

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАСЮК ЛАРИСА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.148 : 340.6

ДИСЕРТАЦІЯ
ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Л.О. Басюк**

Науковий керівник: **Антощук Андрій Олександрович,**
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Басюк Л.О. Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2023.

Дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень теоретичних і практичних засад отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні як дієвого засобу криміналістичної тактики у контексті сучасного кримінального процесуального законодавства України та відповідності діяльності правоохоронних органів міжнародним стандартам правосуддя. У роботі обґрунтовано низку нових положень, сформульовані висновки та рекомендації.

У ході дослідження виявлено найбільш суттєві ускладнення пов'язані з отриманням зразків для експертизи у кримінальному провадженні, які виникають у практиці правоохоронних органів, та враховано їх при визначенні завдань дисертаційного дослідження.

Висвітлено стан наукового дослідження проблем отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні та встановлено, що зазначені питання в Україні на монографічному рівні, на жаль, системно не досліджено. Привернута увага на те, що із кримінально-процесуальних аспектів вказану проблематику на монографічному рівні досліджували О. В. Козак, В. І. Галаган, С. О. Коропецька. Окремим аспектам отримання деяких видів зразків для експертизи у кримінальному провадженні присвятили свої роботи такі українські вчені: П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, О. В. Баулін, Н. С. Карпов, Л. Т. Котлярєнко, В. Рогальська та інші. Доведено, що вказані напрацювання в комплексі не розкривають предмета дослідження.

У ході дослідження запропоновано авторське визначення отримання зразків для експертизи, під яким розуміється – слідча (розшукова) дія, що спрямована на збирання доказів-зразків із конкретного об'єкту (речовини) і

виступає засобом криміналістичної тактики, через який реалізуються не лише напрацювання криміналістичної теорії, але й особистісна професійна компетентність суб'єкта розслідування. Доведено, що отримання зразків для експертизи, як засіб криміналістичної тактики, складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів, які забезпечують збирання надійних та достовірних доказів: 1) підготовчого; 2) безпосереднього проведення (робочого); 3) фіксації результатів; 4) оцінки одержаних результатів.

Установлено, що підготовчий етап отримання зразків для експертизи характеризується трьома групами слідчих ситуацій, які потребуватимуть слідчого рішення щодо відповідної організації проведення цієї слідчої (розшукової) дії: 1. Необхідність в отриманні зразків виникає для проведення експертизи за рішенням суб'єкта розслідування. 2. Необхідність в отриманні зразків виникає для проведення експертизи, ініціатором якої виступає сторона захисту, а за рішенням суду отримання зразків доручено слідчому, який здійснює розслідування. 3. Необхідність в отриманні зразків виникає повторно для проведення експертизи за результатами проведеного порівняльного дослідження, зразки для якого були отримані негласно (відповідно до ст. 274 КПК України «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження»).

Доведено, що важливою умовою належності та допустимості доказів (власне зразків), отриманих у ході досліджуваної слідчої (розшукової) дії, є, в тому числі, відповідність криміналістичних засобів і методів, що використовувалися, визначеним критеріям допустимості. Сформовано систему критеріїв допустимості застосування тактичних прийомів при отриманні зразків для експертизи у кримінальному провадженні, до яких віднесено: законність, етичність та моральність, наукову обґрунтованість. Одночасно, вибірковість та пізнавальну цінність віднесено до вимог, що висуваються до тактичних прийомів, як елементів криміналістичної тактики.

У ході дослідження було встановлено, що встановлений КПК України порядок отримання зразків для експертизи з речей і документів є таким, що

закладає підстави для конфліктних слідчих ситуацій, пов'язаних із великим тактичним ризиком втрати доказів і, як результат, були запропоновані конкретні кроки для усунення цих недоліків.

Проаналізовано міжнародні стандарти отримання біологічних зразків особи та встановлено, що відповідно до практики ЄСПЛ примусовий аналіз крові для експертного дослідження визнається порушенням права на особисте життя, але вважається необхідним за певних обставин для захисту прав інших осіб. Звернено увагу на законодавство США, Великої Британії, ФРН, Польщі, у яких містяться заборони невинуватеного втручання у життєдіяльність людського організму.

Доведено, що відібрання зразків із речей і документів являє собою слідчу (розшукову) дію змішаного характеру. Як результат, було виділено дві слідчі ситуації, які можуть виникнути в ході доказування, пов'язані з необхідністю відібрання зразків із речей і документів, та потребуватимуть різного підходу щодо тактико-криміналістичного забезпечення. До них віднесено такі: 1) речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні державних, комунальних підприємств, установ, організацій; 2) речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні фізичних осіб, юридичних осіб приватної форми власності.

Окремо приділено увагу доцільності розробки нормативно-правового регулювання для застосування мобільних ДНК-лабораторій (із застосуванням технології RAPID DNA «ANDE 6 C»), яка може створювати генетичні профілі з біологічних зразків та дає можливість на місці події у короткий термін провести дослідження та детальний огляд вилучених зразків біологічного походження.

Звернуто увагу на відібрання біологічних зразків особи, за умови добровільного їх надання, яке повинно відбуватися із застосуванням тактичних прийомів, що спрямовані на створення в особи, біологічні зразки якої необхідно відібрати, відчуття максимального комфорту, безпеки та захищеності під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

При добровільному наданні особою біологічних зразків для проведення експертизи доцільним визначено наступний порядок: отримання біологічних зразків особи, укладання процесуального документа про проведення експертизи. Наявність у суб'єкта розслідування на момент винесення постанови про проведення експертизи біологічних зразків особи, дає йому можливість отримати консультацію фахівця перед проведенням експертизи щодо формулювання запитань експерту, обрання державної спеціалізованої установи або судового експерта, які будуть здійснювати дослідження тощо.

У ході дослідження було виявлено проблемні аспекти примусового відібрання біологічних зразків особи під час розслідування кримінального провадження. Перший проблемний аспект пов'язаний із відсутністю закріпленого нормативно-правового механізму реалізації примусового відібрання біологічних зразків особи. Наступний пов'язаний із певним обмеженням природніх прав людини, ефективністю та правомірністю проведення цієї процесуальної дії, що безпосередньо залежить від правильного розуміння суті біологічних зразків, якісної організації проведення слідчої (розшукової) дії, вибору оптимальної тактики з метою впливу на особу, що в сукупності складає професійну компетентність суб'єкта розслідування. Ураховуючи зазначене, сформовані рекомендації щодо організації отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання, отримання біологічних зразків особи, укладання процесуального документа про проведення експертизи. Обґрунтовано, що при розслідуванні тяжкого або особливо тяжкого злочину доцільно спочатку провести негласну слідчу (розшукову) дію, передбачену ст. 274 КПК України «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження», та провести порівняльне дослідження. Крім цього, розроблені криміналістичні рекомендації щодо організації та проведення примусового відібрання біологічних зразків особи.

Визначені суб'єкти застосування примусу у випадку примусового відібрання біологічних зразків особи для експертизи, а саме: працівники

спеціальних підрозділів Національної поліції України, до повноважень яких відноситься застосування примусу.

Ключові слова: отримання зразків, зразки для експертизи, кримінальне провадження, примусове відібрання, допустимість, біологічні зразки, зразки з речей та документів.

ABSTRACT

Basyuk L.O. Obtaining samples for examination in criminal proceedings. – *Qualifying scientific work on manuscript rights.*

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 - Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2023.

The dissertation is one of the first comprehensive studies in Ukraine of the theoretical and practical principles of obtaining samples for examination in criminal proceedings as an effective means of forensic tactics in the context of modern criminal procedural legislation of Ukraine and the compliance of the activities of law enforcement agencies with international standards of justice. The work substantiates a number of new provisions, formulates conclusions and recommendations.

During the research, the most significant complications associated with obtaining samples for examination in criminal proceedings, which arise in the practice of law enforcement agencies, were identified, and they were taken into account when determining the tasks of the dissertation research. The state of scientific research on the problems of obtaining samples for examination in criminal proceedings is highlighted and it is established that, unfortunately, these issues have not been systematically investigated in Ukraine at the monographic level. Attention is drawn to the fact that from the criminal-procedural aspects, the specified problem was investigated at the monographic level by O. V. Kozak, V. I. Galagan, and S. O. Koropetska. The following Ukrainian scientists devoted their works to certain aspects of obtaining certain types of samples for examination in criminal proceedings: P. E. Antonyuk, A. O. Antoshchuk, O. V. Baulin, N. S. Karpov, L. T. Kotlyarenko, V. Rohalska and others. It has been proven that the specified developments in the complex do not reveal the subject of the study.

In the course of the study, the author's definition of obtaining samples for examination was proposed, which is understood as an investigative (research) action aimed at collecting evidence-samples from a specific object (substance) and acting as a means of forensic tactics, through which not only the development of forensic theory

is implemented, but also the personal professional competence of the subject of the investigation. It has been proven that obtaining samples for examination, as a means of forensic tactics, consists of four interrelated stages that ensure the collection of reliable and credible evidence: 1) preparatory; 2) direct implementation (working); 3) fixation of results; 4) evaluation of the obtained results.

It has been established that the preparatory stage of obtaining samples for examination is characterized by three groups of investigative situations that will require an investigative decision regarding the appropriate organization of this investigative (search) action: 1. The need to obtain samples arises for conducting an examination based on the decision of the subject of the investigation. 2. The need to obtain samples arises in order to carry out an examination, which is initiated by the defense party, and according to the court's decision, the obtaining of samples is entrusted to the investigator who is conducting the investigation. 3. The need to obtain samples arises again in order to carry out an examination based on the results of a comparative study, for which samples were obtained secretly (in accordance with Article 274 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Secretly obtaining samples necessary for a comparative study»).

It has been proven that an important condition for the propriety and admissibility of evidence (actually samples) obtained in the course of the investigated investigative (search) action is, among other things, the compliance of the forensic means and methods used with the specified admissibility criteria. A system of criteria for the admissibility of the use of tactical techniques when obtaining samples for examination in criminal proceedings has been formed, which include: legality, ethics and morality, scientific validity. At the same time, selectivity and cognitive value are attributed to the requirements for tactical techniques as elements of forensic tactics.

In the course of the study, it was established that the procedure for obtaining samples for examination of things and documents established by the Criminal Procedure Code of Ukraine is such that it lays the groundwork for conflict investigative situations associated with a high tactical risk of losing evidence, and as a result, specific steps were proposed to eliminate these shortcomings.

The international standards for obtaining biological samples of a person were analyzed and it was established that, according to the practice of the ECtHR, forced blood analysis for expert research is recognized as a violation of the right to private life, but is considered necessary under certain circumstances to protect the rights of other persons. Attention is drawn to the legislation of the USA, Great Britain, Germany, and Poland, which contain prohibitions on unjustified interference in the vital activities of the human body.

It has been proven that taking samples from things and documents is an investigative (search) action of a mixed nature. As a result, two investigative situations that may arise in the course of evidence, related to the need to take samples from things and documents, and which will require a different approach to tactical forensic support, were highlighted. They include the following: 1) things and documents are in the ownership, possession or use of state, communal enterprises, institutions, organizations; 2) things and documents are in the ownership, possession or use of individuals, legal entities of private ownership.

Particular attention is paid to the feasibility of developing legal regulations for the use of mobile DNA laboratories (using the RAPID DNA "ANDE 6 C" technology), which can create genetic profiles from biological samples and make it possible to conduct research and a detailed review at the scene in a short period of time removed samples of biological origin.

Attention is paid to the collection of biological samples of a person, provided that they are voluntarily provided, which must be done with the use of tactical techniques aimed at creating a feeling of maximum comfort, safety and security in the person whose biological samples must be collected during this investigation (search) actions.

When a person voluntarily provides biological samples for examination, the following procedure is determined to be appropriate: obtaining biological samples of the person, drawing up a procedural document on the examination. The presence of the subject of the investigation at the time of issuing a resolution on the examination of biological samples of a person gives him the opportunity to receive specialist advice before the examination regarding the formulation of questions to the expert, the

selection of a state specialized institution or a forensic expert who will conduct the examination, etc.

In the course of the study, problematic aspects of forced collection of biological samples of a person during the investigation of criminal proceedings were revealed. The first problematic aspect is related to the lack of a fixed regulatory and legal mechanism for the forced collection of biological samples of a person. The next one is related to a certain limitation of natural human rights, the effectiveness and legality of this procedural action, which directly depends on the correct understanding of the essence of biological samples, the qualitative organization of investigative (search) action, the choice of optimal tactics with the aim of influencing a person, which in aggregate constitutes the professional competence of the subject of the investigation. Taking into account the above, recommendations were made regarding the organization of obtaining biological samples of a person under the condition of their voluntary provision, obtaining biological samples of a person, drawing up a procedural document on conducting an examination. It is substantiated that when investigating a serious or particularly serious crime, it is advisable to first conduct an undercover investigative (search) operation, provided for in Art. 274 of the Criminal Procedure Code of Ukraine "Secretly obtaining samples necessary for a comparative study" and conducting a comparative study. In addition, forensic recommendations have been developed regarding the organization and conduct of forced collection of biological samples of a person.

Subjects of the use of coercion in the case of forced collection of biological samples of a person for examination are defined, namely: employees of special units of the National Police of Ukraine, whose powers include the use of coercion.

Key words: obtaining samples, samples for examination, criminal proceedings, compulsory selection, admissibility, biological samples, samples from things and documents.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Басюк Л.О. Отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) для експертизи у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Право і суспільство*. № 3/2022. С. 208–213. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.32>
2. Basyuk Larisa. Practice of forced obtaining samples for comparative study in Ukraine and Europe. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 2, 2022. P. 7–10. URL : https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/06/VJHR_2_2022_Last.pdf
3. Антощук А.О., Басюк Л.О. Порядок відібрання зразків з речей і документів для експертизи у кримінальному провадженні: критичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 77: частина 2. 2023. С. 205–210. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.35>
4. Басюк Л.О. Співвідношення порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні з нормативно-правовими актами у галузі кримінального провадження інших країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 78: частина 2. 2023. С. 249–255. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.39>
5. Басюк Л.О. Отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання. *Аналітично-порівняльного правознавства*. № 4. 2023. С. 446–450. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.72>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Басюк Л.О. Отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі*. : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 324–326.

7. Басюк Л.О. Актуальні проблеми отримання і оформлення зразків для порівняльного дослідження при проведенні почеркознавчої експертизи в умовах воєнного стану. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (електрон. вид., 20 квіт. 2022 р.). Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 98–102.

8. Басюк Л.О. Деякі проблемні аспекти отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) в умовах воєнного стану. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : матер. наук.-практ. інтер.-конф. (Одеса, 31 трав. 2022 р.) : ОДУВС, 2022. С. 11–13.

9. Басюк Л.О. Залучення спеціаліста з метою отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матер. міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 25 лист. 2022 р.) : НАВС. С. 138–141.

10. Басюк Л.О., Антощук А.О. Окремі тактичні основи отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса* : матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 10 лист. 2023 р.). НАВС. С. 68-71.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	26
1.1. Становлення та розвиток наукових знань про отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні.....	26
1.2. Отримання зразків для експертизи як засіб криміналістичної тактики....	38
1.3. Критерії допустимості тактичних прийомів при отриманні зразків для експертизи у кримінальному провадженні.....	53
Висновки до розділу 1.....	66
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	70
2.1. Зразки для експертизи у кримінальному провадженні: поняття, значення, класифікація.....	70
2.2. Підстави та порядок отримання зразків з речей, документів та біологічних зразків особи у кримінальному провадженні.....	83
2.3. Міжнародні стандарти та досвід іноземних держав щодо порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні.....	107
Висновки до розділу 2.....	118
РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	123
3.1. Тактика отримання зразків з речей і документів у кримінальному провадженні.....	123
3.2. Тактика отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання у кримінальному провадженні.....	135
3.3. Тактика отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання у кримінальному провадженні.....	152
Висновки до розділу 3.....	165
ВИСНОВКИ.....	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
ДОДАТКИ.....	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗЗКП	Заходи забезпечення кримінального провадження
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НПУ	Національна поліція України
ОМП	огляд місця події
СОГ	слідчо-оперативна група
ст.	стаття, статті
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
США	Сполучені штати америки
ч.	частина, частини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Збройна агресія російської федерації та, як результат, збільшення кількості зареєстрованих воєнних кримінальних правопорушень у нашій державі вимагає від правоохоронних органів підвищення ефективності досудового розслідування шляхом застосування кримінально-правових новел, інноваційних криміналістичних засобів та методів, а також використання сучасних досягнень науково-технічного прогресу. Всебічне і повне застосування у практичній діяльності сучасних наукових та технічних напрацювань при збиранні та перевірці доказів і є запорукою підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень органами досудового розслідування України та направлення у подальшому до суду для прийняття справедливих рішень.

З урахуванням рівня технологічного розвитку людства та станом запровадження сучасних технологій в усі сфери суспільної діяльності, особливого значення набуває судова експертиза, яка є надійним доказовим інститутом у загальній системі здійснення правосуддя України, а висновок експерта – процесуальним джерелом доказів у всіх видах судочинства. Водночас, допустимість фактичних даних, що містяться у висновку експерта за результатами проведення судової експертизи, як доказу, забезпечується, в тому числі, безумовним дотриманням процесуальної процедури отримання зразків для експертизи (у випадках, коли для проведення експертизи та вирішення певних експертних завдань виникає необхідність в дослідженні зразків). Порушення визначених процедур та отримання зразків для експертизи позбавляє органи досудового розслідування важливого засобу збирання доказів та призводить до зниження кількості направлених кримінальних проваджень до суду із обвинувальним актом.

Так, відповідно до статистичної інформації Офісу Генерального прокурора, загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень у 2019 році становила – 444130, з них направлено до суду з обвинувальним актом

- 154585 кримінальних правопорушень; у 2020 році – 360622, з них 148332 направлено до суду з обвинувальним актом; у 2021 році – 321443, з них 153109 направлено до суду з обвинувальним актом; у 2022 році – 362636, з них 113159 направлено до суду з обвинувальним актом; за 10 місяців 2023 року – 418160, з них направлено до суду з обвинувальним актом – 138866¹. Як впливає з наведених даних, кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень значно вища за кількість направлених кримінальних правопорушень до суду із обвинувальним актом. Пояснюється це багатьма причинами. Однією із них є визнання доказів недопустимими та неналежними. Порушення встановленого порядку збирання доказів, тобто отримання їх не із процесуальних джерел, є підставою для визнання їх недопустимими та неналежними, - такими, на які не можна посылатися для оцінки достовірності чи недостовірності інших доказів, зокрема, похідних від них. Розуміння цього причинно-наслідкового ланцюжка, закладеного у визначеному КПК України порядку доказування, на наше переконання, набуває особливого значення, коли йдеться про отримання зразків для експертизи.

В умовах реформування нормативно-правового поля діяльності органів досудового розслідування, відсутності достатньо напрацьованої та узагальненої слідчої і судової практики та чітко окреслених меж і форм застосування легітимного примусу, отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні має доволі проблемний характер, і реалізація цієї процесуальної дії нерідко призводить не лише до збирання неналежних доказів, а й до порушення прав учасників кримінального провадження.

Зазначене вище зумовлює нагальну потребу в детальному та комплексному дослідженні процесуальних та організаційно-тактичних аспектів отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні та розробки дієвого інструментарію у вигляді криміналістичних рекомендацій для суб'єктів доказування щодо ефективного використання такого процесуального інституту.

---

¹ Звіт Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017–2023 рр. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

Процесуальний порядок та тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій були предметами досліджень багатьох вчених процесуалістів та криміналістів: Ю.П. Аленіна, Л.І. Аркуші, В.Д. Басая, І.В. Басистої, В.Д. Берназа, А.Ф. Волобуєва, В.К. Весельського, В.Г. Гончаренка, І.В. Гори, В.Я. Горбачевського, І.В. Грицюка, Н.М. Дяченко, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, І.І. Когутича, В.А. Колесника, О.Н. Колесниченка, В.О. Коновалової, І.І. Котюка, С.С. Кудінова, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, Г.А. Матусовського, М.А. Погорецького, О.С. Саїнчина, А.А. Саковського, О.В. Таран, О.Ю. Татарова, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, В.Г. Хахановського, П.В. Цимбала, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітька, В.В. Юсупова та інших науковців.

Різним аспектам отримання деяких видів зразків для експертизи в кримінальному провадженні присвятили свої роботи такі українські вчені, як: П. Є. Антонюк, В. П. Бахін, О. В. Баулін, В. І. Галаган, Н. С. Карпов, О. В. Козак, Л. Т. Котляренко, С. Є. Коропецька, В. С. Кузьмічов, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. М. Стратонов, К. О. Чаплинський.

Вагомий внесок у дослідженні проблем отримання зразків для експертизи зазначених вчених є безперечним. Однак, не зважаючи на наявність науково-практичних розробок, вони безпосередньо не стосувалися комплексного кримінального процесуального та криміналістичного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік (Указ Президента України від 11 травня 2021 року № 189/2021), Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р); Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ Міністерства

внутрішніх справ України від 11 червня 2020 року № 454); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 року, протокол № 23). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх від 28 вересня 2021 р., протокол № 18 та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (№ 815, 2021 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення криміналістичних рекомендацій та удосконалення процесуальних положень, спрямованих на покращення процедури отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі *завдання*:

- з’ясувати стан наукової розробки проблематики отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні;
- розкрити сутність отримання зразків для експертизи як засобу криміналістичної тактики;
- визначити критерії допустимості тактичних прийомів при отриманні зразків для експертизи у кримінальному провадженні;
- сформулювати поняття та охарактеризувати значення зразків для експертизи у кримінальному провадженні, а також запропонувати їх класифікацію;
- проаналізувати підстави та процесуальний порядок отримання зразків із речей і документів та біологічних зразків особи у кримінальному провадженні;
- розглянути міжнародні стандарти та досвід іноземних держав щодо порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні;
- розробити криміналістичні рекомендації щодо тактичного забезпечення відібрання зразків із речей і документів;
- виокремити тактику отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання у кримінальному провадженні;

– сформулювати криміналістичні рекомендації щодо тактики отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання у кримінальному провадженні.

Об’єкт дослідження – кримінальні процесуальні відносини, які виникають між учасниками кримінального провадження при отриманні зразків для експертизи.

Предмет дослідження – отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовувалися як загальнонаукові методи (*спостереження, опису, порівняння, класифікації*) з метою встановлення закономірностей, що характеризують досліджуваний об’єкт та предмет, так і спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий* – для розкриття поглядів учених різних часів на проблеми, що стосуються предмета дослідження (підрозділ 1.1); *порівняльного аналізу* – під час узагальнення різних підходів учених щодо сутності ключових понять та категорій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *системно-структурний* – для розкриття порядку отримання зразків із речей, документів та біологічних зразків особи (підрозділи 2.1); *соціологічні (інтерв’ювання, анкетування, опитування)* – для з’ясування позиції практичних працівників щодо проблемних аспектів отримання зразків для експертизи (розділи 1-3); *статистичні (групування, зведення, аналіз кількісних показників)* – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, правозастосовної та судової практики (розділи 1-3). Використання зазначених та інших методів наукового пізнання здійснювалося у взаємозв’язку з метою проведення всебічного аналізу, обґрунтування змістовних теоретичних висновків та практичних рекомендацій.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Експертної служби МВС України, Офісу Генерального прокуратура, Державної судової адміністрації України за період 2016–2023 роки; узагальнені матеріали вивчення 256 кримінальних проваджень, у яких отримувалися зразки для експертизи за

аналогічний період з Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Івано-Франківської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької областей, м. Києва; зведені дані анкетування 125 слідчих, 67 спеціалістів-криміналістів Національної поліції України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень теоретичних і практичних засад отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні як дієвого засобу криміналістичної тактики у контексті сучасного кримінального процесуального законодавства України та відповідності діяльності правоохоронних органів міжнародним стандартам правосуддя. У роботі обґрунтовано низку нових положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано доцільність розробки нормативно-правового регулювання для застосування мобільних ДНК-лабораторій (із застосуванням технології RAPID DNA «ANDE 6 C»), найшвидшої та повністю автоматизованої системи типування ДНК, яка може створювати генетичні профілі з біологічних зразків та дає можливість на місці події у короткий термін провести дослідження та детальний огляд вилучених зразків біологічного походження;

– визначено слідчі ситуації, які можуть виникнути в ході розслідування, пов'язані з необхідністю відібрання зразків із речей і документів, і потребуватимуть різного підходу щодо оптимальної лінії поведінки суб'єкта розслідування та застосування напрацювань криміналістичної тактики: 1) речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні державних, комунальних підприємств, установ, організацій; 2) речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні фізичних осіб, юридичних осіб приватної форми власності. За вказаними слідчими ситуаціями запропонований перелік заходів для належного забезпечення цієї слідчої (розшукової) дії та організаційно-тактичних засад підготовчого, робочого та заключного етапів

відібрання зразків із речей і документів, з урахуванням виду та природи самих речей і документів та методики подальшого експертного дослідження;

– запропоновано внесення певних змін щодо нормативно-правового регулювання отримання зразків у кримінальному провадженні: а) регламентація процесуального статусу (режиму) тіла неживої людини (трупа), у відповідній нормі КПК України; б) щодо виділення окремого виду зразків для експертизи – зразків з трупу, та встановлення чітко визначеного порядку отримання таких зразків для експертизи у кримінальному провадженні у ст. 245 КПК України; в) відносно чіткого визначення строків судового розгляду клопотання сторін кримінального провадження про надання тимчасового доступу до речей і документів, передбачених ч. 1 ст. 163 КПК України; г) доцільності отримання додаткової ухвали суду на проведення обшуку з метою відібрання зразків із речей і документів за умови відмови їх добровільного надання за ухвалою суду на тимчасовий доступ до речей і документів;

удосконалено:

– поняття отримання зразків для експертизи та його зміст, під яким розуміється – слідча (розшукова) дія, спрямована на збирання доказів-зразків із конкретного об'єкту (речовини), і виступає засобом криміналістичної тактики, через який реалізуються не лише напрацювання криміналістичної теорії, але й особистісна професійна компетентність суб'єкта розслідування. Визначено, що отримання зразків для експертизи, як засобу криміналістичної тактики, складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів, які забезпечують збирання надійних та достовірних доказів: 1) підготовчого; 2) безпосереднього проведення (робочого); 3) фіксації результатів; 4) оцінки одержаних результатів;

– положення про зміст, форми, межі та суб'єктів застосування легітимного примусу при отриманні зразків для експертизи (за умови відсутності чіткої його регламентації в кримінальному процесуальному законодавстві України) шляхом співвідношення положень відповідних норм вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими актами, що забезпечують дотримання прав і свобод людини у кримінальному провадженні;

– класифікацію біологічних зразків особи, які розділені на три групи:
а) зразки-відображення особи, до яких відносяться: зразки-відбитки пальців рук, зубів, ніг, губів, будь-яких частин поверхні тіла людини; б) зразки функціональних проявів особи, до яких відносяться: зразки почерку, голосу, мовлення; в) зразки властивостей особи, до яких відносяться: зразки запаху, крові, слини, будь-яких виділень організму, нігтів, волосся тощо. Залежно від виду конкретних біологічних зразків, потреба в яких виникає для проведення експертизи, проаналізовано відповідне організаційно-тактичне забезпечення процесу їх відібрання;

– тактичні комбінації підготовчого етапу примусового відібрання біологічних зразків особи, які включають сукупність тактичних прийомів, спрямованих на: 1) переконання слідчого судді, суду щодо необхідності прийняття рішення та винесення ухвали про примусове відібрання біологічних зразків особи без присутності особи, зразки якої планується відібрати; 2) максимальне зменшення часового проміжку між зверненням до суду з відповідним клопотанням та винесенням ухвали; 3) вплив на особу, біологічні зразки якої планується відбирати примусово, з метою переконання її в добровільному наданні необхідних зразків;

– криміналістичні рекомендації суб'єкту досудового розслідування щодо організаційно-тактичних засад проведення експертизи (за умови необхідності певних зразків для вирішення відповідних експертних завдань) в аспекті можливого уникнення отримання таких зразків у порядку, визначеному в ст 245 КПК України, а долучення їх до матеріалів провадження в інший, передбачений КПК України, спосіб збирання доказів: витребування в ході проведення інших процесуальних дій тощо;

отримало подальший розвиток:

– наукове дослідження проблем отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні на сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства, міжнародних стандартів у галузі правосуддя, судової практики та внутрішньої ситуації в Україні. Обґрунтовано,

що із врахуванням воєнного стану, розвитку криміналістичних інновацій та допустимого застосування легітимного примусу потребує ґрунтовного опрацювання, узагальнення й розроблення як кримінальне процесуальне законодавство, так і криміналістичні рекомендації для органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокурорів і слідчих суддів щодо проведення зазначеної процесуальної дії;

– система критеріїв допустимості застосування тактичних прийомів при отриманні зразків для експертизи у кримінальному провадженні, до яких віднесено: законність, етичність та моральність, наукову обґрунтованість. Вибірковість та пізнавальну цінність віднесено до вимог, що висуваються до тактичних прийомів як елементів криміналістичної тактики.

– поняття зразків для експертизи та критерії до них, а саме: зразки для експертизи – це матеріальні об’єкти (певна кількість об’єкта) або матеріально фіксоване відображення самого об’єкта чи його проявів, отримані у визначеному кримінальним процесуальним законом порядку, який характеризується сукупністю ознак і властивостей, що дозволяють вирішувати певні експертні завдання при проведенні експертизи у кримінальному провадженні. Критерії відповідності зразків: якість (92,7%); безсумнівність походження (69,7%); достатня кількість (51,1%); відтворюваність (34,9%); порівнюваність (52,6%); відносна незмінність (стійкість) (74,5%).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджені та використовуються у:

– *практичній діяльності* органів досудового розслідування – для безпосереднього використання управлінням дізнання Національної поліції України під час підготовки нормативних документів та методичних рекомендацій щодо удосконалення криміналістичного забезпечення отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні, а також під час проведення занять у системі службової підготовки (акт Управління дізнання Національної поліції України від 12 червня 2023 р);

– *освітньому процесі* – для підготовки лекцій, посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів із криміналістики, кримінального права, кримінального процесуального права, оперативно-розшукової діяльності, а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників системи МВС України (акт Національної академії внутрішніх справ від 31 липня 2023 р.);

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження проблем та розроблення криміналістичних положень і рекомендацій із питань отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні (акт Національної академії внутрішніх справ від 23 червня 2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно, усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. У науковій статті «Порядок відібрання зразків з речей і документів для експертизи у кримінальному провадженні» та тезах доповіді «Окремі тактичні основи отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання», опублікованих у співавторстві, частка дисертантки становить 75 %. Ідеї та розробки, що належать співавтору, у дисертації не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на таких наукових заходах: «Інновації в криміналістиці та судовій експертизі» (м. Київ, 25 листопада 2021 р.); «Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану» (м. Київ-Львів-Дніпро, 20 квітня 2022 р.); «Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану» (м. Одеса, 31 травня 2022 р.); «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 25 листопада 2022 р.); «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків, 10 листопада 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 10 наукових публікаціях, серед яких чотири статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань із юридичних наук, одна стаття в іноземному фаховому виданні (Словацька Республіка) та п'ять – у збірниках тез науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (94 найменування на 12 сторінках) та 5 додатків на 12 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з них обсяг основного тексту – 179 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Становлення та розвиток наукових знань про отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні.

Отримання зразків для експертизи – слідча (розшукова) дія, необхідність в якій виникає при проведенні експертизи з вирішення ідентифікаційних та діагностичних завдань.

Фактичні дані, які містить висновок експерта, оцінюють як допустимі, якщо їх отримано згідно з порядком, встановленим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Тобто, докази отримані в результаті проведення експертизи та викладені у висновку експерта, можуть бути визнані судом недопустимими, якщо порушено процедуру отримання зразків для експертизи [1, с. 34–35].

З урахуванням видів зразків для експертизи у кримінальному провадженні законодавець передбачає різний порядок їх отримання, закріплений у ст. 245 КПК України.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 245 КПК України порядок відібрання зразків із речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160–166 КПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 245 КПК України відібрання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 КПК України (освідування). При цьому, у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відібрання біологічних зразків примусово.

На наш погляд, діючий порядок отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні не лише не охоплює всіх видів зразків, необхідність відібрання яких виникає в процесі розслідування кримінальних правопорушень, а й створює передумови для порушення прав учасників кримінального провадження.

Досить часто при розслідуванні кримінальних правопорушень виникає необхідність отримання різноманітних зразків з трупа людини. Це можуть бути і відбитки пальців рук чи зубів для проведення трасологічної експертизи (з метою ідентифікації особи, що залишила сліди, або встановлення особистості трупа); і різні біологічні матеріали з тіла неживої людини (трупа): кров, рвотні маси, слина, волосся, нігті тощо (з метою проведення різних видів судово-медичних або біологічних експертиз). Але, при діючому порядку отримання зразків для експертизи, закріпленому в кримінальному процесуальному кодексі України, отримати такі зразки з трупа людини у встановлений кримінальним процесуальним законом спосіб, суб'єкту розслідування не уявляється можливим, оскільки законодавець не передбачає такого порядку для отримання зразків із трупа [7, с. 62].

Як уже зазначалося, у разі необхідності проведення експертизи, - отримання зразків з речей і документів відбувається згідно з положеннями Кримінального процесуального кодексу України про тимчасовий доступ до речей і документів. Але, в кримінальному процесуальному законі відсутні закріплені строки розгляду судом звернення сторін кримінального провадження про тимчасовий доступ до речей і документів. Тобто, сторони кримінального провадження потрапляють в залежність від рішення судді, суду щодо строків розгляду звернення про отримання зразків із речей і документів, та виникає об'єктивна й реальна загроза знищення речей і документів, зразки з яких необхідно отримати для проведення експертизи [6, с. 84].

Крім того, попри численні зауваження науковців, досі не врегульованою ні на рівні кримінального процесуального закону, ні на відомчому рівні залишається процедура примусового відібрання біологічних зразків у

особи [1, с. 37]. В умовах відсутності нормативно закріпленої процедури примусового відібрання біологічних зразків у особи така слідча (розшукова) дія набуває проблемного характеру з огляду на суб'єктивне розуміння меж і форм примусу суб'єктом розслідування у кожній конкретній слідчій ситуації [48, с. 46–49].

При цьому, враховуючи неможливість суб'єкта розслідування уникнути процедури примусового відібрання біологічних зразків у особи, таке відібрання призводить до порушення природнього права особи (учасника кримінального провадження) на повагу її честі та гідності, закріпленого у ст. 28 Конституції України.

Зважаючи на наявні проблемні аспекти, пов'язані з отриманням зразків для експертизи в кримінальному провадженні, ефективність і правомірність проведення цієї слідчої (розшукової) дії, та подальше використання отриманих доказів в процесі доказування безпосередньо залежать від професійної компетентності суб'єкта розслідування, правильного розуміння виду та природи зразків, якісної організації проведення цієї процесуальної дії, вибору тактичної лінії поведінки [14, с. 325].

Для якісного розуміння сутності проблематики важливим аспектом будь-якого дослідження є генеза та розвиток наукових знань про отримання зразків для експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень. У цьому аспекті досить важливо розуміти, що отримання зразків для експертного дослідження у кримінальному провадженні зумовлене необхідністю встановлення причетності до злочинного діяння конкретних осіб, застосованих ними знарядь чи засобів, інших об'єктів. Для вирішення таких завдань слугує криміналістична ідентифікація [36, с. 14].

Такий термін, як «ідентифікація» походить від латинського слова «indentifico» та в перекладі означає ототожнення. Цей термін вживався ще А. Бертильоном, проте предметом його досліджень була суто емпірична частина. Необхідно зазначити, що початок формування теорії ідентифікації було закладено науковою статтею С.М. Потапова «Принципы криминалистической

ідентифікації», що була опублікована у першому номері журналу «Советское государство и право» ще в далекому 1940 році.

У подальшому вказаний напрям був предметом дослідження багатьох науковців, таких як: А. І. Вінберг, В. І. Галаган, В. Я. Колдін, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, М. О. Селіванов, М. В. Терзієв, Б. І. Шевченко.

Як вірно зазначив М. Я. Сегай, - індивідуалізація предметів та людей, причетних до події злочину, встановлення їх властивостей і станів, а також ситуації слідоутворення формують, відповідно, три найважливіших типи експертних задач: ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних, вирішення яких опирається на єдину інформаційну базу, – сліди-відображення, які виникають в якості носіїв інформації про його джерела – відображувані об'єкти (процеси, явища) і процес їх взаємодії [70, с. 36].

Крім цього, В. М. Стратонов зазначав, що характеризуючи особливості розслідування як процесу пізнавальної діяльності, злочин за своєю суттю є динамічним процесом контактної та безконтактної взаємодії злочинця з об'єктами навколишнього середовища [76, с. 314]. При цьому, в результаті такої взаємодії залишаються матеріальні та ідеальні сліди, за якими можна ідентифікувати злочинця.

Процес ідентифікаційного дослідження передбачає розподіл об'єктів на ідентифікуємий, тобто об'єкт, ототожнення якого, є завданням процесу ідентифікації (люди, предмети, приміщення, будинки, споруди, ділянки місцевості), та ідентифікуючий, тобто об'єкт, за допомогою якого вирішується завдання ідентифікації (об'єкти невідомого походження, вільні та експериментальні зразки). Ідентифікуючі об'єкти є носіями матеріально-фіксованого відображення ознак і властивостей ідентифікованих об'єктів. У процесі ідентифікаційного дослідження ідентифікуємим може бути лише один об'єкт, а ідентифікуючих може бути декілька. Наприклад, людину можливо ідентифікувати за слідами рук, ніг, зубів, голосу, письмовою мовою – всі вони відображені на різних матеріальних носіях. Ідентифікуємий та ідентифікуючий

об'єкти є джерелами ідентифікаційної інформації, тобто ідентифікаційних ознак. Ідентифікуючі об'єкти поділяються на дві групи:

1) об'єкти, що за припущенням слідчого можуть відображати ознаки ідентифікуємого об'єкта. Наприклад, сліди ніг, пальців рук, знарядь зламу тощо, які виявлені на місці події. У зв'язку з тим, що безпосереднє дослідження таких слідів у лабораторних умовах не завжди можливе (через складність їх вилучення з об'єктом-носієм), то об'єктами дослідження стають їх копії (моделі) у вигляді зліпків, відбитків, фотознімків;

2) об'єкти, походження яких від певного об'єкта є безсумнівним. Такі ідентифікуючі об'єкти називаються *порівняльними зразками*. Одержання зразків слідчим є процесуальною дією, а одержання зразків експертом – етапом експертної методики. Сумнівність джерел походження зразків для ідентифікаційного дослідження є неприпустимою. У практиці проведення ідентифікаційних досліджень розрізняють зразки: вільні, умовно-вільні та експериментальні [39, с. 87].

Із вказаного переліку об'єктів, в рамках дослідження, нас цікавлять порівняльні зразки. Хоча, закономірно, що працівників правоохоронних органів, які вживають заходи з розкриття кримінальних правопорушень, в першу чергу, цікавлять сліди вчинення кримінальних правопорушень – ідентифікуючі об'єкти, а вже потім, після початку розслідування кримінального провадження, - зразки для порівняння з ними.

Не випадковим є те, що система державних органів досить давно зіткнулася з проблемами ідентифікації, ще з появою відповідних наукових винаходів. Проте, тоді напрацювання мали суто прикладний, а не системний характер. Разом з тим, незважаючи на такі обмежені можливості, вони відіграли важливе значення для з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення, злочину та встановлення винної особи. Підтверджує наведене той факт, що вже у першій праці видатного вченого та родоначальника криміналістики Г. Гросса «Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции» (1892 р.), перевиданої у 1908 році після

внесення до неї численних змін та доповнень під назвою «Руководство для судебных следователей как система криминалистики», розглядаються питання, пов'язані із виявленням, вилученням та дослідженням слідів, – у главах XIII «О следах от человеческих ног и других» та XIV «О следах крови».

Приховані ж властивості тканин і виділень людини стали виявляти лише після відкриття вченими К. Ландштейнером (1900–1901) та Я. Янським (1907–1908) групових антигенів у крові. Саме тоді кров розділили на чотири групи: 0(I), A(II), B(III), AB(IV). Ця перша генетично поліморфна система дозволила визначати групову належність досліджуваних об'єктів та стала поштовхом до подальших досягнень у галузі молекулярної біології та розробки новітніх методів, заснованих на вивченні генетичної інформації, – генотипоскопії (ДНК-аналізу), ізофокусування, електрофорезу та інших, що дозволяє органам досудового розслідування встановлювати вже конкретних осіб, в тому числі, шляхом відібрання зразків для порівняльного дослідження.

Можна констатувати, що у практиці розкриття та розслідування злочинів, ще на початку XX століття, відбиралися зразки для експертних досліджень, проводилися відповідні порівняльні дослідження, і, часом, це мало вирішальне юридичне значення. Одним із перших, хто використав наукові відкриття в галузі медицини при розкритті злочину став приват-доцент Судово-медичного інституту м. Туріна Леоне Латтес, який у 1916 році довів невинуватість у вчиненні вбивства злочинця-рецидивіста Альдо Петруччі, визначивши групу крові потерпілого та обвинуваченого, відібравши відповідні зразки останнього в тюрмі попереднього затримання та порівнявши їх зі слідами крові, вилученими з місця події. Слід зауважити, що після цієї справи Л. Латтес за покликанням став криміналістом у галузі судової медицини [36, с. 43].

Ще одне відкриття, яке відіграло надалі виняткову роль при проведенні порівняльних експертних досліджень, здійснив у 1925 році директор судово-медичного відділення Імператорського університету в Хокайдо К. Ямакамі. Він встановив, що не лише кров володіє чотирма групами властивостей, а такі ж

характеристики мають: сперма, піт, слюзи, жовч, материнське молоко та інші виділення людини.

Проте, таке напрацювання з отримання зразків у той період на законодавчому рівні не регламентувалося, а наявні встановлення групової належності крові були досить недосконалими, що в кінцевому результаті призводило до хибних висновків, а, відповідно, і вироків, які були неправомірними.

Слід зазначити, що першим документом, який, на законодавчому рівні, регламентував порядок отримання зразків для дослідження був КПК РРФСР 1960 року [44], а також і КПК союзних республік. Законодавче закріплення отримання зразків – результат узагальнення слідчо-судової практики їх використання в судочинстві, що мало велике значення для вирішення цієї проблеми. Чимале значення при цьому мали праці вчених-криміналістів, які у 60-х роках звернули увагу на необхідність правової регламентації отримання зразків для експертного дослідження та з'ясування їх місця у системі доказів.

У ст. 186 КПК РРФСР зазначалося: «Слідчий вправі отримати у підозрюваного чи обвинуваченого зразки почерку та інші зразки, необхідні для порівняльного дослідження, про що складає постанову. Слідчий вправі також отримати зразки почерку та інші зразки для порівняльного дослідження у свідка чи потерпілого, але лише при необхідності перевірити чи не залишені вказаними особами сліди на місці події або на речових доказах. У необхідних випадках вилучення зразків для порівняльного дослідження проводиться за участю спеціаліста» [44].

У подальшому, в КПК УРСР від 28 грудня 1960 року також була передбачена стаття 199 «У разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення або відібрання зразків почерку та інших зразків, необхідних для експертного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол. Зразки зберігаються за правилами зберігання речових доказів (статті 79-81 цього Кодексу) [44]. Проте, на переконання більшості наукової спільноти, вказана норма виявилася на практиці надто стислою, оскільки у ній, були закріплені

лише зразки почерку та інші (не зрозуміло які види зразків відносяться до інших), а також це було правом, яким мало користувалися. Крім цього, не було зазначено суб'єктів у кого можна було отримувати такі зразки.

У подальшому, в теоретичних дослідженнях вчених-криміналістів та процесуалістів дана прогалина була частково усунена. Багато вчених-криміналістів та процесуалістів радянської епохи на це звернули увагу. Проте, ґрунтового дослідження за вказаною проблематикою не було протягом тривалого часу.

Проте, можна констатувати, що ґрунтовне дослідження цієї проблеми вперше здійснив видатний вчений В.А. Жбанков, який тривалий час вивчав її та в 1967 році захистив кандидатську дисертацію на тему: «Получение и использование образцов для сравнительного исследования», а в 1969 році видав навчальний посібник під назвою «Образцы для сравнительного исследования в уголовном судопроизводстве». Вчений дослідив поняття та сутність зразків для порівняльного дослідження, а також поняття їх отримання; здійснив їх класифікацію за декількома підставами: залежно від характеру відображення ознак в об'єкті досліджуваного походження (речового доказу), умов та часу виникнення зразків, виду судових експертиз; навів законодавчу регламентацію отримання зразків для порівняльного дослідження; запропонував тактичні прийоми підготовки та отримання зразків, а також зосередився на особливостях отримання зразків почерку і підписів, машинописного тексту, відтисків печаток і штампів, зразків для проведення деяких трасологічних експертиз та зразків зображень обличчя. Не втратив В.А. Жбанков інтересу до цієї проблематики і надалі [36].

Важливого значення у криміналістичній ідентифікації мають фундаментальні відкриття у галузі біології та медицини. Саме ця галузь не була залишена поза увагою науковців при дослідженні проблематики криміналістичної ідентифікації. Якщо навести приклад, то лише з другої половини 80-х років почали детально розвивати методи молекулярної генетики та запроваджувати їх у практику судово-медичної експертизи. Проте, вказані

методи, на той час, дозволяли проводити порівняльні дослідження лише об'єктів біологічного походження. Революційним досягненням, яке дозволило по-новому підійти до вирішення проблеми ідентифікації біологічного сліду, стало застосування методів аналізу ДНК, що дало можливість досліджувати безпосередньо молекулу ДНК, в якій закодовано всі біологічні ознаки людини. Криміналістичний ДНК-аналіз визнаний у світі одним із найбільш перспективних напрямів розвитку судових експертиз, а його результати сьогодні є найбільш надійним доказом [36, с. 263-264].

Одним із перших монографічних досліджень, яке стосувалося відібрання зразків для експертного дослідження була кандидатська дисертація Л. І. Мандрика на тему «Процесуальні та криміналістичні аспекти отримання зразків для порівняльного дослідження». У подальшому цю ж проблематику почали розвивати російські науковці, але ми не будемо звертати на це увагу та розкривати суть їх напрацювань, оскільки вони не викликають наукового інтересу для українських вчених у зв'язку з об'єктивними причинами – збройною агресією РФ проти України.

Щодо українських надбань у цій проблематиці, то першим з них є робота Олени Володимирівни Козак, яка в 2011 році (і досить символічно, що це відбулося у м. Донецьк, який зараз знаходиться під окупацією), під чітким керівництвом Володимира Івановича Галагана, підготувала та успішно захистила дисертаційне дослідження на тему: «Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України». У своїй роботі вона досить ґрунтовно дослідила вказану проблематику й отримала наступні результати:

вперше:

– доведено на підставі комплексного розгляду проблем одержання зразків для експертного дослідження, що досі чинна стаття 199 КПК не відображає сутності цієї процесуальної дії, у зв'язку з чим запропоновано її принципово нову редакцію;

– визначено, що юридичною підставою примусового одержання зразків для експертного дослідження має бути постанова судді, що виноситься за поданням слідчого, погодженим з прокурором, і запропоновано редакцію відповідної процесуальної норми;

– означено невідкладні випадки примусового одержання зразків для експертного дослідження без дозволу суду;

– сформульовано узагальнені криміналістичні рекомендації з удосконалення порядку організації, застосування тактичних прийомів проведення і фіксації ходу та результатів одержання зразків для експертного дослідження при розслідуванні злочинів;

удосконалено:

– коло суб'єктів, які мають право одержувати зразки для експертного дослідження згідно з чинним КПК України та запропоновано нову редакцію частини другої статті 199 КПК;

– питання використання у статті 199 КПК нерівнозначних між собою понять «одержання», «вилучення» та «відібрання», а також недоцільності визначення у диспозиції цієї норми конкретного кола зразків, що можуть бути одержані;

– практику застосування одержання зразків для експертного дослідження органами досудового слідства МВС України, шляхи усунення виявлених недоліків та впровадження у практичну діяльність передового досвіду зарубіжних країн;

– положення про те, що у чинному КПК не врегульоване примусове одержання зразків для експертного дослідження, у зв'язку з чим пропонується доповнити КПК новою статтею 199¹ «Примусове одержання зразків для експертного дослідження» і наводиться її редакція;

дістало подальший розвиток:

– поняття одержання зразків для експертного дослідження;

– комплексне дослідження сутності, місця і значення одержання зразків для експертного дослідження та акцентовано увагу, що самі по собі дії з

одержання зразків не несуть доказового значення, а при їх провадженні збирання, фіксація чи перевірка доказів не здійснюються;

– пропозиція щодо доповнення частини другої статті 127 чинного КПК положенням про альтернативну участь понятих при одержанні зразків для експертного дослідження [31, с.8-10].

У подальшому, після прийняття нового, нині діючого КПК України, Галаган В. І. та Козак О. В. видали монографію під назвою «Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України». У першому розділі авторами проаналізовано: поняття та підстави отримання зразків для експертизи за КПК України; класифікацію зразків для експертизи та суб'єктів їх отримання; співвідношення отримання зразків для експертизи з іншими процесуальними діями. У подальшому авторами виокремлено отримання різних видів зразків: у особи, що є продуктом її життєдіяльності; що є результатом опосередкованої діяльності особи; з предметів та їх частин. На завершення, що представило найбільший інтерес в рамках нашого дослідження, авторами розглянуто: сутність підготовчого етапу отримання зразків для експертизи; систему тактичних прийомів робочого етапу отримання зразків для експертизи; процесуальний порядок фіксування результатів отримання зразків для експертизи [22, с. 37-38]. У вказаній праці, за своїм змістом, більше приділено уваги процесуальним аспектам отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України. Водночас, такі питання, як тактичні засади не знайшли свого належного відображення. Більше про вказану роботу та наше ставлення до неї ми розкриємо у наступних розділах нашого дослідження.

Наступною фундаментальною працею є дослідження Коропецької Сніжани Орестівни на тему: «Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування» в якому авторка розглянула: поняття і сутність зразків для експертизи та їх отримання у кримінальному провадженні; правові основи та зарубіжний досвід отримання зразків для експертизи; вимоги до біологічних зразків; мету, завдання і підстави їх відібрання у особи для

проведення експертизи; суб'єкти відібрання зразків біологічного походження; організаційно-підготовчі дії слідчого при відібранні біологічних зразків у особи; робочий етап відібрання біологічних зразків у особи; способи фіксації відібраних біологічних зразків та підготовка до направлення їх на експертизу [36, с. 125]. Проте, вказана праця приділена лише одному виду зразків – біологічному, та загалом не розкриває всієї технології та тактики отримання інших видів зразків для порівняльного дослідження.

Вищевказане свідчить про те, що питання отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні на монографічному рівні в Україні, на жаль, системно не досліджено. Із кримінально-процесуальних аспектів вказану проблематику на монографічному рівні досліджували О. В. Козак, В. І. Галаган, С. О. Коропецька. Окремим аспектам отримання деяких видів зразків для експертизи в кримінальному провадженні присвятили свою увагу такі українські вчені, П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, О. В. Баулін, Н. С. Карпов, Л. Т. Котляренко, Р. В. Куций, В. Рогальська та інші, але вказані напрацювання в комплексі не розкривають проблематику.

Водночас, отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні на сучасному етапі та, із врахуванням дії воєнного стану, має відчутну специфіку та потребує ґрунтовного опрацювання, узагальнення й розроблення криміналістичних рекомендацій у вигляді системи тактичних прийомів щодо проведення зазначеної процесуальної дії для органів досудового розслідування, прокурорів і судів. Дотепер, залишаються недослідженими й актуальними та такими, що потребують розробки, питання, щодо: порядку отримання зразків з речей і документів та біологічних зразків особи; співвідношення порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні з міжнародно-правовими актами у галузі кримінального провадження інших країн. Крім цього, затребуваними в практичній діяльності є рекомендації щодо тактики отримання: зразків з речей і документів; біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання; біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання.

1.2. Отримання зразків для експертизи, як засіб криміналістичної тактики

Згідно з п. 10 ст. 3 КПК України, кримінальне провадження – це процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Кримінальне провадження складається з досудового розслідування та судового провадження [43].

Аналізуючи робочий інструментарій слідчого – суб'єкта доказування на етапі досудового розслідування, М. В. Салтевський визначає дві сторони діяльності суб'єкта розслідування – пізнавального процесу, який здійснюється в рамках процесуального правового порядку з чітко визначеними джерелами інформації, що може бути використана як докази. Так, він виділяє інтелектуально-функціональну та предметно-матеріальну сторони [69, с. 286].

Відповідно, предметно-матеріальна сторона характеризує матеріальний об'єкт (інструмент, пристрій, машину, систему приладів тощо), яким безпосередньо діяв суб'єкт. Вчений зазначає, що такі засоби самі по собі є пасивними, а для їх дії необхідне джерело енергії – суб'єкт, який активує їх функціональні властивості.

Натомість, інтелектуально-функціональна сторона, на думку вченого, характеризує те, як саме діяв суб'єкт засобом, які прийоми та способи він реалізував для досягнення поставленої мети. Тож, інтелектуально-функціональна сторона висвітлює функціональні ознаки і властивості суб'єкта розслідування: рівень володіння логічними правилами мислення; вміння прогнозувати, аналізувати обстановку та обирати напрямок діяльності, наявність у суб'єкта професійних знань і практичного досвіду їх використання, наявність психофізіологічного статусу – володіння почуттями, емоціями в стресових ситуаціях [69, с. 286].

Таким чином, аналізуючи позиції українських вчених щодо предмета криміналістичної тактики, М. В. Салтевський робить висновок про поділ всіх

засобів діяльності суб'єкта розслідування в аспекті криміналістичної тактики на інтелектуальні та матеріально-технічні.

Так, до інтелектуальних засобів вчений відносить знаряддя вербальної діяльності суб'єкта розслідування: прийоми і способи розумової діяльності. Згідно з таким поглядом, інтелектуальні засоби розглядаються як сукупність знань, прийомів, способів вербальної діяльності та рівня володіння засобами матеріалістичної діалектики та логіки пізнання, уміння аналізувати події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, процесами та об'єктами матеріального світу. Щодо такого розуміння інтелектуальних засобів робиться висновок про їх суб'єктивний характер, який відображає професійний рівень суб'єкта розслідування.

Під матеріально-технічними засобами вчений-криміналіст пропонує розглядати знаряддя реалізації тактичних прийомів і методів у кримінальному провадженні як реальний технічний інструментарій: предмети, пристосування, інструменти, знаряддя, технічні і транспортні засоби, засоби зв'язку тощо, які, у поєднанні з інтелектуальними засобами, надають можливість досягти максимального результату в процесі їх застосування [69, с. 287].

Нам імпонує така позиція, оскільки наведений розподіл засобів і методів криміналістичної тактики дозволяє відмежувати пізнавальний характер діяльності суб'єкта розслідування від діяльності інших учасників кримінального провадження, чітко розмежувати їх функції та сформулювати критерії допустимості застосування різних за своєю природою засобів і методів.

У залежності від мети застосування, засоби криміналістичної тактики поділяються на: засоби збирання доказів, засоби дослідження доказів, засоби оцінки доказів. Залежно від форми відображення в Кримінальному процесуальному кодексі, виділяють процесуальні та непроцесуальні засоби криміналістичної тактики [69, с. 287].

Таким чином, в теорії криміналістики, слідча (розшукова) дія розглядається як процесуальний засіб криміналістичної тактики і являє собою послідовність процедур, що утворюють цілісну структурну систему з чотирьох

етапів: підготовчого, безпосередньо провадження (робочого), фіксації результатів, оцінки результатів, і визначення їх місця в системі зібраних доказів [69, с. 288].

Такий же погляд на засоби криміналістичної тактики відстоює І. І. Когутич, який розглядає засоби криміналістичної тактики як знаряддя праці, за допомогою яких особа, яка здійснює доказування, вирішує тактичні завдання розслідування, тобто, - це процесуальний, непроцесуальний та організаційний інструментарій її діяльності. У зв'язку з цим, він пропонує поділяти засоби криміналістичної тактики на дві групи: 1) криміналістичні засоби, що містяться в законі, – основні (слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії тощо); 2) допоміжні криміналістичні засоби (тактичний прийом, тактична комбінація, тактична операція, тактична (криміналістична) рекомендація, тактичне рішення [30, с. 297-298].

Таку позицію критикує В. Шевчук, вбачаючи в ній значне розширення розуміння засобів криміналістичної тактики, коли поряд із тактичними прийомами, тактичними комбінаціями, тактичними операціями, тактичними рекомендаціями, тактичним рішенням, науковці додатково ще й відносять криміналістичні засоби, що містяться в законі, зокрема – слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи тощо [89, с. 170].

На підтримку своєї критики він наводить думку В. Ю. Шепітька та В. А. Журавля, які зазначають, що викликає певне заперечення віднесення слідчих (розшукових) дій до розряду тактичних засобів. Навпаки стверджують вчені, всі існуючі тактичні засоби, і, насамперед, прийоми та рекомендації, реалізуються в межах проведення слідчих дій, і вже з цієї причини самі слідчі дії не можуть розглядатися як засоби криміналістичної тактики. На переконання вчених, слідчі дії – це передусім передбачений законом процесуальний інструментарій доказування [90, с. 187].

Розуміючи предмет дискусії, ми маємо сміливість передбачити, що така дискусія має місце через певне ототожнення науковцями понять

криміналістичної тактики як розділу науки криміналістики та як напряму практичної діяльності з реалізації наукових напрацювань.

Як і багато інших категорій криміналістики, криміналістична тактика має науковий та прикладний аспекти вивчення.

Як розділ науки криміналістики, криміналістична тактика являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування та судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють кримінальне провадження, прийомів проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів [38, с. 374-375].

Разом з тим, як справедливо зазначають Француз А. Й. та Кулініч К. С., в структурі криміналістичної тактики виділяють: слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику професійного захисту, тактику злочинної діяльності тощо [84, с. 374-375]. Такий розподіл відображає прикладний аспект криміналістичної тактики як криміналістичної категорії та дозволяє розглядати її як вид практичної діяльності суб'єктів, залучених до процесу розслідування.

На цій підставі вважаємо абсолютно логічним вести мову про слідчу (розшукову) дію як засіб криміналістичної тактики – робочий інструментарій суб'єкта розслідування (слідчого, прокурора), через який реалізуються як напрацювання теорії криміналістичної тактики (розділу науки криміналістики), так і власний потенціал суб'єкта розслідування у вигляді його професійної компетентності та інших складових, про які ми зазначали раніше.

Коропецька С. О. в своєму дисертаційному дослідженні, провівши глибокий аналіз поглядів вчених (криміналістів та процесуалістів) на правову природу отримання зразків для експертизи, робить висновок про те, що отримання зразків для експертизи є самостійною слідчою (розшуковою) дією [36, с. 47]. Такий висновок вчена робить на підставі аналізу сутності цієї

процесуальної дії. Коропецька С. О. констатує, що отриманню зразків для експертизи притаманні всі ознаки слідчої (розшукової) дії: [36, с. 40]

- 1) спрямованість на отримання і перевірку доказової інформації;
- 2) проведення лише за наявності фактичних і юридичних підстав;
- 3) здійснення суб'єктами, уповноваженими на це законом, за участю осіб, які займають певне процесуальне становище;
- 4) допустимість лише в рамках розслідування кримінальних правопорушень або судового розгляду;
- 5) наявність своєї внутрішньої структури, яка визначається процесуальним порядком;
- б) регламентованість кримінальним процесуальним законом.

На підставі проведеного аналізу наукової літератури та узагальнення статистичних даних Коропецька С. О. пропонує власне розуміння отримання зразків для експертизи – *слідча (розшукова) дія, змістом якої є врегульоване кримінальним процесуальним законодавством одержання стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею, об'єктів біологічного походження або об'єктів, що відображають властивості відповідних предметів чи є їх частиною, речовин або їх матеріально фіксованих відбитків, необхідних для порівняння з речовими доказами з метою ідентифікації або встановлення групової належності* [36, с. 50].

В цілому, погоджуючись з вченою щодо розуміння сутності отримання зразків для експертизи як слідчої (розшукової) дії, ми не згодні з таким вичерпним формулюванням мети її проведення, особливо щодо виду зразків, які вона закладає у запропоноване визначення.

По-перше, ми вважаємо, що зразки для експертизи можуть бути отриманні до того, як сторона провадження звернулася за проведенням експертизи (обґрунтування такої думки буде наведено далі в ході дослідження). По-друге, ми не згодні з ототожненням зразків з об'єктів біологічного походження та біологічних зразків особи, до якого вдаються більшість дослідників (детальний

аналіз буде проведений нами в ході дослідження), і вважаємо необхідним розділяти такі види зразків, як, власне, і передбачено законодавцем відповідно до встановленого порядку отримання зразків для експертизи.

До того ж, сама дослідниця суперечить собі, визначаючи у запропонованому формулюванні мету отримання зразків виключно як *порівняння з речовими доказами з метою ідентифікації або встановлення групової належності*. Аналізуючи види зразків та вимоги до них, Коропецька С. О. зосереджує увагу не на наявності зразків для порівняння та зразків не для порівняння, а встановлення самостійних фактичних даних про об'єкт (речовину), з яких вони отримані [36, с. 54].

Більше того, відповідно до структури Кримінального процесуального кодексу України, норма, що регламентує порядок отримання зразків для експертизи, розміщена законодавцем в главі 20, яка має назву «Слідчі (розшукові) дії». І, відповідно, належність і допустимість результатів отримання зразків для експертизи як доказів забезпечуються, в першу чергу, дотриманням загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій, регламентованих ст. 223 КПК України, та встановленого правового порядку проведення самої слідчої (розшукової) дії.

Таку ж думку розділяють і Стратонов В. М. та Стратонова О. В., зазначаючи, що однією із визначальних характерних ознак поняття «слідча дія» є закріплення та регламентація порядку її провадження нормами кримінально-процесуального законодавства [77, с. 180].

Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Таким чином, отримання зразків для експертизи – це слідча (розшукова) дія, яка, поряд з іншими слідчими (розшуковими) діями, є засобом криміналістичної тактики для суб'єкта розслідування – його робочим інструментарієм для збирання доказів: отримання фактичних даних про подію, що розслідується, у вигляді конкретних об'єктів - зразків для експертизи.

Тому, отримання зразків для експертизи, як засіб криміналістичної тактики, слід розглядати як цільну структуру, що складається з 4 етапів: 1) підготовка до отримання зразків для експертизи; 2) безпосередньо отримання зразків для експертизи; 3) фіксація отриманих результатів; 4) оцінка результатів та визначення їх місця в системі зібраних доказів.

Погоджуємося з поглядом вчених про те, що позитивний результат будь-якої слідчої (розшукової) дії значною мірою залежить від якості підготовки до її проведення. Правильне попереднє виконання необхідних організаційних заходів, до яких належить планування всіх слідчих дій слідчим і прогнозування варіантів розвитку майбутніх подій, що можуть виникнути під час безпосереднього їх проведення, підготовка техніко-криміналістичних засобів і засобів фіксації, запрошення учасників тощо; дають можливість на належному рівні провести процесуальну дію активно й наступально, та, повною мірою, досягти поставлених перед слідчим завдань [24, с. 92].

У теорії криміналістики підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії розглядається як дії суб'єкта розслідування з побудови уявної динамічної моделі слідчої (розшукової) дії. Із даною метою вирішується ряд організаційно-тактичних завдань, а саме: [38, с. 378]

- визначається мета, завдання слідчої (розшукової) дії, шляхи їх досягнення, складається план слідчої (розшукової) дії, визначається об'єкт тактичного впливу;

- проводиться системний аналіз вихідної слідчої ситуації, оцінка наявної у провадженні доказової, оперативно-розшукової, орієнтуючої інформації;

- аналізується необхідність застосування криміналістичних засобів, методів і прийомів з метою вивчення об'єкту тактичного впливу методами: рефлексивного мислення, криміналістичного прогнозування, комплексного вивчення учасників слідчої (розшукової) дії;

- визначаються учасники слідчої (розшукової) дії та їх завдання;

- обираються найбільш доцільні з тактичного аспекту місце, час, та момент початку слідчої (розшукової) дії;

– вживаються заходи щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, захисту речових доказів та інформації про застосування до них протиправного впливу;

– розробляється тактична лінія поведінки суб'єкта розслідування, інших учасників слідчої (розшукової) дії;

– забезпечується взаємодія слідчого з представниками інших правоохоронних органів, громадськими організаціями, окремими громадянами тощо;

– визначаються потреби та забезпечуються можливості застосування технічних засобів для проведення слідчої (розшукової) дії (засобів виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення, засобів фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії)) та ін.

Щодо плану складання слідчої (розшукової) дії, то М. В. Салтевський пропонує відображати в ньому [69, с. 288].

- докладну інформацію про осіб щодо яких проводиться слідча (розшукова) дія, а також про об'єкти, що використовуються у слідчій (розшуковій) дії;

- вказівки на наявні у провадженні докази, потреба у яких може виникнути при проведенні слідчої (розшукової) дії;

- вказівки на прийоми використання цих доказів, а також оперативну інформацію, якщо вона наявна в розпорядженні особи, що проводить слідчу (розшукову) дію;

- вказівки на тактичні прийоми безпосереднього проведення слідчої (розшукової) дії, послідовність їх виконання з урахуванням можливого розвитку ситуації, в якій здійснюється процесуальна дія, тобто прогнозування лінії поведінки її учасників, а також вказівки на необхідні технічні засоби.

Також вчений додає, що в ході підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії вирішується низка організаційно-тактичних завдань:

- встановленні взаємодії з моменту початку досудового розслідування з усіма державними органами, що залучені до процесу розслідування, і здійснюють нагляд за цією діяльністю;
- забезпечення технічного супроводження перевірочних дій за фактами заяв і повідомлень про ознаки правопорушення та осіб, що підозрюються у його вчиненні;
- забезпечення перевірочних дій суворим додержанням конституційних прав і свобод громадян, їх житла та майна;
- взаємодія з громадськістю щодо отримання необхідної інформації;
- розміщення необхідних сил і засобів, визначення форми взаємодії з ними [69, с. 289].

Щодо підготовчого етапу отримання зразків для експертизи як засобу криміналістичної тактики, то, як справедливо зазначає Коропецька С. О., для визначення лінії поведінки суб'єкта розслідування та подальшої реалізації тактичних прийомів, що забезпечать найбільш ефективний результат цієї слідчої (розшукової) дії, має значення вид експертизи для проведення якої отримуються зразки, та необхідна кількість таких зразків [36, с. 144].

На підготовчому етапі до отримання зразків для експертизи, з урахуванням встановленого в КПК України порядку доказування, можна виділити три групи слідчих ситуацій, які потребуватимуть слідчого рішення щодо відповідної організації проведення цієї слідчої (розшукової) дії:

1. Необхідність в отриманні зразків виникає для проведення експертизи за рішенням суб'єкта розслідування.
2. Необхідність в отриманні зразків виникає для проведення експертизи, ініціатором якої виступає сторона захисту, а за рішенням суду отримання зразків доручено слідчому, який здійснює розслідування.
3. Необхідність в отриманні зразків виникає повторно для проведення експертизи за результатами проведеного порівняльного дослідження, зразки для якого були отримані негласно (за правилами ст. 274 КПК України «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження»).

На відміну від перших двох виділених слідчих ситуацій, остання буде характеризуватися відносною інформаційною визначеністю: суб'єкт розслідування володіє інформацією щодо виду експертизи, яка буде проводитися, щодо виду та кількості зразків, необхідних для проведення експертизи, щодо місця знаходження (перебування) об'єктів (речовин), зразки з яких необхідно отримати.

Така інформаційна визначеність значно полегшує підготовку до відібрання зразків для експертизи і, відповідно, скорочує підготовчий етап слідчої (розшукової) дії.

У свою чергу, перша та друга визначені нами слідчі ситуації потребуватимуть від суб'єкта розслідування застосування на підготовчому етапі до проведення цієї слідчої (розшукової) дії комплексу тактичних прийомів пізнавально-пошукового характеру, які дозволять отримати необхідну інформацію в ситуації інформаційної невизначеності. Особливо це стосується другої слідчої ситуації, коли не суб'єкт розслідування є ініціатором проведення експертизи, і, відповідно, може не знати і не розуміти, які саме докази планує отримати сторона захисту за результатами проведення експертизи, зразки для якої, за рішенням суду, доручено відібрати слідчому (прокурору).

Таким чином, друга слідча ситуація є не лише інформаційно невизначеною, а може, в окремих випадках, носити характер конфліктної, коли інтереси сторони захисту суперечать інтересам суб'єкта розслідування і отримання зразків та проведення експертизи буде затягувати процес доказування.

У таких слідчих ситуаціях суб'єкту розслідування, шляхом використання системи тактичних прийомів (тактичної комбінації), необхідно отримати максимальну інформацію щодо виду експертизи, яку планується провести, завдань, що можуть бути вирішені в ході її проведення тощо. А також, виду та кількості зразків, які необхідні для вирішення завдань та впливу їх кількості та якості на можливості експертного дослідження.

Тактична комбінація з вирішення цих завдань включатиме в себе тактичні прийоми, спрямовані як на пізнання матеріального середовища (вивчення матеріалів провадження, наукової та нормативної літератури, слідчої та судової практики, наявних у провадженні речових доказів тощо), так і на отримання інформації від людей: представників сторони захисту та експертів в ході непроцесуального спілкування, спеціалістів в ході процесуального спілкування (консультацій).

Отримання максимальної кількості фактичних даних на підготовчому етапі отримання зразків для експертизи дозволить слідчому змінити несприятливі слідчі ситуації на сприятливі та ефективно організувати робочий етап цієї слідчої (розшукової) дії.

Вчені-криміналісти розглядають безпосередній етап проведення слідчої (розшукової) дії, як реалізацію запланованого, втілення його в діяльність суб'єкта розслідування [69, с. 289].

На думку представників криміналістичної школи Національної академії внутрішніх справ, безпосередній (робочий) етап – це період перевірки версій шляхом підтвердження або спростовування сформульованих висновків [38, с. 379].

Організаційно-тактичними завданнями, які вирішуються під час безпосереднього проведення слідчої (розшукової) дії, є:

- безпосереднє залучення учасників слідчої (розшукової) дії, роз'яснення їх прав та обов'язків, мети і порядку проведення слідчої (розшукової) дії, забезпечення можливості реалізації прав та обов'язків учасниками;

- створення умов для безпосереднього контакту слідчого, спеціаліста, інших компетентних суб'єктів із об'єктом, який досліджується (людина, предмет, місцевість, документ), застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів;

- забезпечення захисту доказової інформації від впливу зацікавлених осіб, що може виразитися у її знищенні, приховуванні, маскуванні чи фальсифікації;

- перевірка слідчих версій, плану та динамічної моделі слідчої (розшукової) дії, внесення до них відповідних коректив; висунення і побудова нових версій;

- отримання доказової та орієнтуючої інформації;

- перевірка, уточнення, конкретизація, доповнення наявної у провадженні інформації [38, с. 380].

У свою чергу, представники криміналістичної школи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ зазначають, що на етапі безпосереднього проведення слідчої (розшукової) дії реалізується намічений план дій та вирішуються поставлені завдання, зокрема:

- безпосереднє одержання доказової інформації;

- перевірка висунутих версій;

- з'ясування та уточнення обставин вчинення кримінального правопорушення;

- визначення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення [37, с. 230].

При цьому, вчені зазначають, що особливості слідчих (розшукових) дій порівняно з розумовими завданнями, які виникають за інших видів дослідницької діяльності, полягають у тому, що до початку дії вся сума завдань, які будуть вирішуватися, поки що, невідома. Ці завдання продовжують виявлятися під час реалізації дій, надходження нової інформації від об'єктів та суб'єктів. Тому, слідчий має постійно вирішувати розумові завдання та, з урахуванням нової інформації, що до нього надходить, корегувати перебіг слідчої (розшукової) дії. Нові розумові завдання можуть бути пов'язані з поведінкою окремих осіб, з даними, які ті повідомляють, із результатами поставлених дослідів, виконуваних дій тощо.

Разом з цим, додають вчені, кожна слідча (розшукова) дія – це встановлена Кримінальним процесуальним кодексом форма пізнання об'єктивної дійсності, спрямована на:

- a) орієнтацію слідчого в обстановці злочинної події;

- б) встановлення механізму події;
- в) виявлення наслідків злочину;
- г) одержання об'єктивної інформації для встановлення і розшуку правопорушника;
- д) розкриття кримінального правопорушення за «гарячими» слідами;
- е) збирання, дослідження і використання доказів та різного роду слідів;
- ж) одержання вихідної інформації для проведення розслідування [37, с. 231].

Незважаючи на деякі відмінності в поглядах вчених-криміналістів щодо завдань та мети етапу безпосереднього проведення слідчої (розшукової) дії, загальним є виділення такого завдання як отримання доказів.

Важливо розуміти, що доказами для досліджуваної слідчої (розшукової) дії – отримання зразків для експертизи, будуть виступати як самі відібрані зразки (за умови позитивного результату та повної реалізації плану, складеного на підготовчому етапі), так і результати слідчої (розшукової) дії, викладені у правильно оформлених протоколах і додатків до них. У випадках, якщо результат проведення процесуальної дії буде негативний, - за різними об'єктивними причинами зразки не будуть отримані. Такими об'єктивними причинами можуть бути:

- відмова особи добровільно надати біологічні зразки,
- відмова особи добровільно надати доступ до речей і документів для відібрання зразків,
- неможливість примусово отримати певні види біологічних зразків особи,
- знищення особою, у користуванні або володінні якої вони перебувають, речей і документів, необхідність у відібрані зразків з яких виникла в ході розслідування.

Кожна визначена нами причина, безумовно, впливає на тактику проведення отримання зразків для експертизи як слідчої (розшукової) дії в цілому, що потребує більш детального аналізу з точки зору запропонованих

криміналістичних рекомендацій. Такий аналіз буде проведений нами в окремих розділах дослідження, присвячених проблемам тактики проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Причому, незалежно від виду зразків в отриманні яких виникає потреба, в ході безпосереднього проведення цієї слідчої (розшукової) дії, слідчий буде застосовувати як тактичні прийоми, спрямовані на пізнання матеріального середовища, так і тактичні прийоми, направлені на отримання інформації від людини. Тому що, навіть якщо зразки відбираються з речей або документів, слідчому необхідно взаємодіяти з особами, у володінні, власності чи користуванні яких знаходяться потрібні об'єкти, зразки з яких відбираються.

Щодо фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії як етапу її проведення, то основним його завданням є максимально повно та вірно відобразити увесь зміст слідчої (розшукової) дії та отримані результати. Всі організаційно-тактичні заходи направлені на вибір або створення умов, що забезпечують ефективне застосування засобів та прийомів фіксації доказової інформації [38, с. 381.

Згідно зі ст. 103 КПК України, слідчі (розшукові) дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання.

Відповідно до встановленого порядку отримання зразків для експертизи, за результатами цієї слідчої (розшукової) дії складається протокол, який і є обов'язковою формою фіксації (ст. 245 КПК України).

Отримані докази-зразки будуть виступати додатками до протоколу слідчої (розшукової) дії. Оформлення таких додатків повинно відбуватися не лише з дотриманням процесуальних вимог, визначених в ст. 105 КПК України, але й із урахуванням природи отриманих зразків.

Як справедливо зазначає Коропецька С. О., аналізуючи особливості оформлення додатків до протоколу слідчої (розшукової) дії при отриманні зразків для експертизи, зразки біологічного походження повинні упаковуватися

в щільний папір, а не в поліетиленові пакети, що забезпечить належні умови їх зберігання до моменту експертного дослідження [36, с. 189-190].

Виділяючи оцінку одержаних результатів як окремий етап слідчої (розшукової) дії важливо розуміти, що цей етап є визначальним не лише для впевненості суб'єкта розслідування у досягненні поставленої мети цієї слідчої (розшукової) дії, але й для переконання у забезпеченості готовності в проведенні експертизи – іншої процесуальної дії. Такий причинно-наслідковий зв'язок цього етапу досліджуваної слідчої (розшукової) дії робить його особливо важливим з точки зору приділення уваги суб'єктом розслідування.

Ми розділяємо думку М. В. Салтевського щодо сутності оцінки одержаних результатів як етапу слідчої (розшукової) дії [69, с. 290]. Так, вчений зазначає, що це розумова діяльність суб'єкта розслідування, яка здійснюється в логічних формах і спрямована на вирішення принаймні трьох завдань:

- 1) оцінка вірогідності одержаних результатів;
- 2) оцінка відносності одержаних результатів до доказуваної обставини;
- 3) оцінка можливості (спроможності) використання джерела інформації в процесуальному доказуванні.

Таким чином, отримання зразків для експертизи – це слідча (розшукова) дія, спрямована на збирання доказів -зразків з конкретного об'єкту (речовини), і виступає засобом криміналістичної тактики, через який реалізуються не лише напрацювання криміналістичної теорії, але й особистісна професійна компетентність суб'єкта розслідування. Як засіб криміналістичної тактики, отримання зразків для експертизи складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів, які забезпечують збирання надійних та достовірних доказів: 1) підготовчого; 2) безпосереднього проведення (робочого); 3) фіксації результатів; 4) оцінки одержаних результатів. Встановлений процесуальний порядок отримання зразків для експертизи, закріплений в КПК України, є основою для розроблення інтелектуального робочого інструментарію суб'єкта розслідування у вигляді криміналістичних рекомендацій щодо організаційно-тактичного забезпечення цієї слідчої (розшукової) дії в цілому.

1.3. Критерії допустимості тактичних прийомів при отриманні зразків для експертизи у кримінальному провадженні.

Оскільки, як ми дослідили та обґрунтували раніше, отримання зразків для експертизи – це слідча (розшукова) дія, в якій виділяються 4 етапи її проведення (підготовчий, безпосереднє проведення (робочий), фіксація результатів, оцінка одержаних результатів), то застосування тактичних прийомів суб'єктом розслідування розпочинається ще до безпосередньої процесуальної процедури цієї слідчої (розшукової) дії.

Більше того, враховуючи природу зразків для експертизи, необхідність в яких може виникнути та процесуальний порядок їх отримання, досліджувана нами слідча (розшукова) дія носить складний характер, оскільки пізнавальна діяльність спрямована на дослідження як матеріального середовища, так і особи, навіть при відібранні зразків із речей та документів.

Але, при цьому, результатом відібрання зразків для експертизи є отримання доказів у вигляді певних зразків (речових доказів або документів), тож важливою умовою належності та допустимості отриманих в ході досліджуваної слідчої (розшукової) дії доказів є, в тому числі, відповідність криміналістичних засобів і методів, що використовувалися, визначеним критеріям допустимості.

Необхідно зазначити, що питання допустимості застосування тактичних прийомів є предметом постійної дискусії в теорії криміналістичної тактики [53, с. 130]. Це пояснюється природою самої криміналістичної тактики як наукового інструментарію суб'єкта розслідування, що лише базується на кримінальних процесуальних нормах, але не знаходить у них свого відображення, а отже, має рекомендаційний, а не обов'язковий характер.

Так, за висновком Весельського В. К., Кузьмічова В. С., Мацишина В. С. та Старушкевича А. В., відповідно до своїх поглядів на допустимість застосування криміналістичних засобів і методів для збирання доказів в цілому, й тактичних прийомів як засобів криміналістичної тактики, зокрема, сучасні

вчені-криміналісти умовно діляться на дві групи: прихильники чистоти процесуальної форми і ті, хто турбується про вдосконалення засобів і прийомів слідчої діяльності [53, с. 104].

Відповідно до такого поділу, перша група вчених оголошує неприпустимими будь-які методи та засоби, що спрямовані на подолання можливої протидії зацікавлених осіб. При цьому слідчий виступає пасивним реєстратором подій, а сам процес збирання доказів – певною протокольною процедурою. На відміну від першої спільноти, вчені - прихильники другої групи – вважають доцільним будь-який не заборонений законом спосіб дій, спрямований на встановлення істини, який виправдовується благородною метою розслідування кримінального правопорушення та встановлення винної особи [53, с. 104].

На нашу думку, такий розподіл думок науковців є дещо радикальним, оскільки в аспекті «чистоти процесуальної форми» сама криміналістична тактика як наукова категорія втрачає сенс, і відповідно, втрачають сенс і всі розроблені криміналістичні засоби і методи. Відтак, неможливо вести мову про вдосконалення засобів і методів слідчої діяльності, в тому числі тактико-криміналістичних, без неухильного дотримання встановленої кримінальним процесуальним законодавством форми процесуальної діяльності суб'єкта розслідування.

Разом з тим, при аналізі розробок вчених щодо критеріїв допустимості тактичних прийомів, спостерігаємо підміну понять «процесуальна форма» та тактичний прийом [53, с. 107]. Це відображається у віднесенні до критеріїв допустимості тактичних прийомів власне процесуальних критеріїв допустимості зібраних доказів, таких як: збирання відповідним суб'єктом, збирання із визначених законом джерел, дотримання правил проведення процесуальної дії, дотримання вимог закону щодо фіксації ходу і результатів.

Весельський В. К., Кузьмічов В. С., Мацишин В. С. та Старушкевич А. В. зазначають, що оскільки одним із головних завдань криміналістики є пропозиція порядку (організаційного і тактичного) дій там, де закон не передбачив, або

недостатньо конкретизував процедуру проведення процесуальних дій, - особливого значення набувають критерії правомірності й допустимості рекомендованих засобів і прийомів [53, с. 106].

Отже, погоджуючись з висловленою думкою вчених, переконані, що основним критерієм допустимості всіх криміналістичних засобів і методів, в тому числі, конкретних тактичних прийомів, є їх відповідність загальним засадам кримінального провадження, визначеним у ст. 7 КПК України.

Як справедливо зазначає Строков І. В., значна кількість тактичних прийомів ґрунтується на психологічних засадах та розробляється на підставі результатів експериментальних психологічних досліджень, надаючи слідчому ефективні рекомендації, спрямовані на викриття правопорушника [78, с. 106]. Разом з тим, вчений вказує на появу, останнім часом, на його погляд, сумнівних рекомендацій щодо застосування таких тактичних прийомів, які переходять межу правомірності, створюють напругу при проведенні процесуальних дій і засновані на використанні обмеженої поінформованості особи щодо певних фактів і обставин, або передачі їй неправдивої інформації.

Так, Строков І. В. критикує не лише групу тактичних прийомів, об'єднаних розробниками в конструкції «слідчі хитрощі» та «психологічні пастки», а й самі назви таких тактичних комбінацій. При цьому, він відстоює думку щодо недоцільності окремого виділення класифікації тактичних прийомів на підставі природи власне психологічного впливу, оскільки в цьому немає практичної значущості ні для суб'єкта застосування такого прийому, ні для теорії криміналістичної тактики [78, с. 108]. Разом з тим, дослідник наполягає на ефективності та доцільності використання таких тактичних прийомів як «допущення легенди» та «провокація», розглядаючи їх в контексті спонукання учасників кримінального провадження до вчинення таких дій, що сприятимуть поліпшенню їх становища, чи отриманню або перевірці доказів ефективнішим способом [78, с. 109]. Надаючи такі пропозиції, вчений застерігає від невірною розуміння «провокації», як власне тактичного прийому під час проведення слідчих (розшукових) дій та відмежування її від протиправних дій

правоохоронних органів як методу роботи з виявлення кримінальної протиправної діяльності.

Ми погоджуємося зі Строковим І. В. щодо свавільного трактування деякими вченими допустимості певних тактичних прийомів шляхом необґрунтованого віднесення їх до тієї чи іншої класифікаційної групи, розробленої теорією криміналістичної тактики. У зв'язку з чим, як зазначає вчений, виникають правові наслідки застосування таких тактичних прийомів [78, с. 118].

Так, на наш погляд, є помилковою позиція Галагана В. І. та Козак О. В. щодо розуміння фактору раптовості при отриманні зразків для експертизи та його ефективності для досягнення мети слідчої (розшукової) дії [22, с. 162]. Вчені пропонують слідчому, при наявності ймовірності відмови особи добровільно надати біологічні зразки, заздалегідь не інформувати особу про проведення цієї слідчої (розшукової) дії аж до самого моменту ознайомлення з постановою слідчого, або ухвалою суду. У такий спосіб, на їхню думку, при отриманні зразків для експертизи реалізується чинник раптовості, що повинен забезпечити можливість уникнення відмови особи надати зразки.

У такому підході до інтерпретації фактору раптовості ми вбачаємо передумови порушення прав учасників кримінального провадження: особа має право знати, з приводу чого її викликають органи досудового розслідування, та які процесуальні дії за її участі планується проводити. Приховання від особи такої інформації позбавляє її права, зокрема, на законну правову допомогу, що є грубим порушенням кримінального процесуального законодавства та Конституції України.

Тож, така позиція вчених є підтвердженням застереження Строкова І. В., який зазначає, що відсутність чітко визначених критеріїв допустимості тактичних прийомів неминуче призводить до того, що помилкові рекомендації щодо тактики їх застосування можуть спричинити моральну шкоду особі та порушити вимоги законності [78, с. 125].

Ми підтримуємо думку Строкова І. В. про те, що критерії допустимості не можуть бути індивідуальними для конкретного тактичного прийому чи певної слідчої (розшукової) дії та виправдовуватися досягненням мети процесуальної дії. Вчений наголошує, що власне застосування тактичного прийому повинно ґрунтуватися на критеріях його допустимості, а не навпаки [78, с. 126].

На нашу думку, допустимість тактичного прийому, як засобу криміналістичної тактики, заснована на його психологічній природі: тактичний прийом - це такий спосіб поведінки суб'єкта його застосування, який залишає альтернативний варіант поведінки для інших учасників кримінального провадження. Адже, тактичний прийом направлений на зміну слідчої ситуації в цілому, а не на зміну окремого об'єкта матеріального світу. Коли йдеться про тактичний прийом, заснований на психологічному впливі на особу, то в неї має залишатися варіант альтернативної поведінки. І лише наявність добровільного вибору особи щодо виконання певних дій, які здатні змінити слідчу ситуацію, що склалася, є запорукою допустимості використання будь-якого тактичного прийому.

Виходячи з такої позиції, необхідно зазначити, що поряд із обов'язковою відповідністю тактичних прийомів загальним засадам кримінального провадження, тобто законності як критерію допустимості, наступним таким важливим критерієм є їх моральність та етичність. Тактичний прийом, як оптимальна лінія поведінки суб'єкта його застосування, повинен пропонувати особі вибір такої моделі поведінки, яка заснована лише на критеріях моральності та етичності. І, відповідно, мотивацією для поведінки повинен бути добровільний вибір особи, а не страх.

Весельський В. К., Кузьмічов В. С., Мацишин В. С. та Старушкевич А. В., досліджуючи розмаїття поглядів сучасних вчених на критерії допустимості тактичних прийомів зокрема, та криміналістичних засобів і методів в цілому, приходять до висновку про одностайну позицію вчених-криміналістів щодо недопустимості такого впливу на учасників кримінального провадження, який заснований на обмані [20, с. 107]. Але самі ж зазначають, що під обманом різні

вчені розуміють різні рівні маніпулювання інформацією з боку суб'єкта розслідування. При цьому, розбіжність думок вчених пояснюється їх позицією про неприпустимість зведення ролі слідчого до формального реєстратора процесуальних дій. А «маневрування інформацією» розглядається вченими як робочий інструментарій слідчого. Тож питання стоїть лише в мірі такого маневрування.

В аспекті порушеної проблематики слушною вбачається сентенція Гончаренка В. Г. та Сокирана Ф. М. про те, що відсутність єдності поглядів має серйозні практичні наслідки: один і той же практичний прийом в юридичній літературі подають слідчим або як вершину тактичної майстерності, або як грубе порушення законності [23, с. 45].

Щодо нашої позиції, то ми відстоюємо неприпустимість обману як тактичного прийому в будь-якому прояві: ані у вигляді «слідчих хитрощів», ані у вигляді «психологічної пастки», ані в будь-якому іншому вигляді. Ми погоджуємося з думкою вчених-представників наукової школи Національної академії внутрішніх справ, про те, що, зробивши перший крок на шляху обману, наступні (і більш серйозні) слідчому буде зробити простіше [53, с. 115].

Дослідивши різні погляди вчених як на сутність тактичних прийомів, так і на критерії допустимості їх використання в процесі доказування, хочемо зазначити, що найбільш близьким до нашого розуміння функцій та сутності тактичних прийомів загалом, та при отриманні зразків для експертизи зокрема, є позиція Шепітька В. Ю.

Так, аналізуючи сутність тактичного прийому як елемента криміналістичної тактики, Шепітько В. Ю. наголошує на його психологічній складовій, що проявляється в особливостях психологічного механізму його реалізації, що включає в себе: 1) його психологічну спрямованість, 2) безпосередню чи опосередковану взаємодію між слідчим і його респондентами, 3) психологічний ефект від використання прийому [41, с. 184].

При цьому вчений зазначає, що забезпечувати виконання своїх функцій тактичний прийом може лише за умови відповідності низці вимог: законності, етичності, науковості, вибіркової, пізнавальної цінності.

Законність, як принцип застосування тактичних прийомів, на думку Шепітька В. Ю. полягає в тому, що за своїм характером, змістом і цілеспрямованістю прийоми повинні повністю відповідати духу і букві закону. Таким чином, тактичний прийом може застосовуватися лише в межах тих процесуальних дій, порядок здійснення яких визначений кримінальним процесуальним законом. Відповідність тактичного прийому вимогам законності означає також, на думку вченого, що він не може суперечити закону [41, с. 184-185].

Етичність тактичних прийомів, на думку вченого, полягає в тому, що вони не можуть містити в собі елементів неправдивої інформації, введення особи в оману, вчинення такого впливу на психіку людини, що тягне за собою негативні наслідки. На підставі цього Шепітько В. Ю. вважає неприпустимими тактичні прийоми, засновані на насильстві, погрозах, обмані, використанні аморальних спонукань, культурної відсталості, релігійних упереджень тощо [41, с. 185].

Під науковістю пропонується розуміти відповідність прийому науковим даним, що лежать в основі його формування. Наукова обґрунтованість, на думку Шепітька В. Ю., передбачає: 1) науковість прийому за джерелом його походження, 2) відповідність прийому сучасному стану науки, 3) можливість наукового передбачення результатів використання прийому.

Під вибірковістю як критерієм допустимості тактичного прийому вченим пропонується розглядати спроможність прийому вирішувати тактичні завдання у певних ситуаціях. А пізнавальна цінність, як критерій допустимості, забезпечує спрямованість тактичного прийому на отримання доказової інформації [41, с. 186].

В цілому, погоджуючись з вченим щодо трактування визначених ним категорій, хочемо зазначити, що, на нашу думку, вибірковість та пізнавальну цінність не можна розглядати як критерії допустимості, оскільки такі вимоги є

складовою самої сутності тактичних прийомів як елементів криміналістичної тактики та характеризують властивості самого тактичного прийому. Сутність засобів криміналістичної тактики – отримання доказової інформації в оптимальний спосіб, мінімізуючи ресурсні та людські затрати. А вибірковість тактичного прийому, його направленість на вирішення певного тактичного завдання визначає природу його походження: психологічна, управлінська, інструментальна тощо. Тобто властивості – це обов’язкові характеристики тактичних прийомів, що не є тотожними критеріям допустимості їх використання.

Керуючись запропонованою логікою, хочемо наголосити, що виділені критерії допустимості виконують функцію саме відмежування тактичних прийомів від інших засобів впливу. Так, наприклад, якщо певний вплив на особу заснований на обмані, він є неетичним, тому не може розглядатися як тактичний прийом. Але, якщо тактичний прийом спрямований не на пряме, а на опосередковане отримання доказової інформації (тобто лише створення умов для отримання інформації), він може розглядатися як не найефективніший ефективний спосіб поведінки саме в даній слідчій ситуації, але при цьому він не втрачає значення тактичного прийому.

Тож, ми вважаємо, що необхідно чітко розмежовувати вимоги до тактичних прийомів та критерії допустимості їх використання. Вимоги – це маркери, які забезпечують набуття тактичним прийомом його властивостей, а критерії допустимості використання – маркери, які дозволяють відмежувати тактичний прийом як елемент криміналістичної тактики від інших способів впливу на учасників кримінального провадження.

Таким чином, під основними критеріями допустимості використання тактичних прийомів пропонуємо розглядати: законність, етичність та моральність, наукову обґрунтованість (як можливість отримання передбачених результатів). А вибірковість та пізнавальну цінність відносити до вимог, що висувуються до тактичних прийомів як елементів криміналістичної тактики.

Але, за результатами комплексного аналізу сучасних напрацювань українських дослідників-криміналістів, вимушені констатувати відсутність фундаментальних методологічних розробок як щодо проблем криміналістики в цілому, так і її структурних елементів, зокрема криміналістичної тактики. Здебільшого, вітчизняні криміналісти користуються напрацюваннями загальної теорії криміналістики, що залишилася у спадщину від радянської криміналістичної школи, а свої наукові пошуки спрямовують на розробку методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень та вдосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій. Відповідно, в наукових працях вчених-криміналістів останніх років відсутні дискусії щодо форми, змісту та меж критеріїв допустимості тактичних прийомів, хоча, на наш погляд, предмет для дискусії наявний.

Зокрема, заслуговує на ретельне, як на наш погляд, наукове дослідження позиція деяких вчених щодо наявних, так званих, процесуальних та непроцесуальних тактичних прийомів. Мова йде про співвідношення та взаємозв'язок власне тактичних прийомів та визначеного в кримінальних процесуальних нормах порядку проведення процесуальних дій [40, с. 11].

Так, в науковій літературі простежуються дві протилежні точки зору. Одна група вчених вважає, що тактичні прийоми можуть міститися в нормах кримінального процесуального закону та носити процесуальний характер. Відповідно до цієї позиції вчених, тактичний прийом, який перетворився на норму закону, не втрачає свого криміналістичного змісту. Інша група криміналістів стверджує, що у кримінальному процесуальному законі не можуть міститися ніякі тактичні рекомендації чи прийоми.

Ми схилиємося до позиції вчених, які вважають, що принциповою різницею між рекомендаціями криміналістичної тактики та процесуальною формою реалізації слідчої (розшукової) дії, закріпленою в кримінальній процесуальній нормі, є різні юридичні наслідки, що виникають внаслідок порушення норм закону та невірного застосування будь-якого тактичного прийому. Порушення норми закону, крім збирання неналежних та недопустимих

доказів, тягне за собою застосування санкцій, на відміну від невірною застосування тактичного прийому.

Тож процесуальні норми та тактичні прийоми мають різну природу способу дії. В першому випадку це – правова природа. Порядок, визначений в кримінальній процесуальній нормі, є обов’язковим та забезпечений процесуальним примусом.

Природа ж способу дії тактичного прийому має криміналістичний характер, що за своєю суттю є рекомендаційним, альтернативним. Застосування тактичного прийому засновано на науковій рекомендації, рішення про застосування якого приймається ситуативно і залежить від доцільності.

Погоджуємося з аргументом Шепітька В. Ю. з цього питання, що тактичний прийом не може бути застосований в «усіх випадках», лише за певних умов, обставин, відповідних ситуаціях його застосування буде оптимальним [41, с. 11].

Тому, на наше переконання, не можна ототожнювати криміналістичні рекомендації у вигляді тактичних прийомів та кримінальні процесуальні норми, закріплені в законі.

Законність, як критерій допустимості використання тактичного прийому, саме і забезпечує його відповідність вимогам закону, але не означає обов’язковості застосування тактичного прийому при проведенні слідчої (розшукової) дії.

Тактичний прийом, як спосіб дії суб’єкта розслідування являє собою елемент форми кримінального провадження як сукупності процесуальних дій уповноваженої особи у зв’язку з подією кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, визначеним КПК України, до яких, зокрема, належить законність.

Сутність законності як загальної засади кримінального провадження розкривається законодавцем у ст. 9 КПК України.

Так, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно та неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати Кримінальному процесуальному кодексу України. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК України.

У разі, якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

У випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 Кримінального процесуального кодексу України.

Особливого значення законність, як критерій допустимості використання тактичного прийому, набуває при використанні легітимного примусу під час кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій.

Визначений КПК України порядок отримання зразків для експертизи, який детально буде проаналізований нами далі по ходу дослідження, передбачає

можливість застосування примусу при відібранні зразків з речей і документів, а також біологічних зразків особи. У такому випадку критерій законності тактичного прийому як певної криміналістичної рекомендації набуває особливого значення, оскільки буде реалізовуватися в умовах обмеження певних прав та свобод учасників кримінального провадження, передбачених процесуальною процедурою.

З огляду на відсутність чіткої процедури застосування примусу, закріпленої у відповідних кримінальних процесуальних нормах при отриманні зразків для експертизи законність тактичних прийомів, що розробляються криміналістичною тактикою, набуває особливого значення. Саме критерій законності повинен забезпечити неможливість виходу засобу криміналістичної тактики за межі міжнародних стандартів правосуддя, які не відображені у нормах Кримінального процесуального кодексу України, але знайшли своє закріплення у відповідних рішеннях міжнародних судових інституцій та міжнародних договорах, які ратифікувала Україна.

Критерій законності, на нашу думку, дуже тісно пов'язаний з критерієм моральності та етичності тактичного прийому, про що вже зазначалось раніше.

Москаленко О. В., досліджуючи погляди вчених-криміналістів щодо сутності моральності та етичності як критеріїв допустимості тактичних прийомів виділяє такі їх складові, що, на його думку, в найбільшій мірі розкривають зміст таких не визначених кримінальним процесуальним законом критеріїв [51, с. 106-107]:

- не принижувати честь і гідність учасників кримінального провадження;
- не впливати на позицію невинної особи, сприяючи визнання нею неіснуючої вини;
- не виправдовувати сам факт вчинення кримінального правопорушення чи його суспільну небезпеку;
- не сприяти обмові з боку обвинуваченого чи іншої особи інших невинуватих осіб, а також обвинуваченню винних осіб у більшій мірі, ніж це відповідає фактичній вині;

- не будуватися на непоінформованості підозрюваного, обвинуваченого чи інших осіб у питаннях правового характеру;
- не провокувати учасників кримінального провадження до дачі неправдивих показань та вчинення інших аморальних вчинків;
- не ґрунтуватися на повідомленні слідчим іншим учасникам кримінального провадження завідомо неправдивих фактів, зокрема про походження предметів і документів.

Ми абсолютно згодні з такою позицією вчених і вважаємо, що в теорії криміналістики щодо розуміння моральності та етичності все достатньо чітко, прозоро та зрозуміло. Натомість в практичній слідчій діяльності виникають випадки, коли моральність і етичність, як критерії допустимості використання тих чи інших засобів криміналістичної тактики трактуються суб'єктивно, виходячи з особистісного розуміння конкретною особою норм моралі та етики. Як результат, таке суб'єктивне розуміння моральності та етичності призводить до грубих порушень прав учасників кримінального провадження, а слідчий перетворюється з суб'єкта доказування на суб'єкта залякування або приниження.

Вважаємо абсолютно неприпустимими такі ситуації, але і не можемо погодитися з позицією вчених, що пропонують певним чином закріпити критерії моральності та етичності у конструкціях кримінальних процесуальних норм [20, с. 155].

Ми вважаємо, що спільність поглядів уповноважених осіб, що здійснюють доказування щодо етичності та моральності криміналістичних засобів взагалі, та тактичних прийомів зокрема, повинна передбачатися кваліфікаційними вимогами до посади, яку вони займають, та визначати: певний рівень освіти в галузі права (що забезпечить компетенцію уповноваженої особи) та певний досвід роботи за спеціальністю (що забезпечить компетентність уповноваженої особи). Розробка кваліфікаційних вимог та контроль за їх набуттям та дотриманням повинні контролюватися відповідним державним механізмом.

Саме такий комплексний підхід щодо набуття професійних знань та їх реалізації в ході професійної процесуальної діяльності, на наш погляд, повинен

забезпечити єдиний підхід у розумінні моральності та етичності тактичних прийомів як елементів криміналістичної тактики.

І, беззаперечно, що при прийнятті рішення про допустимість застосування певного тактичного прийому, він повинен бути проаналізований на відповідність всій сукупності розглянутих нами критеріїв. І лише при повній відповідності такій сукупності можна вести мову про допустимість використання тактичного прийому для збирання доказів при проведенні слідчої (розшукової) дії.

Висновки до 1 розділу

1. Питання отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні на монографічному рівні в Україні системно не досліджено. Дотепер залишаються недослідженими й актуальними та такими, що потребують розробки, питання, щодо: порядку отримання зразків з речей і документів та біологічних зразків особи; співвідношення порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні з міжнародно-правовими актами у галузі кримінального провадження інших країн. Крім цього, затребуваними в практичній діяльності є рекомендації щодо тактики отримання: зразків з речей і документів; біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання; біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання.

2. Слідча (розшукова) дія - це процесуальний засіб криміналістичної тактики, що становить собою послідовність процедур, які утворюють цілісну структурну систему з чотирьох етапів: підготовчого, безпосередньо провадження (робочого), фіксації результатів, оцінки результатів і визначення їх місця у системі зібраних доказів.

3. Отримання зразків для експертизи – це слідча (розшукова) дія, яка є засобом криміналістичної тактики для суб'єкта розслідування, його робочим інструментарієм для збирання доказів: отримання фактичних даних про подію, що розслідується у вигляді конкретних об'єктів-зразків для експертизи.

Отримання зразків для експертизи, як засіб криміналістичної тактики, складається з 4 етапів: 1) підготовка до отримання зразків для експертизи, 2) безпосередньо отримання зразків для експертизи, 3) фіксація отриманих результатів, 4) оцінка результатів та визначення їх місця в системі зібраних доказів.

4. Підготовчий етап отримання зразків для експертизи, характеризується трьома групами слідчих ситуацій, які потребуватимуть слідчого рішення щодо відповідної організації проведення цієї слідчої (розшукової) дії: 1. Необхідність в отриманні зразків виникає для проведення експертизи за рішенням суб'єкта розслідування. 2. Необхідність в отриманні зразків виникає для проведення експертизи, ініціатором якої виступає сторона захисту, а за рішенням суду отримання зразків доручено слідчому, який здійснює розслідування. 3. Необхідність в отриманні зразків виникає повторно для проведення експертизи за результатами проведеного порівняльного дослідження, зразки для якого були отримані негласно (за правилами ст. 274 КПК України «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження»).

Отримання максимальної кількості фактичних даних на підготовчому етапі отримання зразків для експертизи дозволить слідчому змінити несприятливі слідчі ситуації на сприятливі та ефективно організувати робочий етап цієї слідчої (розшукової) дії.

5. Незалежно від виду зразків, в отриманні яких виникає потреба в ході безпосереднього проведення цієї слідчої (розшукової) дії, слідчий буде застосовувати як тактичні прийоми, спрямовані на пізнання матеріального середовища, так і тактичні прийоми направлені на отримання інформації від людини. Доказами, які збираються під час отримання зразків для експертизи, будуть виступати як відібрані зразки, так і результати слідчої (розшукової) дії, викладені у правильно оформлених протоколах і додатках до них. У випадках, якщо результат проведення процесуальної дії буде негативний, - за різних об'єктивних причин зразки не будуть отримані.

6. За результатами отримання зразків для експертизи складається протокол, який і є обов'язковою формою фіксації. Отримані зразки будуть виступати додатками до протоколу слідчої (розшукової) дії. Оформлення таких додатків повинно відбуватися не лише з дотриманням процесуальних вимог, визначених в ст. 105 КПК України, але й враховувати природу отриманих зразків.

7. Оцінка одержаних результатів є визначальним етапом не лише для впевненості суб'єкта розслідування у досягненні поставленої мети цієї слідчої (розшукової) дії, але й для переконання у забезпеченості готовності в проведенні експертизи – іншої процесуальної дії. Таким чином, розумова діяльність суб'єкта розслідування спрямована на вирішення завдань: оцінка вірогідності одержаних результатів; оцінка відносності одержаних результатів до доказуваної обставини; оцінка можливості (спроможності) використання джерела інформації у процесуальному доказуванні.

8. Важливою умовою належності та допустимості отриманих в ході досліджуваної слідчої (розшукової) дії доказів (власне зразків) є, в тому числі, відповідність криміналістичних засобів і методів, що використовувалися, визначеним критеріям допустимості. Основним критерієм допустимості всіх криміналістичних засобів і методів є законність: їх відповідність загальним засадам кримінального провадження, визначеним у ст. 7 КПК України. Законність, як критерій допустимості використання тактичного прийому, забезпечує його відповідність вимогам закону, але не означає обов'язковості застосування тактичного прийому при проведенні слідчої (розшукової) дії. Саме критерій законності повинен забезпечити неможливість виходу засобу криміналістичної тактики за межі міжнародних стандартів правосуддя, які не відображені у нормах Кримінального процесуального кодексу України, але знайшли своє закріплення у відповідних рішеннях міжнародних судових інституцій та міжнародних договорах, які ратифікувала Україна.

9. Допустимість тактичного прийому, як засобу криміналістичної тактики, заснована на його психологічній природі. Тактичний прийом - це такий

спосіб поведінки суб'єкта, який залишає альтернативний варіант поведінки для інших учасників кримінального провадження. Лише наявність добровільного вибору особи щодо виконання певних дій є запорукою допустимості використання будь-якого тактичного прийому. Тактичний прийом повинен пропонувати особі вибір такої моделі поведінки, яка заснована лише на критеріях моральності та етичності. Саме добровільний вибір особи, а не страх повинен виступати мотивацією для обрання відповідної поведінки.

10. Під основними критеріями допустимості використання тактичних прийомів пропонуємо розглядати: законність, етичність та моральність, наукову обґрунтованість. А вибірковість та пізнавальну цінність відносити до вимог, що висуваються до тактичних прийомів, як елементів криміналістичної тактики.

РОЗДІЛ 2.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Зразки для експертизи у кримінальному провадженні: поняття, значення, класифікація

Зразки – особливі об’єкти дослідження при проведенні експертизи у кримінальному провадженні, необхідність у яких виникає при вирішенні ідентифікаційних та неідентифікаційних (класифікаційних, ситуаційних, діагностичних) завдань.

Відповідно до порядку, встановленого КПК України, відібрання зразків для експертизи покладається не на експерта – суб’єкта проведення експертизи, а на сторону кримінального провадження (сторона обвинувачення, сторона захисту), яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею (ст. 245 КПК України).

Враховуючи сукупність судових експертиз, необхідність в проведенні яких може виникати при розслідуванні кримінальних правопорушень для з’ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження шляхом залучення спеціальних знань, можна сформулювати уявлення про розмаїття зразків, потреба в отриманні яких може виникнути при вирішенні певних експертних завдань [27].

Залучення спеціалістів (у контексті пошуку та документування джерел інформації про кримінальне правопорушення) – це не лише доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час проведення документування правопорушення чи проведення слідчих (розшукових) дій, але й гарантії якісного та ефективного виконання слідчим усього спектра своїх професійних обов’язків при проведенні розслідування [68, с. 192].

Водночас, на це впливає і різне тлумачення терміну «спеціальні знання». Серед наукових кіл постійно точиться дискусія щодо вказаного поняття та його значення. Ґрунтовним та таким, що заслуговує на увагу є поняття запропоноване В.В. Юсуповим, який під спеціальними знаннями у судочинстві України розуміє професійні знання у галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки тощо осіб, які залучаються в установленому законодавством порядку до провадження та/або судового розгляду справи як спеціалісти чи експерти, вміння і навички яких сформовані під час навчання та практичної діяльності [92, с.489].

Крім цього, використовуючи термін «зразки для експертизи», законодавець не тлумачить його значення, що залишає також і місце для наукових дискусій щодо змісту даної дефініції.

Так, Тертишник В. М. вважає, що зразками для порівняльного дослідження є речовини або предмети, а також їх матеріально фіксовані відображення, які характеризують властивості певних об'єктів чи осіб, що підлягають експертному дослідженню [79, с. 461-462].

Петелюк О. М. розглядає зразки для порівняльного дослідження як матеріальні об'єкти, що відображають ознаки та властивості інших об'єктів, отримані суб'єктами досудового слідства у встановленому законом порядку для проведення ідентифікації або встановлення родової чи групової належності матеріальних об'єктів, а також встановлення інших обставин, які позитивно впливають на процес розслідування [54, с. 5].

У своєму монографічному дослідженні Галаган В. І. та Козак О. В., аналізуючи сутність зразків для експертизи як певних матеріальних об'єктів, піддають критиці поділ всіх зразків на дві великі групи:

– зразки, що відображають ознаки іншого об'єкта (відбитки папілярних узорів на дактилокарті; стріляні кулі, отримані від конкретного екземпляра зброї; відбитки протектора шин автомобіля тощо);

– зразки, що відображають власні ознаки певного об'єкта (зразки крові, слини та інших виділень біологічного організму; зразки ґрунту з місця події, зерна зі сховища тощо) [22, с. 37-38].

Так, автори вважають, що такі зразки як кров, слина є похідними від конкретно визначеного об'єкта – певної людини, а тому мають належати до першої групи зразків.

На наш погляд, зазначена позиція дослідників пояснюється відсутністю розуміння в авторів різниці між такими характеристиками об'єкта як «ознака» і «властивість».

Ми підтримуємо думку Садченка О. О., що «ознаки» характеризують зовнішні прояви об'єкта: будову, розмірні характеристики, обсяг, рельєф поверхні, розташування та співвідношення частин, сторін тощо. А «властивість» об'єкта характеризує його внутрішні прояви: якість, фізичну природу, агрегатний стан тощо (наприклад: магнетизм, радіоактивність, твердість, теплопровідність). Таким чином, на думку Садченка О. О., різниця між «ознаками» і «властивостями» полягає в тому, що «ознаки» в своїй основі є елементами об'єктів, а «властивості», будучи приналежними до об'єктів, виражають певні закономірності, що поширюються на самі об'єкти та їх елементи. Таким чином, вчений пропонує розглядати дослідження об'єктів судових експертиз як процес дослідження їх структури, в ході якого експерт шляхом вивчення їх компонентів, частин, елементів і деталей встановлює «ознаки» і «властивості», що є основою для вирішення експертних завдань [67, с. 85].

Повертаючись до наведеного поділу всіх зразків для експертизи, можна конкретизувати, що першу групу зразків, необхідність в яких може виникнути при проведенні експертизи, становлять матеріально фіксовані відображення ознак об'єктів як результат механічної взаємодії, а другу групу - речовини та об'єкти (частини об'єктів), що є похідними від певних об'єктів, або подібними до них.

На підставі викладеного вище, ми пропонуємо розглядати зразки для експертизи в кримінальному провадженні як *матеріальний об'єкт (певну кількість об'єкта) або матеріально фіксоване відображення самого об'єкта чи його проявів, отримані у визначеному кримінальним процесуальним законом порядку, які характеризуються сукупністю ознак і властивостей, що дозволяють вирішувати певні експертні завдання при проведенні експертизи у кримінальному провадженні.*

При цьому, звертаючи увагу на наявні різні підстави для класифікації зразків для експертизи та різні погляди вчених на такі класифікаційні групи, Галаган В. І. та Козак О. В., як і більшість вчених-криміналістів, підтримують думку про умовний характер наявних класифікацій. Разом з тим, вчені зазначають, що розподіл зразків на певні класифікаційні одиниці має значення для розробки методики отримання зразків для експертизи [22, с. 37].

У цілому, розділяючи думку зазначених вчених, вважаємо, що, скоріше за все, дослідники мали на увазі не методики отримання зразків для експертизи, а саме методики судових експертиз та науково-методичні рекомендації щодо відібрання зразків певної природи.

У навчальній та науковій літературі з криміналістики, при висвітленні питання підготовки до проведення експертизи, вчені виділяють дві групи зразків в залежності від способу отримання: вільні та експериментальні [38, с. 548].

Вільні зразки розглядаються як зразки, створені або отримані поза зв'язком із розслідуваним кримінальним правопорушенням (наприклад, особисте листування особи, її щоденники та інші рукописні документи, виконані до кримінального провадження). У свою чергу, експериментальні зразки – це зразки, що спеціально отримані для проведення конкретної експертизи [35, с. 217-218].

Крім того, вчені вказують на критерії, яким повинні відповідати як вільні, так і експериментальні зразки [46, с. 338]:

- якість (придатні для порівняння за часом і способом отримання);
- безсумнівність походження (безпосередньо отримані слідчим);

- відповідна кількість (кількість та якісь зразків залежить від виду експертизи та характеру відображення в них ознак і властивостей);
- відтворюваність (достовірне відображення ознак і властивостей у зразках);
- порівнюваність (можливість використання зразків для порівняння на підставі сукупності ознак і властивостей, що містяться в них);
- незмінність (стабільність ознак і властивостей протягом тривалого часу).

Щодо класифікації зразків для експертизи, яка, на нашу думку, дійсно має суттєве значення для кримінального провадження в цілому, оскільки визначає порядок отримання таких зразків, а, відповідно, й гарантує належність і допустимість зібраних у такий спосіб доказів, то вважаємо, що розподіл зразків для експертизи на певні види, закладений в процесуальний порядок їх отримання та закріплений в ст. 245 КПК України, необхідно розглядати як основну класифікацію зразків для експертизи у кримінальному провадженні.

Проведення експертизи при здійсненні доказування в кримінальному провадженні є одним із законних та ефективних засобів збирання, перевірки та оцінки доказів. Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів, а фактичні дані у ньому, що мають значення для кримінального провадження, — доказами.

Фактичні дані, які містять висновок експерта оцінюють як допустимі докази, якщо їх отримано згідно з порядком, встановленим КПК України. У кодексі визначені: підстави проведення експертизи (ст. 242); порядок залучення експерта сторонами кримінального провадження (ст.ст. 243, 244) та судом (ст. 332); права, обов'язки та відповідальність експерта (ст.ст. 69, 70); форма та зміст висновку експерта (ст.ст. 101, 102); порядок отримання зразків для експертизи (ст. 245).

Допустимість фактичних даних, що містяться у висновку експерта, за результатами проведення експертизи як доказу, забезпечується, в тому числі, безумовним дотриманням процесуальної процедури отримання зразків для

експертизи (у випадках, коли для проведення експертизи та вирішення певних експертних завдань виникає необхідність у дослідженні зразків) [15, с. 211].

Таким чином, як слушно зазначають Антонюк П. Є., Антощук А. О. та Куций Р. В., в умовах змагальності сторін кримінального провадження докази, отримані в результаті проведення експертизи, можуть бути визнані судом недопустимими, якщо порушено процедуру отримання зразків для експертизи [2, с. 283].

Відповідно до структури КПК України, отримання зразків для експертизи – слідча (розшукова) дія, порядок проведення якої визначається ст. 245 КПК України. Спираючись на процесуальну процедуру отримання зразків для експертизи, можна виділити відповідні види зразків, для кожного з яких законодавець передбачає певний процесуальний порядок їх отримання:

- зразки речей;
- зразки документів;
- біологічні зразки особи.

При цьому, законодавець не роз'яснює поняття «речі», «документи» та «біологічні зразки особи». Незважаючи на це, для дотримання порядку збирання доказів та забезпечення допустимості зібраних доказів, необхідно чітко розуміти природу об'єктів матеріального світу, зразки з яких необхідно отримати, і, відповідно, природу самих зразків.

Відповідно до ст. 99 КПК України, документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

До документів, за умови наявності в них відомостей, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження можуть належати (ч. 2 ст. 99 КПК України):

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

На відміну від документа, законодавець не наводить тлумачення такого об'єкта як «реч» у кримінальному провадженні, а лише розкриває поняття «речові докази», під якими слід розуміти матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення (ст. 98 КПК України).

Таким чином, відповідно до ч. 3 ст. 3 КПК України для правильного розуміння терміну «реч» користуємося визначенням, наведеним у ст. 179 Цивільного кодексу України, в якій зазначено, що реччю є предмет матеріального світу щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [86]. При цьому, правовий режим речі поширюється і на тварин, за виключенням випадків, встановлених законом.

Щодо біологічних зразків особи та порядку отримання певних зразків, необхідних для проведення експертизи у кримінальному провадженні, то певний час відсутність законодавчо визначеної дефініції та обґрунтованого наукового тлумачення породжувало різні несприятливі ситуації у практичній діяльності органів досудового розслідування, пов'язані з порушенням прав учасників кримінального провадження та збиранням неналежних доказів.

Так, наприклад, відповідно до ухвали слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва дії старшого детектива Національного

антикорупційного бюро України були визнані такими, що вийшли за межі повноважень, визначених ст.ст. 110, 241, ст. 245 КПК України під час винесення постанови про відібрання експериментальних зразків голосу. А, відтак, прийняте ним процесуальне рішення, - таким, що не відповідає основоположним засадам КПК – законності. На підставі чого, постанова старшого детектива Національного бюро Першого відділу детективів Першого підрозділу детективів Головного підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України від 08.04.2019 про відібрання експериментальних зразків голосу в рамках кримінального провадження № 5201600000000235 від 11.07.2016 була скасована [82].

Щодо розуміння природи біологічних зразків особи в кримінальному провадженні, то нам імпонує думка Бауліна О. В., який на прикладі відбитків пальців рук людини доводить приналежність таких зразків до біологічних зразків особи та відповідність порядку їх відібрання порядку, передбаченому в КПК України для освідування особи [18, с. 226-227].

Так, вчений зазначає, що у словниках «біологічний» тлумачиться як «стосовний до біології, до життя, життєвих процесів організму». У структурному та генетичному розумінні життя «зводиться» до хімії і фізики, оскільки біологічний рух виникає з хімічного та фізичного, а суть життя, тобто біологічних явищ, полягає в хімізмі біополімерів (білків і нуклеїнових кислот). Суть самого хімізму – в більш глибокій фізичній сутності субатомних процесів. У свою чергу, автор зазначає, що методи, способи і засоби пізнання визначаються, перш за все, природою і характером об'єкту, який досліджується (людина) [18, с. 226-227].

Таким чином, погоджуємося з Антонюк П.Є., що, виходячи із запропонованої кримінальним процесуальним законом класифікації, під біологічними зразками особи слід розуміти всі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи як біологічної істоти: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, відбитки зубів, відбитки будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахові сліди людини, а також усі

зразки біологічного походження у їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо) [1, с. 35].

При цьому, проведене нами анкетування слідчих та спеціалістів-криміналістів Національної поліції України з 13 регіонів продемонструвало, що лише 14,3 % опитаних відносять зразки почерку особи до біологічних зразків особи, 81,7 % вважають їх зразками документів, а 4 % опитаних – зразками речей. Стосовно зразків голосу особи та відбитків пальців рук, то 73,9 % респондентів віднесли їх до біологічних зразків особи, 12,5 % – до зразків речей, 5,3 % опитаних вважають їх зразками документів, а 8,3 % слідчих, що приймали участь в анкетуванні, не визначилися із відповіддю (Додаток Б).

Щодо порядку відібрання біологічних зразків особи, то Баулін О. В. зазначає, що по своїй сутності папілярні візерунки на внутрішніх поверхнях долоней людини можна розглядати як її особливі прикмети, для виявлення яких на тілі особи суб'єкт розслідування уповноважений здійснювати освідування (ч. 1 ст. 241 КПК України). А тому, відібрання відбитків пальців рук людини має здійснюватися за правилами освідування особи [18, с. 227].

На підтвердження такої позиції щодо розуміння біологічних зразків особи Рогальська В. наводить судову практику [65, с. 151]. Так, вчена посилається на рішення ЄСПЛ у справі «РГ і Ю проти Сполученого Королівства» від 25.09.2001, відповідно до якого зразки голосу людини повинні розглядатися як такі, що мають такий самий статус як і зразки крові, волосся або інші фізичні чи матеріальні зразки, які використовуються в судовій експертизі [71]. Але, на нашу думку, саме це рішення ЄСПЛ підтверджує лише статус зразків голосу як об'єктів матеріального світу, що можуть досліджуватися у ході судової експертизи, а не, власне, їх природу як біологічних зразків особи, - позицію вчених, яку ми розділяємо.

Наявність судової практики, у якій право на ненадання біологічних зразків особи для експертизи розглядається на рівні з правом людини не свідчити проти себе [72] (правом, закріпленим в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини)

[32]), на наше переконання, підтверджує також сентенцію про те, що не можна ототожнювати біологічні зразки особи (живої людини), порядок відібрання яких для проведення експертизи встановлюється відповідно до правил освідування особи (ст. 241 КПК України), та зразки біологічного походження із тіла неживої людини (трупа).

Нажаль, вимушені констатувати, що аналіз норм кримінального процесуального закону дає підстави стверджувати, що при встановленому КПК України порядку отримання зразків для експертизи забезпечити допустимість отримання зразків з тіла неживої людини (трупу) в разі необхідності проведення експертизи не представляється можливим з огляду на відсутність не лише процесуальної регламентації такого порядку, а й, власне, таких зразків як самостійного виду зразків для експертизи.

Так, законодавець виділяє труп людини як самостійну процесуальну категорію, при цьому не визначаючи її процесуального статусу (режиму).

На нашу думку, про відокремлення трупа від інших процесуальних об'єктів, таких як: осіб, речей, документів, свідчить наявність у КПК України окремих норм, що передбачають процедуру проведення певних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із тілом неживої людини – трупом (у розумінні законодавця):

- огляд (ст. 237 КПК України), огляд трупа (ст. 238 КПК України), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України);

- пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України), пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК України), пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України).

І, хоча законодавець не тлумачить, що є трупом при здійсненні кримінального провадження, і який його процесуальний статус (тобто, якими повноваженнями наділені учасники кримінального провадження щодо трупа), закріплений окремий процесуальний порядок поводження з трупом дозволяє зробити висновок, що в кримінальному провадженні труп – це окрема категорія, яка не є тотожною ані особі, ані речі, ані майну, ані документу (категорії,

процесуальний статус яких в тій чи іншій мірі визначений законодавцем) [15, с. 211].

Таким чином, порядок отримання зразків для експертизи, встановлений КПК України (ст. 245), не містить процесуальної процедури отримання зразків з трупа. Як ми вже зазначали, це означає недопустимість як фактичного отримання зразків з трупа в ході доказування, так і використання як доказу фактичних даних, що містяться у висновку експерта за результатами експертизи з дослідження таких зразків.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень демонструють, що для проведення експертизи в кримінальному провадженні виникала потреба у таких зразках з трупа:

- відбитки пальців рук трупа (частин тіла людини) для встановлення особистості трупа чи його причетності (прижиттєвої) до вчинення кримінальних правопорушень (59,7%),
- відбитки зубів трупа для встановлення особистості трупа чи причетності (прижиттєвої) до вчинення кримінальних правопорушень (10,5%),
- відбитки будь-яких інших частин тіла неживої людини для встановлення причетності (прижиттєвої) до вчинення кримінальних правопорушень (12,1%),
- зразки біологічних виділень чи тканин трупа для встановлення його особистості чи причетності (прижиттєвої) до вчинення кримінальних правопорушень тощо (17,7%) (Додаток В).

Крім цього, відповідно до аналізу проведеного анкетування 50 % опитаних нами слідчих Національної поліції України повідомили, що в ході своєї професійної діяльності стикалися з необхідністю отримання зразків з трупа. Причому, 63,5 % опитаних вказали, що потреба виникала у зразках відбитків пальців рук, а інші 36,5 % не конкретизували, в яких саме зразках з трупа виникала необхідність (Додаток Б). Крім цього, згідно з вивченими матеріалами кримінальних проваджень, у 53,6 % випадках відібрання зразків з трупа

проводилися на підставі постанови прокурора, а 46,4 % виносили постанову про відібрання зразків з трупа (Додаток В).

В умовах невизначеності процесуального режиму трупа та отримання зразків з трупа у кримінальному провадженні в ч. 3 ст. 239 КПК України законодавець визначив можливість вилучення зразків тканини та органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень, в межах проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

Але, ми вважаємо, що така «можливість» теж не вирішує проблеми отримання зразків з трупа для проведення експертизи, оскільки законодавець веде мову про експертні дослідження, а не експертизу як засіб доказування. Підтвердженням того, що законодавець відділяє по змісту та формі «експертні дослідження» та «експертизу», є редакція ч. 4 ст. 239 КПК України, де зазначено: «У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи».

Крім того, законодавцем не визначений процесуальний статус вилучених зразків тканин та органів або частин трупа: в ч. 6 ст. 239 КПК України законодавець називає їх «об'єкти для досліджень», не зазначаючи їх як такі, що додаються до протоколу (наводиться вичерпний перелік об'єктів, що додаються до протоколу: матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки), тобто не вводячи їх до кола певних процесуальних об'єктів.

Проведений аналіз підтверджує думку вчених, що в умовах невизначеності процесуального статусу категорії «труп» у кримінальному провадженні та відсутності відповідної процесуальної процедури отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (трупа), сторони провадження позбавлені можливості збирання доказів, або перебувають в умовах, коли зібрані ними докази, в подальшому, можуть бути визнані недопустимими як такі, що отримані поза межами порядку, встановленого Кримінальним процесуальним кодексом України [7, с. 62-63].

Дослідження практики слідчих Національної поліції України продемонструвало, що, в разі необхідності отримання зразків для експертизи з трупа, слідчі звертаються з відповідним клопотанням до прокурора, який виносить постанову про проведення слідчої (розшукової) дії – відібрання зразків з трупа [15, с. 212].

Необхідно зазначити, що такий порядок не можна розглядати як правильну слідчу практику за наступних підстав:

- порядок збирання доказів, що застосовується, не передбачений КПК України,
- порядок збирання доказів, що застосовується, прирівнює тіло неживої людини (трупа) до тіла живої людини (особи).

А тому, відібрання зразків з трупа, у визначеному порядку, не забезпечує допустимості отриманих зразків, а, отже, - і висновку експерта за результатами дослідження таких об'єктів.

Особливо гострою, на наш погляд, є проблема відсутності в КПК України відповідної процесуальної процедури для отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) постає у зв'язку з масштабними військовими діями на території України, пов'язаними з військовою агресією Російської Федерації проти України та введенням воєнного стану [58].

Порушення правил та звичаїв війни та вчинення воєнних злочинів призвели до загибелі багатьох людей, обставини смерті яких розслідуються правоохоронними органами України. Відсутність встановленого КПК України порядку отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (трупа), як, власне, самого поняття трупа та такого виду зразків, як зразки з трупа, може значно ускладнити розслідування та вплинути на його ефективність, а також відіграти негативну роль в оцінці зібраних доказів судом при подальшому судовому розгляді як на рівні національних судів, так і міжнародних судових інституцій.

Вважаємо, що з метою надання сторонам кримінального провадження якісного та дієвого механізму збирання доказів, необхідно внести відповідні

зміни до Кримінального процесуального кодексу України, які б чітко регламентували процесуальний статус (режим) тіла неживої людини (трупа). Також, доповнення потребує стаття 245 КПК України щодо виділення окремого виду зразків для експертизи – зразків з трупа, та встановлення чітко визначеного порядку отримання таких зразків для експертизи у кримінальному провадженні. Така необхідність підтверджується й результатами опитування слідчих Національної поліції України, 70,8 % (додаток Б) яких зазначило, що існуючий порядок отримання зразків у кримінальному провадженні врегульований недостатньо та потребує змін щодо розширення виду зразків та чіткого тлумачення щодо приналежності певних зразків до певного виду.

2.2. Підстави та порядок отримання зразків з речей, документів та біологічних зразків особи у кримінальному провадженні

Якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження необхідні спеціальні знання, сторони кримінального провадження або слідчий суддя, за клопотанням сторони захисту, у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК України, відповідно до порядку, визначеного КПК України, можуть залучити експерта для проведення експертизи [43].

Відповідно до експертних методик, при вирішенні ідентифікаційних та, іноді, ситуаційних завдань в ході проведення різних видів експертиз виникає необхідність у наявності зразків різної природи, в тому числі, зразків із речей і документів.

Частина 1 ст. 245 КПК України передбачає, що у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи, вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом, або, за його дорученням, - залученим спеціалістом.

При цьому, порядок відібрання зразків із речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160-166 КПК України).

Так, законодавець визначає, що сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування, чи суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком речей і документів, до яких заборонено доступ, зазначених у статті 161 КПК України (для таких речей і документів встановлений окремий порядок). Слідчий має право звернутися із зазначеним клопотанням за погодженням із прокурором (ст. 160 КПК України).

У клопотанні зазначаються [43].

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати;

4) підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

5) значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні;

6) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю;

7) обґрунтування необхідності вилучення речей і оригіналів або копій документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження.

Необхідно зазначити, що слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона

кримінального провадження у своєму клопотанні доведе наявність достатніх підстав вважати, що ці речі або документи (ст. 163 КПК України):

1) перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

2) самі по собі або в сукупності з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні;

3) не становлять собою або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.

Щодо речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, то слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до таких речей і документів, якщо сторона кримінального провадження, крім обставин, зазначених вище, доведе можливість використання як доказів, відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів (ч. 6 ст. 160 КПК України).

При цьому, як зазначає А. Черенков у своєму дослідженні, посилаючись на судову практику при розслідуванні незаконного збагачення [87, с. 175], суди задовольняють лише 80 % клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, а у 20 % – відмовляють (Додаток В). Причини такої ситуації, на думку дослідника, полягають у порушеннях законодавчих вимог щодо процесуального порядку одержання дозволу на здійснення тимчасового доступу до речей і документів.

Так, слідчий, який звернувся із клопотанням, повинен обов'язково бути присутнім у судовому засіданні під час розгляду цього клопотання, оскільки його неявка без поважних причин може бути підставою для відмови у задоволенні клопотання [87, с. 175].

Крім того, не завжди, належним чином, забезпечується вимога щодо доведеності слідчим перебування речей і документів у володінні чи користуванні

відповідної фізичної або юридичної особи та неможливість іншим способом отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні (ч. 5 ст. 132 КПК України) [87, с. 176].

Згідно визначеного порядку, після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, за винятком випадку, якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів. У такому разі клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться.

У повістці про судовий виклик, що слідчий суддя, суд надсилає особі, у володінні якої знаходяться речі і документи, зазначається про обов'язок збереження речей і документів у тому вигляді, який вони мають на момент отримання судового виклику.

Слідчий суддя, суд розглядає клопотання за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання, та особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, крім випадків, зазначених вище. Неприбуття за судовим викликом особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, без поважних причин або неповідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, у якій може дати розпорядження про надання можливості вилучення речей і документів, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав вважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів (ст. 163 КПК України).

Особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, зобов'язана надати

тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів особі, яка вказана у відповідній ухвалі слідчого судді, суду (ст. 165 КПК України).

У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями КПК України з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів (ст. 165 КПК України).

На наш погляд, встановлений КПК України порядок отримання зразків для експертизи з речей і документів є таким, що закладає підстави для конфліктних слідчих ситуацій, пов'язаних з великим тактичним ризиком втрати доказів. Що, в свою чергу, вимагає від суб'єкта розслідування застосування певних засобів криміналістичної тактики у вигляді як окремих тактичних прийомів, так і тактичних комбінацій з метою досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії та розслідування, в цілому.

Так, обов'язок сторони кримінального провадження, що звернулася з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, з метою отримання зразків для експертизи, доводити існування реальної загрози зміни або знищення речей чи документів для розгляду клопотання без участі особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, а також для видання розпорядження слідчого судді, суду про надання можливості вилучення речей і документів, за відсутності чітких меж реальності такої загрози, - не гарантує неупередженості судді, суду щодо оцінки достатності та взаємозв'язку наданих фактичних даних при прийнятті відповідного процесуального рішення за внутрішнім переконанням.

Тобто, немає гарантій, що речі і документи, зразки з яких необхідно отримати для експертизи, будуть збережені після того, як особа, у володінні якої вони перебувають, дізнається про такий намір відповідної сторони кримінального провадження (у випадку, якщо слідчий суддя, суд оцінить наведені доводи щодо реальності загрози знищення таких об'єктів недостатніми).

Також, на наш погляд, об'єктивною загрозою щодо збереження необхідних речей і документів, зразки з яких планується отримати для експертизи, є наявність розриву у часі між поданням клопотання про надання доступу до речей і документів з метою отримання зразків для експертизи, судовим засіданням по розгляду такого клопотання, та фізичним доступом до таких об'єктів з метою відібрання зразків з них.

Такий розрив у часі обумовлений встановленим порядком: відповідно до ст. 163 КПК України після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, за винятком випадку, якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася із клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться.

До того ж, як справедливо зазначають П. Є. Антонюк та О. О. Улещенко, до об'єктивних чинників, які впливають на ефективність діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, належать, в тому числі, очевидні прогалини в кримінальному процесуальному законі, зокрема - відсутність законодавчо визначених строків розгляду судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, поданого стороною кримінального провадження [5, с. 109].

Щодо визначених строків розгляду судом звернень сторін кримінального провадження щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, то клопотання про здійснення приводу розглядається судом у день його надходження до суду (ст. 142 КПК України); клопотання про накладення грошового стягнення на особу – не пізніше 3 днів з дня його надходження до суду (ст. 146 КПК України); клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом та клопотання про відсторонення від посади - не пізніше 3 днів з дня його надходження до суду (ст.ст. 151, 156 КПК України);

клопотання про арешт майна – не пізніше 2 днів з дня його надходження до суду (ст. 172 КПК України).

При цьому, на відміну від інших заходів забезпечення кримінального провадження, при визначенні порядку застосування яких законодавець чітко передбачив строки судового розгляду звернень сторін кримінального провадження про їх застосування, строки звернень щодо застосування тимчасового доступу до речей і документів (а, відповідно, й отримання зразків для експертизи) в Кримінальному процесуальному кодексі України не визначені.

Дослідники визначають таку позицію законодавця як прогалину [5, с. 109]. Ми погоджуємося із вченими, що така прогалина в кримінальному процесуальному законі робить сторони кримінального провадження, а особливо суб'єкта розслідування, на якого покладається обов'язок доказування та, відповідно, його організаційне забезпечення, заручником рішення слідчого судді, суду. Вбачається, що за відсутності чітко встановлених процесуальних строків, слідчий суддя, суд можуть розглянути таке клопотання сторони кримінального провадження, виходячи з власного розсуду. При цьому, не припускаючись порушень визначеного КПК України порядку. Таким чином, відкладається не лише процес отримання зразків для експертизи, але й проведення самої експертизи та всіх подальших процесуальних дій, пов'язаних з отриманням, перевіркою та оцінкою доказів.

Підтримуємо думку П. Є. Антонюк та О. О. Улещенко про те, що відсутність закріплених в кримінальному процесуальному законі строків розгляду судом звернення сторін кримінального провадження про тимчасовий доступ до речей і документів не лише не відповідає загальним засадам кримінального провадження щодо розумності строків (ст.ст. 7, 28 КПК України) та спотворює сутність тимчасового доступу до речей і документів, як власне заходу забезпечення кримінального провадження (ст. 131, п. 6 ч. 2 ст. 160 КПК України), але й унеможлиблює організаційну діяльність слідчого з планування та здійснення розслідування та виступає об'єктивним чинником, який негативно впливає на ефективність процесу розслідування в цілому [5, с. 110].

У зв'язку з цим, Федченко В. М. пропонує наступний порядок розгляду слідчим суддею, судом клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів. Враховуючи закріплення у КПК двох порядків розгляду слідчим суддею, судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, встановлювати процесуальні строки їх розгляду доцільно виходячи з таких аспектів. По-перше, оскільки після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться речі та документи, то у цьому випадку доцільно призначити клопотання до розгляду у строк, який необхідний для отримання особою повістки про судовий виклик; по-друге, якщо стороною, яка звернулася з клопотанням, доведено наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, і клопотання розглядається слідчим суддею без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться, то, враховуючи реальну загрозу зміни або знищення речей і документів, відповідне клопотання має бути розглянуто слідчим суддею невідкладно [83, с. 167].

Так, в ході анкетування щодо термінів розгляду слідчим суддею клопотання про відібрання зразків з речей і документів, 55,7 % слідчих Національної поліції України відповіли, що, зазвичай, таке клопотання розглядається судом в термін до 3 днів, 31,7 % опитаних визначили термін розгляду як 3 – 10 днів, і 12,6 % слідчих зазначили, що термін розгляду судом такого клопотання перевищував 10 днів (Додаток Б).

Нам більше імпонує обґрунтований погляд дослідників відносно необхідності змін до частини 1 ст. 163 КПК України щодо чіткого визначення строків судового розгляду клопотання сторін кримінального провадження про надання тимчасового доступу до речей і документів у вигляді: «Клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів розглядається слідчим суддею, судом у день надходження до суду» [5, с. 111].

Саме такий термін розгляду судом клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів, на нашу думку, є запорукою мінімізації ризику

втрати доказів – знищення чи навмисної зміни речей і документів, зразки із яких планується отримати.

При цьому, як справедливо зазначає Федченко В. М., метою слідчих (розшукових) дій є збирання доказів або перевірка вже отриманих доказів у кримінальному провадженні. Така мета не властива заходам забезпечення кримінального провадження (до яких належить тимчасовий доступ до речей і документів), їх метою є забезпечення дієвості кримінального провадження [83, с. 167-168].

Якщо ж вести мову про необхідність отримання зразків для експертизи та їх відібрання із речей і документів, то метою є виключно збирання доказів. Встановлений же порядок, із урахуванням відсутності термінів розгляду судом клопотання сторін щодо надання тимчасового доступу до речей і документів, з метою відібрання із них зразків, значно ускладнює процес отримання таких доказів та закладає підстави для отримання неналежних та невідповідних зразків, що, безсумнівно, позначиться на результатах експертизи та висновку експерта.

До того ж, особа, у володінні якої знаходяться речі і документи, зразки яких необхідно отримати, не завжди є учасником відповідного кримінального провадження, а тому не має кримінальних процесуальних прав, обов'язків і повноважень, що можуть зобов'язати її до певного виду поведінки, в тому числі щодо належного збереження речей і документів, визначених в ухвалі слідчого судді, суду, винесеної за результатами розгляду клопотання.

Також, на наш погляд, з огляду на встановлений порядок, виглядає нелогічною вимога законодавця щодо отримання додаткової ухвали суду на проведення обшуку у разі відмови добровільного надання особою, у користуванні якої знаходяться речі і документи, визначені в ухвалі, таких речей і документів. Окрім того, що така вимога, на нашу думку, спотворює природу тимчасового доступу до речей і документів, як заходу забезпечення кримінального провадження, та ухвали суду, як відповідного механізму забезпечення законності у кримінальному провадженні, до того ж закладає реальну об'єктивну загрозу незворотної втрати доказів. Не викликає сумніву

наївність очікувань від особи, яка відмовилася добровільно надати доступ до речей і документів, визначених в ухвалі слідчого судді, суду (копія якої їй обов'язково надається), сумлінного збереження таких об'єктів до моменту проведення обшуку за ухвалою суду.

Наявність ухвали слідчого судді, суду щодо тимчасового доступу до речей і документів з метою відібрання зразків із них для проведення експертизи, за логікою законодавця, закладеною в загальний порядок доказування, визначений КПК України, вже забезпечує легітимність примусу до суб'єктів, у володінні чи користуванні яких перебувають визначені речі та документи. Тому, вимога законодавця щодо додаткової ухвали на проведення обшуку та відповідної процедури, пов'язаної з цим, у разі відмови такого суб'єкта добровільно виконати ухвалу суду, вбачається абсолютно нелогічною.

Встановлений порядок вбачається недоцільним і у випадку, якщо речі та документи, зразки з яких планується отримати, перебувають у володінні підприємств, установ, організацій державної форми власності чи органів державної влади та місцевого самоврядування. Наприклад, згідно встановленого порядку, щоб отримати дактилокарту особи, яка перебуває на криміналістичному обліку Експертної служби МВС України, для проведення дактилоскопічної експертизи, необхідно дотриматися передбаченого ст. 245 КПК України порядку отримання зразків із речей і документів - згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст.ст. 160 – 166 КПК України).

Разом з тим, законодавець передбачив порядок збирання доказів стороною обвинувачення, в тому числі, шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей тощо (ч. 2 ст. 93 КПК України).

Але, враховуючи порядок отримання зразків для експертизи, визначений у ст. 245 КПК України, отримані шляхом витребування речі і документи, не можуть виступати зразками для проведення експертизи. У разі недотримання

порядку, визначеного ст. 245 КПК України, отриманні зразки не можна вважати допустимими, а відповідно, й висновок експерта за результатами дослідження таких зразків – належним доказом [1, с. 36].

Так, 18,2 % опитаних нами слідчих Національної поліції України зазначили, що в їхній професійній діяльності траплялися випадки визнання фактичних даних, що містилися у висновку експерта, неналежними та недопустимими доказами на підставі порушення порядку отримання зразків для експертизи (Додаток Б).

В аспекті зазначеного, підтримуємо думку Антонюк П. Є. та Щербанюка Д. В., що з огляду на встановлені вимоги щодо збирання доказів, особливо важливе значення має чіткість та однозначність кримінальних процесуальних норм, визначеність дефініцій, які використовуються, та логічність встановленого процесуального порядку, що, в сукупності, має забезпечити допустимість отриманого доказу для використання в процесі доказування [7, с. 61].

Таким чином, з огляду на встановлений порядок відібрання зразків речей і документів у кримінальному провадженні, створюються об'єктивні передумови для:

- отримання неналежних та недопустимих доказів сторонами кримінального провадження;
- незворотної втрати доказів;
- неможливості належного організаційно-тактичного забезпечення процесу доказування.

Вказані чинники не забезпечують мети отримання зразків для експертизи, як засобу збирання доказів, спотворюючи сутність цієї слідчої (розшукової) дії, та негативно впливають на ефективність розслідування кримінальних правопорушень в цілому.

З метою недопущення використання недосконалості кримінальних процесуальних норм для активної протидії розслідуванню, визначений Кримінальним процесуальним кодексом України порядок відібрання зразків з

речей і документів у кримінальному провадженні потребує додаткової уваги законодавця.

На необхідність додаткового врегулювання порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні вказали й 70,8 % опитаних нами слідчих Національної поліції України, причому серед них вказали, що потребує врегулювання: 30,7 % – види зразків та чітке тлумачення щодо віднесення певних зразків до певного виду, 11,9 % – чітке визначення кола учасників кримінального провадження, у яких можуть відбиратися зразки для проведення експертизи; 33,8 % – порядок примусового відібрання зразків у особи; 6,2% – суб'єкти відібрання зразків для експертизи; 13,5% – процедура отримання ухвали суду на примусове відібрання зразків із речей і документів та зразків особи; 3,9% – порядок отримання зразків із речей і документів (Додаток Б).

Щодо біологічних зразків особи, то відповідно до ч. 3 ст. 245 КПК України, відібрання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 КПК України (Освідування особи). У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відібрання біологічних зразків примусово (для примусового освідування особи законодавець встановив інший порядок).

Порядок освідування особи, визначений у ст. 241 КПК України, передбачає, що дізнавач, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Перед початком освідування особі пропонується добровільно його пройти на підставі постанови дізнавача, слідчого, прокурора, а в разі її відмови, - освідування здійснюється примусово, виключно на підставі постанови

прокурора. У разі необхідності, освідування здійснюється за участю судово-медичного експерта, лікаря або спеціаліста.

Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком здійснення освідування лікарем. Дізнавач, слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню.

При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи, або є небезпечними для її здоров'я. Застосування примусу допускається лише у межах, необхідних для досягнення мети освідування.

За необхідності, здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, одязі, в якому вона перебуває, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи застосування інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатися як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами КПК України, копія якого надається особі, освідування якої здійснювалося.

Виходячи зі встановленого порядку отримання біологічних зразків особи у разі їх необхідності для проведення експертизи, сторони кримінального провадження обмеженні у збиранні доказів тим, що отримати біологічні зразки можна лише у визначених учасників кримінального провадження: підозрюваного, свідка чи потерпілого. Якщо ж особа не є жодним із цих учасників, то отримати її біологічні зразки, за визначеним порядком, не уявляється можливим.

Крім того, законодавець, встановлюючи такий порядок, обмежує сторону захисту щодо збирання доказів шляхом отримання біологічних зразків особи для проведення експертизи, чітко визначаючи лише сторону обвинувачення

(дізнавач, слідчий, прокурор), як суб'єкта, який може винести відповідну постанову про отримання біологічних зразків особи.

Також, відповідно до встановленого порядку, якщо отримання біологічних зразків особи потребує її оголення, то воно здійснюється особами тієї ж статі, за винятком здійснення процесуальної дії лікарем. Дізнавач, слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при отриманні біологічних зразків особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, зразки якої відбираються.

І, хоча, законодавець цього не зазначає, але з аналізу встановленого порядку можна зробити висновок, що в разі примусового відібрання біологічних зразків особи під час проведення цієї процесуальної дії, не можуть бути присутні особи іншої статі, окрім лікаря. Звичайно, це ніяк не може наділяти лікаря правом застосування примусу, і повинно бути враховано суб'єктом розслідування при організаційно-тактичному забезпеченні цієї процесуальної дії на етапі підготовки до її проведення.

Також, дискусійний характер має таке формулювання законодавця як «оголення особи», при визначенні умов проведення як освідування особи, так і відібрання біологічних зразків особи. У такій ситуації погоджуємося з думкою дослідників, що з огляду на відсутність чіткого та однозначного розуміння, в чому конкретно полягає оголення особи, доцільно завжди враховувати стать особи, в отриманні біологічних зразків якої виникає необхідність, при підготовці до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, та з урахуванням цього визначати коло учасників [4, с. 218].

Важливим аспектом, на наш погляд, який визначає тактичне забезпечення цієї процесуальної дії, є застосування примусу для отримання біологічних зразків особи. Законодавець чітко не окреслює форму та межі примусу, зазначаючи, що застосування примусу допускається лише у межах, необхідних для досягнення мети процесуальної дії – отримання біологічних зразків особи для проведення експертизи. При цьому, категорично не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я.

Примусовий порядок відбирання біологічних зразків особи ускладнений не лише відсутністю чіткої визначеності меж, форми та суб'єктів застосування примусу, а й відображенням в Кримінальному процесуальному законі об'єктивної реальності щодо неможливості примусового отримання певних видів зразків особи: зразків голосу, почерку, мовлення тощо. Така позиція законодавця, на наш погляд, не лише перетворює примусове відібрання таких зразків у катування, але також закладає передумови для затягування процесу розслідування. Адже, відповідно до положень ч. 5 ст. 38 КПК України орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування. Тобто, суб'єкт розслідування не може уникнути дотримання встановленого КПК України порядку щодо збирання доказів, а в нашому випадку – процедури примусового відбирання біологічних зразків особи, за умови відмови їх добровільного надання, незалежно від виду таких зразків.

Так, 45 % опитаних нами слідчих Національної поліції України зазначили, що в ході розслідування кримінальних правопорушень їм доводилося відбирати біологічні зразки особи в примусовому порядку (Додаток Б).

Щодо примусового порядку відбирання біологічних зразків особи, то законодавець обмежив суб'єктів проведення такої процесуальної дії не лише стороною обвинувачення, але й встановив, що дозволити / зобов'язати проведення відбирання біологічних зразків примусово, слідчий суддя, суд може лише слідчого або прокурора (ст. 245 КПК України). Такий порядок позбавляє можливості дізнавача при розслідуванні кримінальних проступків реалізувати примусове відібрання біологічних зразків особи в разі необхідності, а отже й провести відповідну експертизу.

Також, при встановленому порядку отримання зразків для проведення експертизи очевидним вбачається конфлікт правових норм та підміна правового режиму отриманих доказів. Так, відповідно до положень ст. 241 КПК України «Освідування особи», згідно з якими встановлюється порядок відбирання біологічних зразків особи, передбачається освідування підозрюваного, свідка чи

потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення.

Тобто, в ході освідування особи може бути вилучений одяг, в якому така особа перебуває. Крім того, що сам одяг може виступати зразком, необхідним для проведення експертизи, на ньому можуть бути наявні сліди кримінального правопорушення, у тому числі сліди біологічного походження, які можуть виступати зразками для проведення експертизи. І, по своїй суті, одяг та елементи одягу є речами, а не біологічними зразками особи. А для речей встановлений інший порядок отримання зразків із них, у разі необхідності проведення експертизи.

Таким чином, одяг (речі), отримані в результаті освідування осіб, не можуть виступати допустимими доказами-зразками для експертизи, оскільки для відібрання зразків із речей і документів передбачений інший порядок – відповідно до положення про тимчасовий доступ до речей і документів, регламентованого ст.ст. 160 - 166 КПК України. З подібної причини також не можуть виступати біологічними зразками особи сліди біологічного походження на одязі особи, яка підлягала освідуванню в порядку, визначеному ст. 241 КПК України.

Вважаємо встановлений порядок відібрання біологічних зразків особи для проведення експертизи таким, що обмежує можливості учасників кримінального провадження щодо збирання доказів. Таке обмеження обумовлене визначеним колом суб'єктів відібрання біологічних зразків особи, суб'єктів, у яких такі зразки можуть відбиратися та визначеним порядком, у якому закладений конфлікт правових норм.

Крім зазначених проблемних питань, поряд з окресленими вище, пов'язаними з відсутністю чіткості щодо розуміння природи окремих зразків, проблемною, також, виглядає ситуація отримання біологічних зразків недієздатної особи (навіть при визначеному процесуальному статусі, як учасника певного кримінального провадження), особи, яка на момент здійснення провадження перебуває без свідомості та не може висловити свою волю щодо

добровільності надання біологічних зразків, тощо. Але ж, відповідно до визначеного КПК України порядку слідчий суддя, суд можуть винести ухвалу про примусове відбирання біологічних зразків особи лише при її відмові надати такі зразки добровільно. Забезпечити таку умову в описаній ситуації не являється можливим за незалежних від суб'єкта розслідування причин. Разом з тим, уповноважена особа може діяти лише в межах, визначених нормативно-правовими актами.

Крім того, аналіз норм Кримінального процесуального закону та наукових джерел демонструє проблему, пов'язану з отриманням зразків із тіла неживої людини (трупа) [7, с. 61].

Відсутність не тільки чітко визначеного процесуального режиму тіла неживої людини (трупа) в кримінальному провадженні, але й такого виду зразків, як зразки з трупа та, відповідно, встановленого порядку їх отримання, є передумовою для отримання неналежних доказів.

Так дослідники, аналізуючи норми чинного КПК України зазначають, що законодавцем визначена лише можливість вилучення зразків тканини та органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень, лише в рамках проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (ч. 3 ст. 239 КПК України). Але при цьому, не визначений їх процесуальний статус: у ч. 6 цієї ж статті законодавець називає їх «об'єкти для досліджень», не вказуючи на них, як на такі, що додаються до протоколу, тобто не вводячи їх до кола певних процесуальних об'єктів [7, с. 62]. Тому, відповідно, залишається питання, чи можна сприймати такі докази, а також висновок експерта за результатами дослідження таких об'єктів належними і допустимими.

Слушними вбачаються висновки, які роблять Степанюк Р. Л. та Гусєва В. О., за результатами дослідження організаційних засад ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій із масовими жертвами, що, з урахуванням сучасної ситуації в нашій країні, є, вкрай актуальним з огляду на людські жертви, спричинені збройною агресією російської федерації. Так, у своїй науковій статті, вчені зазначають, що: «Зважаючи на результати аналізу

вітчизняного та зарубіжного досвіду ДНК-ідентифікації жертв масових катастроф констатовано, що у зв'язку із масштабною російською агресією проти України, яка призвела до численних людських жертв, набула надзвичайного загострення проблематика ідентифікації загиблих із використанням технологій криміналістичного ДНК-аналізу. Ефективність відповідних процесів значною мірою залежить від належної організації процедур одержання посмертних і еталонних зразків, проведення ДНК-аналізу та порівняння отриманих результатів. У сучасний період для України, в питаннях ДНК-ідентифікації жертв війни, корисним може бути досвід зарубіжних країн і міжнародних організацій щодо ідентифікації жертв катастроф (DVI), відображений у відповідних керівних документах і рекомендаціях Інтерполу, Міністерства юстиції США, Міжнародного товариства судової генетики (ISFG) і наукових колективів, які узагальнювали й аналізували таку практику. Основними організаційними засадами ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій (катастроф) із масовими людськими жертвами вбачаються: законність – неухильне дотримання вимог чинного законодавства щодо одержання біологічних зразків, поводження з ними, меж допустимого молекулярно-генетичного дослідження, захисту генетичної інформації від розголошення, зберігання біологічного матеріалу та генетичної інформації; стратегічне планування – визначення єдиної стратегії процесу і процедур ДНК-ідентифікації; централізація та координація – визначення єдиного центру управління процесом ДНК-ідентифікації, керівників (координаторів) робочих груп за окремими напрямками, забезпечення постійного зв'язку між ними та узгодження зусиль; матеріально-технічне забезпечення – достатній рівень фінансування, залучення адекватної кількості лабораторій судової генетики та використання сумісного обладнання; кадрове забезпечення – залучення до роботи достатньої кількості кваліфікованого персоналу (фахівців у галузі судової біології та інших осіб, навчених користуватися відповідними засобами та методами); забезпечення якості – суворе дотримання методичних вимог і стандартів на всіх етапах ДНК-ідентифікації» [75, с. 34].

Проаналізована думка вчених лише підкреслює наше занепокоєння щодо відсутності визначеної процесуальної процедури отримання зразків з трупа в кримінальному провадженні, що унеможлиблює збирання належних і допустимих доказів. А також, визначає пріоритетні напрямки законотворчої діяльності в умовах сьогодення.

Так, загарбницьке вторгнення Російської Федерації в Україну супроводжується масштабними порушеннями законів і звичаїв війни, що в свою чергу, спричинило стрімке зростання надходження до експертних установ значного масиву досліджень, які пов'язані з ідентифікацією загиблих осіб. Таке зростання зрозуміле кожному громадянину, оскільки активність бойових дій із дня у день нарощується. Доволі часто виявляються та евакуюються з місць проведення активних бойових дій лише частини людських тіл та рештки, випадки дослідження яких у міжнародній експертній практиці поодинокі.

Слід наголосити, що у світовій експертній практиці принципи молекулярно-генетичної ідентифікації особи у частині отримання первинних експериментальних даних універсальні і детально описані в багатьох авторитетних світових підручниках із криміналістичного ДНК-аналізу (Butler, 2010, 2012; Goodwin et al., 2011; Shewale, & Liu (Eds.), 2013 ets.). Ґрунтуючись на цих принципах, технологія ідентифікації невідомої особи за її останками на основі аналізу молекул ДНК передбачає такі етапи:

1. Відбір з останків тіла невстановленої особи біологічного матеріалу.
2. Виділення з цього матеріалу ДНК та її очищення.
3. Визначення кількості виділеної ДНК, оцінювання ступеня її деградації та нормалізація концентрації.
4. Ампліфікація маркерних ділянок ядерної ДНК, насамперед локусів із короткими тандемними повторами (STR, від Short Tandem Repeats), значно рідше – маркерних послідовностей, що містять сайти з однонуклеотидним поліморфізмом (SNP, від Single-Nucleotide Polymorphism).

5. Проведення капілярного електрофорезу ампліфікованих локусів із STR, або секвенування ядерних чи мітохондріальних послідовностей ДНК, що містять SNP.

6. Аналіз отриманих електрофореграм STR-локусів та/або хроматограм нуклеотидних послідовностей із SNP, який завершується встановленням індивідуальних молекулярно-генетичних ознак трупа невідомої особи.

7. Депонування встановлених молекулярно-генетичних ознак (переважно ДНК-профілів STR-локусів і послідовностей із SNP) у базах даних генетичної інформації. Ці дані використовують для генерації базою вхідних запитів на пошук збігів із генетичними ознаками інших осіб або слідів, зокрема, можливих родичів неідентифікованої особи.

8. Пошук збігів установлених генетичних ознак невідомої особи з ознаками відомих осіб (зазвичай імовірних близьких родичів) або з біологічними слідами, виявленими на речах відомого власника. За результатами пошуку та аналізу збігів призначають порівняльну експертизу, яка на основі статистичних оцінок, дає висновок щодо остаточної ДНК-ідентифікації невпізнаної особи [5, с. 17-18].

Водночас, такий процес займає досить довгий період та потребує залучення значних сил і засобів. Саме тому, збільшення необхідності проведення ідентифікаційних досліджень спонукали керівництво країни та міжнародних партнерів покращити ситуацію в цьому напрямку. Так, за ініціативою міжнародних партнерів, в Україну були надані системи швидкого аналізу ДНК ANDE 6С. Система ANDE виконує швидко ідентифікацію ДНК, повністю автоматизовану генерацію та інтерпретацію ДНК-ідентифікаторів менш, ніж за дві години поза лабораторією. Його перевагою у порівнянні із звичними методами ДНК-аналізу є простота використання (практично не потребує навчання оператора), час проведення ідентифікації та портативність. Крім цього, така система встановлює ДНК-профіль людини за 27 локусами, що надзвичайно добре та відповідає міжнародним стандартам експертної діяльності.

Система швидкого аналізу ДНК ANDE 6С успішно проаналізувала 97% біологічних зразків незалежно від температури та вологості, використання

всередині чи зовні, а також до чи після їх транспортування. Дослідження конкордантності 2800 маркерів показало значення 99,96%. Невірних генотипів не виявлено. У профілі, згенерованому за допомогою системи ANDE 6C, було виявлено єдине алельне випадання на маркері TPOX, а на маркері SE33 виділявся один вихідний рядок. Усі алельні сигнали показали оптимальну силу сигналу та збалансований профіль для гетерозиготних маркерів. Якість результатів, отриманих у рамках цього проекту, також дозволила розробити внутрішній метод тестування та систему управління якістю, необхідну для акредитації мобільних лабораторій, відповідно до стандарту EN ISO/IEC 17025: 2017 [94].

Проте, поряд із позитивними аспектами застосування в практичній діяльності систем швидкого аналізу ДНК ANDE стикаються і з проблемними питаннями, на яких ми акцентували увагу раніше. З метою вирішення зазначених проблем був розроблений законопроект № 10075 від 20.09.2023 року, яким пропонується внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою оптимізації залучення спеціалістів під час досудового розслідування. Метою запропонованих змін заявлено врегулювання правовідносин у кримінально-правовій сфері та забезпечення більш ефективного, справедливого та оперативного функціонування правоохоронних органів, а також поліпшення можливості в розслідуванні кримінальних правопорушень. Завданнями законопроекту є передбачення можливості використання довідки, висновку спеціаліста під час досудового розслідування, у тому числі до внесення відомостей досудового розслідування, оскільки поставлена мета, на думку ініціаторів законопроекту, може бути досягнута, зокрема в спосіб унесення змін до частини третьої статті 71 КПК України, частини другої статті 99 КПК України та частини третьої статті 214 КПК України [59].

В цілому, підтримуючи ініціативу законодавця щодо спроби вирішити проблему, ми вважаємо, що окреслена нами проблема повинна вирішуватися не ситуаційно, а в комплексі. Тобто нормативно-правового врегулювання потребує не лише процедура оформлення результатів досліджень, але й: визначення правового режиму як труп (частин труп), так і всіх об'єктів, що отримуються

з нього під час здійснення кримінального провадження; визначення кола суб'єктів, їх кваліфікації та повноважень на кожному етапі технологічного процесу, пов'язаного з дослідженням матеріалів з трупу; визначення правового режиму результатів таких досліджень; визначення порядку вилучення матеріалів з трупу тощо. Лише такий підхід, на наш погляд, забезпечить належність і допустимість отриманих доказів та їх подальше використання в міжнародних судових інституціях.

Окремої уваги, на наш погляд, потребує можливість негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, передбачена законодавцем, відповідно до положень ст. 274 КПК України. Встановлюючи порядок проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії, законодавець зазначає, що негласне отримання зразків для порівняльного дослідження може бути здійснено лише в разі, якщо їх отримання відповідно до ст. 245 КПК України неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження (ч. 1 ст. 274 КПК України) та виключно в кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК України).

А повторне отримання зразків здійснюється відкрито, згідно з правилами КПК України, якщо втрачається необхідність зберігати таємницю щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно.

В світлі цього, важливим є зауваження Антонюк П. Є. та Зубрійчука В. В., що окрім зазначених процесуальних аспектів, суб'єкт розслідування також має чітко усвідомлювати такі положення [3, с. 191] :

– негласно можуть отримуватися зразки, необхідні лише для порівняльного дослідження, а не для дослідження взагалі (наприклад, у матеріалах провадження наявні певні сліди-відображення, які потребують порівняння з об'єктом-носієм, або частина певної речовини, джерело походження якої необхідно встановити);

– порівняльне дослідження за своєю процесуальною суттю не є тотожним експертизі, а отже, його результати не є процесуальним джерелом доказів, а мають лише інформативно-орієнтуєчий характер;

– негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, потребує ретельної організаційно-тактичної підготовки з огляду не лише на конкретну слідчу ситуацію, але й на вид зразків, необхідних для порівняння.

Характеризуючи визначений порядок отримання зразків для експертизи, важливо розуміти коло обов'язкових учасників цієї слідчої (розшукової) дії.

При визначенні кола обов'язкових учасників важливо враховувати існуючу судову практику, проаналізовану Л. Лазебним [21]:

Так, 14 липня 2020 р. Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 318/1411/18 залишив без задоволення касаційну скаргу засудженого та роз'яснив, що відбирання біологічних зразків в особи, за потреби, може проводитись повторно.

Вироком районного суду, залишеним без змін апеляційним судом, обвинуваченого визнано винуватим у тому, що він, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та перебуваючи у приміщенні жилої кімнати літньої кухні, на ґрунті неприязних відносин, що виникли раптово, в ході спільного вживання спиртних напоїв з потерпілим вчинив умисне вбивство останнього, завдавши йому гострим краєм ножа 22 удари по голові, тулубу, верхніх та нижніх кінцівках.

*У касаційній скаргі засуджений вказував на те, що відбирання у нього біологічних зразків для проведення експертизи здійснювалося з порушенням вимог ч. 7 ст. 223 Кримінального процесуального кодексу України, а саме – **без участі понятих**.*

*Верховний Суд відзначив, що з урахуванням формулювання ч. 3 ст. 245 КПК, яка містить відсильну норму та вказує, що відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК, що передбачає порядок та умови проведення освідування особи, відповідно до якого **участь понятих не є обов'язковою**.*

Водночас у ч. 7 ст. 223 КПК передбачено, що слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (поятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі

пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідкування особи, за винятком застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Верховний Суд звернув увагу на те, що, з одного боку, порядок проведення освідкування особи регламентовано не лише однією ст. 241 КПК, а й загальними нормами ст. 223 КПК, якими визначено загальні умови та правила проведення слідчих (розшукових) дій, ст.ст. 103–107 КПК, які присвячені порядку фіксування процесуальних дій під час кримінального провадження, тощо. Однак, з іншого боку, у ч. 3 ст. 245 КПК міститься відсилка лише на правила ст. 241 КПК, а не на порядок проведення освідкування особи, в цілому.

Тобто, у цьому випадку, згадане положення ч. 3 ст. 245 КПК за способом викладення є відсильною нормою і містить відсилку виключно на правила ст. 241 КПК, без прив'язки до інших норм, якими регламентовано порядок проведення освідкування особи, у тому числі й приписів ч. 7 ст. 223 КПК.

Окрім того, кримінальний процесуальний закон передбачає участь понятих або застосування безперервного відеозапису у якості спеціальних процесуальних гарантій забезпечення прав і свобод людини під час освідкування особи. Натомість, у ч. 3 ст. 245 КПК містяться відповідні гарантії, встановлені законодавцем саме для відібрання біологічних зразків у особи: у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст.ст. 160–166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відібрання біологічних зразків примусово.

До того ж, **відібрання біологічних зразків у особи не належить до, так званих, неповторюваних процесуальних дій** і, за потреби, може проводитись повторно стільки разів, скільки це буде потрібно.

А тому, відібрання біологічних зразків у особи без участі понятих не вказує на порушення як вимог ч. 3 ст. 245 і ст. 241 КПК у їх взаємозв'язку, так і приписів ч. 7 ст. 223 КПК.

Таким чином, аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що відібрання біологічних зразків особи, що реалізується за правилами освідування особи, не потребує обов'язкового залучення понятих, при цьому безперервний відеозапис ходу проведення цієї слідчої (розшукової) дії не є обов'язковою умовою її проведення.

А відібрання зразків з речей і документів може бути проведено як із залученням не менше двох понятих, так і без них. Рішення про залучення понятих до проведення процесуальних дій приймається суб'єктом їх проведення, крім випадків, визначених законодавцем.

Аналіз встановленого КПК України порядку отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні демонструє певні проблемні аспекти, які закладають підстави для збирання неналежних та недопустимих доказів. Причому, неналежними і недопустимими при встановленому порядку можуть бути як самі отримані зразки, так і висновок експерта за результатами дослідження таких зразків при проведенні експертизи.

Проведений аналіз також підтверджує об'єктивну необхідність додаткової поглибленої уваги законодавця щодо порядку отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні з метою якісної реалізації завдань кримінального провадження та підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень.

2.3. Міжнародні стандарти та досвід іноземних держав щодо порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні

Питання отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні є предметом постійної уваги українських вчених: В. П. Бахіна, М. В. Салтевського, В. С. Кузьмічова, В. І. Галагана, О. В. Козак, М. Я. Сегає, В. М. Стратонова, К. О. Чаплинського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, П. Є. Антонюк, А. О. Антощука, С. О. Коропецької, В.В. Рогальської. У своїх

дослідженнях вчені торкаються різних аспектів відібрання зразків для порівняльних досліджень, визнаючи таку процесуальну дію важливим засобом доказування. Аналіз наукових публікацій, присвячених інституту зразків для експертизи в кримінальному провадженні, демонструє, що найбільшу дискусію серед вчених, як процесуалістів, так і криміналістів, викликає питання меж, суб'єктів і форм застосування примусу при отриманні зразків для експертизи з огляду на встановлений Кримінальним процесуальним кодексом України порядок.

Розглядаючи природу, форму та межі кримінального процесуального примусу, вчені констатують, що такий вид державного впливу є прямим втручанням у сферу прав і свобод, що гарантуються Конституцією України та нормативно-правовими актами міжнародного характеру [66, с. 48].

У ст. 7 КПК України закріплені загальні засади кримінального провадження, до яких, разом з іншими, відносяться: верховенство права, законність, повага до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканість тощо.

Згідно ст. 8 КПК України кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Стаття 9 КПК України визначає, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. У разі, якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору

України. Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Садова Т. В., здійснюючи порівняльний аналіз обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи, вказує на відсутність в країнах англо-американської системи права поняття «освідування» в чистому вигляді [66, с. 142]. Натомість, дії, які охоплюються поняттям «освідування особи» в таких країнах проводяться в ході особистого обшуку або судово-медичної експертизи.

Так, зазначає вчений, в США особистий обшук, який охоплює: поверхневий огляд людського тіла, огляд рук, відібрання зразків волосся, вилучення доказів з ротової порожнини, - проводиться без ордеру суду, або прокурора. При цьому внутрішні втручання у людський організм, такі як взяття аналізу крові, обстеження шлунку за допомогою зонда, певні хірургічні втручання, - можливі лише на підставі ордеру, окрім випадків, які не терплять зволікань [66, с. 142].

Дослідниця також наводить досвід Великобританії, де особистий обшук особи та отримання зразків для дослідження здійснюються за погодженням з офіцером у ранзі суперінтенданта та вище. При цьому для отримання зразків необхідна також письмова згода затриманої особи, за відсутності якої вилучати зразки заборонено [66, с. 142].

Відповідно до статті 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень, та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [34].

Основними нормативно-правовими актами, що забезпечують міжнародні стандарти дотримання та захисту прав та свобод людей, в тому числі у кримінальному провадженні, є:

- Загальна декларація прав людини [25],

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [49],
- Європейська конвенція з прав людини [32],
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [33] тощо.

Так, відповідно до положень ст. 3 Загальної декларації прав людини визнається беззаперечне право кожної людини на життя, на свободу і на особисту недоторканність. А в ст. 5 цього ж нормативно-правового акту міжнародного характеру зазначено, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

У статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріплено, що нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам.

Подібні положення закріплені також і в ст.ст. 3, 5 Європейської конвенції з прав людини, що декларують заборону катування та утверджують право на свободу та особисту недоторканність.

Стаття 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання визначає катування як будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисно заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї, або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їхньої мовчазної згоди. Наведене визначення терміну «катування» не охоплює біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [33].

Таким чином, ми погоджуємося з Т. В. Садовою, що основним міжнародним стандартом щодо застосування примусу, в тому числі під час кримінального провадження, є неприпустимість будь-яких дій (навіть при легітимному примусі), що створюють умови або призводять до приниження честі і гідності особи, завдають шкоди її життю та здоров'ю, а також такі дії, що визначаються як катування [66, с. 143].

Але, разом з тим, практика ЄСПЛ демонструє ступінь та міру законного примусу, до якого можуть вдаватися правоохоронні органи держав-підписантів міжнародних договорів з метою виконання своїх зобов'язань перед всіма членами суспільства щодо боротьби з кримінальною протиправністю.

Так, в рішенні по справі «Тирадо Ортіс і Лосано Мартин проти Іспанії» суд вважає, що проби на концентрацію алкоголю і можна вважати втручанням в особисте життя заявників відповідно до змісту пункту 1 статті 8 Конвенції, їх так само можна вважати необхідними для запобігання злочинам та захисту прав і свобод інших осіб [73]. Це положення також узгоджується і з Європейською конвенцією з прав людини, де у ч. 2 ст. 8 зазначено, що органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно з законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [32].

У практичній діяльності правоохоронним органам, у ряді випадків, доводиться стикатися з протидією з боку учасників кримінального провадження щодо отримання біологічних зразків особи для експертизи. Як форми протидії зустрічаються:

- 1) відмова добровільного надання біологічних зразків особи;
- 2) оскарження дій працівників правоохоронних органів щодо легітимного застосування примусу для отримання біологічних зразків особи;

3) активний супротив в ході примусового відібрання біологічних зразків особи для експертизи (з посиланням на те, що такі дії принижують честь і гідність особи, або небезпечні для її здоров'я).

Здебільшого, будь-яку з перелічених форм протидії учасники кримінального провадження аргументують положеннями статті 63 Конституції України, яка закріплює, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, що дозволяє їм відмовитися від надання зразків для проведення експертизи.

Підтвердженням цього слугує аналіз інтерв'ювання слідчих Національної поліції України, які, в більшості випадків, не використовують примус для отримання необхідних їм зразків (56,3% опитаних) [93, с. 8].

Така позиція слідчих пояснюється і рішеннями суду у таких випадках, які відмовляють у наданні дозволу на отримання біологічних зразків особи для експертизи в примусовому порядку, посилаючись на ст. 63 Конституції України, ст. 18 КПК України та ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Так, 06.02.2020 року слідчий звернувся до суду з клопотанням, посилаючись на те, що близько 12 год. 10 хв. 06.12.2019 року за адресою: АДРЕСА_1 10, АДРЕСА_2 працівниками ГУНП в Житомирській області був зупинений автомобіль марки «Део Сенс» у кузові чорного кольору, д.н.з. НОМЕР_1 , під керуванням ОСОБА_1 , ІНФОРМАЦІЯ_1 та, в подальшому, в ході обшуку даного автомобіля виявлено та вилучено предмет, ззовні схожий на корпус гранати «Ф1» та предмет, ззовні схожий на підривач типу УЗРГМ, що згідно довідок про категорію вибухонебезпечності виявлених вибухових матеріалів, відноситься до небезпечних. У ході досудового розслідування виникла необхідність у проведенні молекулярно-генетичної експертизи з метою встановлення відповідності ДНК-профілю, виявленому у змивах, із ДНК-профілем особи, яка можливо причетна до вчинення даного кримінального правопорушення. Однак, підозрюваний відмовився надавати

біологічні зразки букального епітелію. Захисник підозрюваного в судовому засіданні заперечувала проти задоволення вимог клопотання та пояснила, що примусове відібрання зразків для експертизи, що можуть бути використані проти ОСОБА_1, який є підозрюваним у кримінальному провадженні, прямо суперечить вимогам ст. 63 Конституції України, ст. 18 КПК України та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [81].

Також, ми не погоджуємося з позицією окремих вчених, які тлумачать право певних учасників кримінального провадження на ненадання свідчень проти себе, закріплених у вітчизняному правовому полі, та звужують таке право при примусовому відібранні біологічних зразків особи лише на відмову надати зразки голосу та почерку [65, с. 152].

Ми наполягаємо на правильному розумінні природи таких біологічних зразків особи, як зразки голосу та почерку – зразків, надання яких залежить виключно від волі особи, у якої вони відбираються. А тому, отримати їх в примусовому порядку іншими особами (навіть при застосуванні неприпустимих форм примусу) не являється можливим. Тому, відмова добровільного надання таких зразків особою не може розглядатися, як реалізація права не свідчити проти себе, що виходить із положень ст. 6 Європейської конвенції прав людини [71].

В аспекті форми та ступеню легітимного примусу при проведенні процесуальних дій у кримінальному провадженні, правовою основою може виступати рішення ЄСПЛ у справі Яллог проти Німеччини (11 липня 2006 року) [45].

Так, витяг з рішення суду дає можливість чіткого розуміння міжнародних стандартів щодо застосування примусу: «... у цій же справі ще перед тим, як ухвалили й застосували оскаржуваний захід, було зрозуміло, що вуличний торговець, стосовно якого вона мала бути застосована, тримав ті наркотики в роті, а отже, не міг їх пропонувати на продаж у великій кількості ... Суд погоджується з тим, що надзвичайно важливим для слідчих було мати можливість визначити точну кількість і якість наркотиків, пропонованих до

продажу. Однак, він не переконаний, що примусове введення блювотного засобу було в цій справі необхідним, аби одержати докази. Органи переслідування могли просто дочекатися, доки наркотики вийдуть з організму заявника природнім шляхом. У цьому випадку має значення те, що багато інших держав – членів Ради Європи застосовують саме такий метод при розслідуванні злочинів, пов’язаних з незаконним обігом наркотиків.... Беручи до уваги всі обставини справи, Суд робить висновок, що оскаржуваний захід сягнув мінімального рівня жорстокості, достатнього для того, щоб потрапити під дію статті 3 Конвенції. Органи влади зробили заявника об’єктом серйозного втручання в його право на фізичну й психічну недоторканність проти його волі. Вони примусили його до блювоти не з лікувальною метою, а задля здобуття доказів, які вони могли б так само дістати з застосуванням менш інвазивного методу. Спосіб, в який оскаржуваний захід застосовано, мав викликати у заявника почуття страху, тривоги й неповноцінності, що могли його образити і принизити його гідність. Окрім того, ця процедура була поєднана з ризиком для здоров’я заявника, зокрема й через те, що попередньо не було відповідного анамнезу. Хоч і не навмисно, цей захід застосували в спосіб, який заподіяв заявникові і фізичного болю, і душевних страждань. Отже, він зазнав нелюдського й принизливого для гідності, поводження та порушення статті 3 Конвенції».

Щодо меж примусового втручання в організм людини для отримання доказів при розслідуванні кримінальних правопорушень, то орієнтиром виступає рішення ЄСПЛ у справі «Х. проти Нідерландів» (Х v Netherlands), 8239/78, 4 грудня 1978 року, DR 16, 184 [45].

У рішенні ЄСПЛ по цій справі зазначається, що хоча примусовий аналіз крові можна вважати порушенням права на особисте життя, його можна так само вважати необхідним для захисту прав інших осіб. При цьому суд розглядає аналіз крові як «незначне втручання» та звертає увагу на необхідність забезпечення гарантій особі при такому втручанні, як то:

- аналіз крові можна проводити тільки за розпорядженням прокурора, його заступника або іншої уповноваженої на це посадової особи поліції,

- аналіз крові може робити тільки акредитований лікар, який може відмовитися від виконання аналізу з огляду на виняткові причини медичного характеру.

Проведений аналіз практики ЄСПЛ дозволяє зробити висновок, що дотримання прав і свобод людини та недопущення катувань під час кримінального провадження забезпечується не лише легітимністю примусу (застосування примусу до особи на підставі чіткої та прозорої процедури судового контролю за здійсненням такого примусу), але й формою такого примусу та ступенем душевних і фізичних страждань, що завдаються особі, по відношенню до якої він застосований. Тобто, мова йде про принцип пропорційності засобів, що застосовуються, меті, що досягається.

Визначений КПК України порядок отримання зразків для експертизи, зокрема біологічних зразків особи, демонструє відсутність чітко визначених меж та суб'єктів застосування примусу (в тому числі, при примусовому втручанні в організм людини), що не лише закладає засади для отримання неналежних доказів, але й створює реальні загрози для перетворення процесуальної дії на катування у розумінні міжнародних стандартів [33].

Слушною є думка працівників правоохоронних органів щодо проблемного характеру здійснення цієї процесуальної дії з огляду на суб'єктивне розуміння меж і форм примусу суб'єктом розслідування у кожній конкретній слідчій ситуації [48, с. 47].

Підтримуємо позицію Антонюк П. Є., що наслідками відсутності нормативно закріпленого механізму здійснення примусового відбирання біологічних зразків, як на державному, так і на відомчому рівнях є проведення суб'єктами розслідування цієї процесуальної дії, виходячи з наявних власних можливостей щодо забезпечення примусу, процесуального статусу особи, у якої відбирають зразки, власного рівня правової та професійної культури, характеру та лінії поведінки сторони захисту, характеру слідчої ситуації тощо. За таких умов, згідно з положенням частини четвертої ст. 38 КПК України примусове відбирання біологічних зразків особи може призвести до порушення

природнього права особи на повагу її честі та гідності, закріпленого у ст. 28 Конституції України та нормативно-правових актах міжнародного характеру [1, с. 36].

Таким чином, за відсутності нормативно визначених форм, методів та суб'єктів застосування примусу під час примусового відібрання біологічних зразків особи у кримінальному провадженні, а також ігнорування законодавцем окресленої проблематики протягом значного часу, провідну роль відіграє лінія поведінки суб'єкта розслідування, його професійна компетентність, тактичні комбінації, сутність яких полягає у впливі на особу, зразки якої відбираються.

Щодо примусового відібрання зразків речей та документів, яке, відповідно до порядку, визначеного КПК України, як ми вже зазначали раніше, проводиться в ході обшуку, то доречно навести існуючу практику ЄСПЛ стосовно примусового обстеження та вилучення майна.

Так, висновки суду по ряду справ дозволяють зробити узагальнюючий висновок, що, основним критерієм допустимості законного примусу при проведенні обшуку є пропорційність меті, якої прагнули досягнути [45] :

- «Функе проти Франції» (Funke v France), 10828/84, 25 лютого 1993 року;
- «Л. М. проти Італії» (L M v Italy), 60033/00, 8 лютого 2005 року;
- «Рьомен і Шміт проти Люксембургу» (Roemen and Schmit v Luxembourg), 51772/99, 25 лютого 2003 року;
- «Бук проти Німеччини» (Buck v Germany), 41604/98, 28 квітня 2005 року;
- «Х. М. проти Туреччини» (H M v Turkey), 34494/97, 8 серпня 2006 року;
- «Імакаєва проти Росії» (Imakayeva v Russia), 7615/02, 9 листопада 2006 року;
- «Смірнов проти Росії» (Smirnov v Russia), 71362/01, 7 червня 2007 року;

- «Кучера проти Словаччини» (Kucera v Slovakia), 48666/99, 17 липня 2007 року;
- «Пеев проти Болгарії» (Peev v Bulgaria), 64209/01, 26 липня 2007 року;
- «Андре і інший проти Франції» (André and Other v France), 18603/03, 24 липня 2008 року;
- «Алексанян проти Росії» (Aleksanyan v Russia), 46468/06, 22 грудня 2008 року.

У наведених рішеннях ЄСПЛ також наголошують на належних суб'єктах проведення обшуку та чіткому контролю такого примусового втручання у приватне життя людей з боку відповідних державних інституцій – прокуратури, суду.

Проведений нами ретельний аналіз відібрання зразків з речей і документів для експертизи, визначений КПК України, демонструє, в цілому, його відповідність міжнародним стандартам проведення аналогічних процесуальних дій, в тому числі, щодо застосування примусу. Однак, як ми вже зазначали раніше, наполягаємо на недоцільності необхідності додаткового дозволу суду на проведення обшуку у випадках відмови добровільного виконання ухвали суду щодо надання зразків з речей і документів, як це передбачено ст. 166 КПК України, відповідно до правил тимчасового доступу до речей і документів.

Крім того, погоджуємося з думкою вчених, що допускаючи та регламентуючи законний примус при здійсненні кримінального провадження, в цілому, та отримання зразків для експертизи, зокрема, крім принципів і засад його застосування, визначених міжнародними нормативно-правовими актами та законами України, необхідно керуватися додатковим принципом – принципом винятковості застосування примусу [66, с. 48].

Саме такий підхід, на нашу думку, повинен знайти своє відображення, як у визначеному КПК України порядку примусового отримання зразків для експертизи, так і в криміналістичних рекомендаціях щодо організаційно-

тактичного забезпечення проведення цієї слідчої (розшукової) дії, особливо, коли виникає необхідність примусового відбирання біологічних зразків особи.

Висновки до розділу 2

Таким чином, аналіз інституту зразків для експертизи у кримінальному провадженні України, їх видів та порядку отримання дозволяє зробити певні висновки.

1. Зразки – особливі об’єкти дослідження при проведенні експертизи у кримінальному провадженні, необхідність у яких виникає при вирішенні ідентифікаційних та неідентифікаційних (класифікаційних, ситуаційних, діагностичних) завдань. Зразками для експертизи в кримінальному провадженні є *матеріальний об’єкт (певна кількість об’єкта) або матеріально фіксоване відображення самого об’єкта чи його проявів, отримані у визначеному кримінальним процесуальним законом порядку, які характеризуються сукупністю ознак і властивостей, що дозволяють вирішувати певні експертні завдання при проведенні експертизи у кримінальному провадженні*. Зразки для експертизи повинні відповідати критеріям: якості (92,7%); безсумнівності походження (69,7%); достатньої кількості (51,1%); відтворюваності (34,9%); порівнюваності (52,6%); незмінності (стійкості) (74,5%).

2. Допустимість фактичних даних, що містяться у висновку експерта, як доказів у кримінальному провадженні, забезпечується, в тому числі, належністю і допустимістю зразків, що досліджувалися при проведенні експертизи. Допустимість і належність зразків для експертизи забезпечуються, в тому числі, безумовним дотриманням процесуального порядку їх отримання.

3. Відповідно до порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні, визначеного Кримінальним процесуальним кодексом України, виділяють: зразки речей, зразки документів, біологічні зразки особи.

4. Відповідно до наявної судової практики, під біологічними зразками особи слід розуміти всі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи, як біологічної істоти: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, відбитки зубів, відбитки будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахові сліди людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо). При цьому, біологічні зразки особи не є тотожними зразкам біологічного походження з трупу.

5. У КПК України відсутній визначений порядок отримання зразків з трупа для проведення експертизи, що створює передумови для збирання сторонами кримінального провадження неналежних та недопустимих доказів та негативно впливає на ефективність процесу розслідування. Особливої гостроти окреслена проблема набуває у зв'язку з масштабними військовими діями на території України, пов'язаними з військовою агресією Російської Федерації проти України та введенням воєнного стану. За відсутності відповідної реакції з боку законодавця до зазначеної прогалини, в подальшому, можуть виникнути проблеми щодо допустимості використання отриманих доказів у міжнародних судових інституціях.

6. Встановлений КПК України порядок отримання зразків для експертизи з речей і документів є таким, що закладає підстави для конфліктних слідчих ситуацій, пов'язаних з великим тактичним ризиком втрати доказів. Що, в свою чергу, вимагає від суб'єкта розслідування застосування певних засобів криміналістичної тактики у вигляді як окремих тактичних прийомів, так і тактичних комбінацій з метою досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії та розслідування, в цілому.

7. Відсутність закріплених в КПК України строків розгляду судом звернення сторін кримінального провадження про тимчасовий доступ до речей і документів (за правилами якого здійснюється відібрання зразків з речей і документів для експертизи) не лише не відповідає загальним засадам кримінального провадження щодо розумності строків та спотворює сутність

тимчасового доступу до речей і документів, як власне заходу забезпечення кримінального провадження, але й унеможлиблює організаційну діяльність слідчого з планування та здійснення розслідування, та виступає об'єктивним чинником, який негативно впливає на ефективність процесу розслідування, в цілому.

8. Встановлений КПК України порядок отримання зразків з речей і документів для експертизи містить певні недоліки, що негативно впливають на кінцеву мету даної слідчої (розшукової) дії – збирання доказів. Потребує додаткової уваги законодавця в частині: 1. доцільності ухвали слідчого судді, суду на обшук у разі відмови добровільного виконання ухвали суду на тимчасовий доступ до речей і документів з метою отримання з них зразків для експертизи; 2. неможливості отримання стороною обвинувачення зразків з речей і документів, що перебувають у користуванні підприємств, установ і організацій державної і комунальної форм власності, шляхом витребування.

9. Встановлений КПК України порядок отримання біологічних зразків особи, у разі їх необхідності, для проведення експертизи обмежує коло осіб, біологічні зразки яких можна отримати, визначаючи його лише виключним переліком учасників кримінального провадження - підозрюваний, свідок, потерпілий.

10. Одяг (речі), отримані в результаті освідування осіб, не можуть виступати допустимими доказами – зразками для експертизи, оскільки для відібрання зразків з речей і документів передбачений інший порядок – відповідно до положення про тимчасовий доступ до речей і документів. Також, не можуть виступати біологічними зразками особи сліди біологічного походження на одязі особи, яка підлягала освідуванню в порядку, визначеному ст. 241 КПК України, вилученому в ході освідування.

11. Порівняльне дослідження, можливість негласного отримання зразків для проведення якого законодавець передбачив в ст. 274 КПК України, за своєю процесуальною суттю не є тотожним експертизі, а отже зразки, отримані негласно, не можуть використовуватися для проведення експертизи. Повторне

отримання зразків здійснюється відкрито згідно з правилами ст. 245 КПК України, якщо втрачається необхідність зберігати таємницю щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно.

12. Відбирання біологічних зразків особи, що реалізується за правилами освідування особи, не потребує обов'язкового залучення понятих, при цьому безперервний відеозапис ходу проведення цієї слідчої (розшукової) дії не є обов'язковою умовою її проведення. Відбирання зразків з речей і документів може бути проведено як із залученням не менше двох понятих, так і без них.

13. Основним міжнародним стандартом щодо застосування примусу, в кримінальному провадженні є неприпустимість будь-яких дій, що створюють умови або призводять до приниження честі і гідності особи, завдають шкоди її життю та здоров'ю, а також такі дії, що визначаються як катування. Ступінь, форма та межа законного примусу, до якого можуть вдаватися правоохоронні органи з метою виконання своїх обов'язків щодо боротьби з кримінальною протиправністю, повинні бути пропорційними меті, що досягається.

14. Згідно практики ЄСПЛ примусовий аналіз крові для експертного дослідження визнається порушенням права на особисте життя, але вважається необхідним за певних обставин для захисту прав інших осіб. Розглядаючи аналіз крові як «незначне втручання», суд зобов'язує правоохоронні органи забезпечувати гарантії, відповідно до яких таке втручання здійснюється виключно за рішенням уповноваженої особи відповідного рівня та лише відповідним суб'єктом - акредитованим лікарем, котрий може відмовитися від виконання аналізу з огляду на виняткові причини медичного характеру.

15. Визначений КПК України порядок отримання біологічних зразків особи для експертизи, демонструє відсутність чітко визначених меж та суб'єктів застосування примусу. Внаслідок відсутності нормативно закріпленого механізму здійснення примусового відбирання біологічних зразків особи у кримінальному провадженні, проведення цієї слідчої (розшукової) дії відбувається, виходячи з: процесуального статусу особи, у якої відбирають зразки; наявних власних можливостей суб'єкта проведення щодо забезпечення

примусу; власного рівня правової та професійної культури слідчого; характеру та лінії поведінки сторони захисту; характеру слідчої ситуації тощо. При цьому, провідну роль відіграє лінія поведінки суб'єкта розслідування, його професійна компетентність, тактичні комбінації, сутність яких полягає у впливі на особу, зразки у якої відбираються.

16. Законний примус, при отриманні зразків для експертизи, повинен розглядатися учасниками кримінального провадження, як винятковий засіб отримання доказів. Принцип винятковості застосування примусу повинен знайти своє відображення як у визначеному КПК України порядку примусового отримання зразків для експертизи, так і в криміналістичних рекомендаціях щодо організаційно-тактичного забезпечення проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

РОЗДІЛ 3.

ТАКТИКА ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Тактика отримання зразків з речей і документів у кримінальному провадженні

Як ми вже зазначали раніше, при недосконалості порядку отримання зразків для експертизи, встановленого КПК України, велику роль відіграє грамотне тактичне забезпечення цієї слідчої (розшукової) дії для досягнення ефективного результату – отримання належних і допустимих доказів.

Причому, це стосується не лише відібрання біологічних зразків особи, при якому джерелом інформації виступає жива людина – особа, але й отримання зразків з речей і документів.

З одного боку, речі і документи є об'єктами неживої природи, і начебто отримання з них криміналістично значущої інформації у вигляді необхідних зразків не повинно бути пов'язано з прямою протидією суб'єктові отримання такої інформації. З іншого боку, необхідно розуміти, що речі і документи, необхідність у зразках яких може виникнути для проведення експертизи, завжди перебувають у чийсь власності, або володінні, або користуванні, і такі особи (фізичні або юридичні) можуть вдаватися до протидії щодо отримання зразків з речей і документів.

Тобто, відібрання зразків з речей і документів можна віднести до слідчих (розшукових) дій змішаного характеру [69, с. 292].

Відповідно до ст. 179 Цивільного кодексу України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [86]. Правовий режим речі поширюється й на тварин, за виключенням випадків, встановлених законом. Аналіз норм КПК України демонструє відсутність особливого правового режиму для тварин у кримінальному провадженні. Що дозволяє зробити висновок про те, що при необхідності отримання зразків для

експертизи з тварин (живих чи неживих), потрібно дотримуватися порядку КПК України, визначеного для отримання зразків з речей.

Згідно ст. 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [43].

До документів, за умови наявності в них відомостей, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, можуть належати (ч. 2 ст. 99 КПК України):

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі, комп'ютерні дані);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

Враховуючи розмаїття судових експертиз, у проведенні яких може виникнути необхідність для встановлення фактичних даних при розслідуванні кримінальних правопорушень [52], можна скласти уявлення щодо приблизного кола речей і документів, потреба у зразках яких може з'явитися в ході доказування.

Причому, враховуючи види експертних завдань, що вирішуються певними родами, видами та підвидами судових експертиз, а також методики експертного дослідження, необхідно розуміти, що для вирішення таких завдань необхідні самі певні речі і документи, а не їх копії, частки чи фрагменти [52].

Таким чином, отримання таких зразків для експертизи, як зразки з речей і документів, полягатиме нерідко у відібранні самих речей і документів.

Наприклад, для вирішення ідентифікаційних завдань при дослідженні реквізитів документа та встановленні, чи нанесений відбиток печатки в документі кліше печатки, що належить певній юридичній особі, - необхідно, по можливості, відібрати саме кліше, а не лише зразки відбитків з нього, тощо.

Тобто, в більшості випадків, при необхідності отримання зразків для експертизи у вигляді зразків з речей і документів, мова йде про тимчасовий доступ і вилучення речей і документів для проведення експертизи.

Такому висновку відповідає й визначений КПК України порядок відібрання зразків з речей і документів, який ми аналізували раніше, - за правилами тимчасового доступу до речей і документів, що й зазначено в ч. 2 ст. 245 КПК України.

Але, на нашу переконливу думку, визначений КПК України порядок відібрання зразків з речей і документів, містить багато аспектів, які негативно впливають на ефективність кінцевого результату – отримання належних і допустимих доказів, а в окремих випадках (при несприятливій слідчій ситуації та наявності активної протидії від інших учасників кримінального провадження) – взагалі унеможливорює отримання доказів.

До таких очевидних недосконалостей ми, спираючись на дослідження вчених та наявну судову практику, відносимо, зокрема:

- відсутність чітко визначених КПК України строків розгляду слідчим суддею, судом клопотання сторони кримінального провадження щодо необхідності відібрання зразків з речей і документів, що розглядається за правилами, визначеними для клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів,

- необхідність доводити доцільність розгляду клопотання про відібрання зразків з речей і документів без присутності особи, у володінні, або користуванні якої перебувають такі речі і документи,

- необхідність обґрунтування в клопотанні (для сторони, що звернулася з клопотанням) вірогідності знищення речей і документів для отримання дозволу суду на їх тимчасове вилучення,

- необхідність додаткового звернення з клопотанням про проведення обшуку в разі відмови добровільно надати доступ до речей і документів для відібрання з них зразків,
- об'єктивна наявність часового проміжку між відмовою добровільно надати доступ до речей і документів з метою відібрання з них зразків та проведенням обшуку для їх примусового вилучення,
- відсутність передбаченого КПК України порядку отримання зразків з речей і документів, що перебувають у державній або комунальній власності, шляхом витребування.

В аспекті останнього зауваження, наведеного нами, дуже слушно звертає увагу вчених та практиків на наявне роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ О. Хабло, досліджуючи процесуальний порядок тимчасового доступу до речей і документів та місце цієї процесуальної дії серед інших процесуальних дій [85, с. 235]. Так, вчена аналізує Інформаційний Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 квітня 2013 р. № 223-558/0/4-13, в якому зазначено, що тимчасовий доступ до речей і документів слід застосовувати, якщо «... особа, у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження, або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити або знищити відповідні речі або документ» [60]. На підставі цього О. Хабло робить висновок, що в тих випадках, коли сторона кримінального провадження може витребувати та отримати речі або документи, за умови їх добровільного надання володільцем, немає необхідності застосовувати процедуру тимчасового доступу до речей і документів.

Ми підтримуємо таку позицію і вважаємо, що зазначена практика повинна поширюватися й на відібрання зразків з речей і документів для експертизи. Однак, за умови визначеного КПК України порядку отримання зразків для експертизи, передбаченого ст. 245 КПК України, неможливо рекомендувати

такий підхід в практичній діяльності до внесення відповідних змін до КПК України або появи відповідної судової практики.

Отже, за наявних умов, у випадку необхідності отримання зразків з речей і документів, суб'єкт доказування перебуває в дуже складному становищі, оскільки його правомірні дії можуть призвести до незворотної втрати доказів, про що ми вже зазначали раніше.

Таким чином, на наш погляд, доцільно виділити дві слідчі ситуації, які можуть виникнути в ході доказування, пов'язані з необхідністю відібрання зразків з речей і документів, і потребуватимуть різного підходу щодо оптимальної лінії поведінки суб'єкта розслідування та застосування напрацьовань криміналістичної тактики:

1) речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні державних, комунальних підприємств, установ, організацій;

2) речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні фізичних осіб, юридичних осіб приватної форми власності.

Так, перша визначена ситуація характеризується відносною безконфліктністю, оскільки, в окремих випадках, процедура отримання ухвали слідчого судді, суду на тимчасовий доступ до речей і документів, які перебувають у володінні, користуванні чи власності державних і комунальних підприємств, установ і організацій, з метою відібрання з них зразків, носить суто формальний характер. Але уникнути її неможливо з огляду на визначений КПК України порядок отримання зразків для експертизи.

До таких випадків можна віднести, наприклад:

- отримання дактилокарти певної особи (осіб), яка перебуває на криміналістичному обліку Експертної служби МВС України [61], для проведення дактилоскопічної експертизи;

- отримання певної службової документації з рукописними записами, зробленими певною особою (особами), для проведення експертизи почерку;

- отримання фотографічного зображення особи (осіб) з певних баз даних (паспортний стіл, сервісні центри МВС України тощо) для проведення портретної експертизи;
- отримання зразків певної продукції, що випускається підприємством, для проведення експертизи матеріалів, речовин та виробів;
- отримання шин транспортного засобу, що експлуатується підприємством, установою, організацією для проведення трасологічної експертизи;
- отримання зразків ґрунту з певної місцевості, води з конкретного водоймища або резервуару, іншої речовини (рідкої або сипучої) для проведення матеріалознавчої експертизи тощо.

Безконфліктність визначеної слідчої ситуації вимагатиме від суб'єкта розслідування (сторони кримінального провадження, що ініціює отримання зразків або проведення експертизи) лише вжиття заходів для забезпечення процесуальної спроможності цієї слідчої (розшукової) дії та грамотної організації робочого етапу відібрання зразків з речей і документів, з урахуванням виду та природи самих речей і документів та методики подальшого експертного дослідження [62].

Якщо навіть службова особа, до повноважень якої входить належне зберігання та здійснення контролю за користуванням речей і документів, зразки з яких необхідно відібрати, буде мати особисту незацікавленість в наданні доступу до таких речей і документів, то визначена кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення, передбачена ст. 382 КК України, слугуватиме вагомим аргументом для такої особи щодо належного виконання ухвали слідчого судді, суду [42].

Зокрема ст. 382 КК України передбачає кримінальну відповідальність у вигляді штрафу від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню. А для службової особи ті ж самі дії

караються штрафом від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

То ж, на нашу думку, рекомендацією щодо оптимальної лінії поведінки слідчого, прокурора, яким надано право на тимчасовий доступ до речей, документів з метою відібрання з них зразків для експертизи, є поінформування особи, яка має забезпечити доступ до визначених в ухвалі слідчого судді, суду речей і документів, про передбачену законом кримінальну відповідальність, забезпечивши такій особі добровільний вибір. Тому, інформування особи не повинно носити погрозливого характеру, а має на меті лише гарантування особі вільного свідомого вибору щодо своїх дій шляхом певного психологічного впливу.

Друга виділена нами слідча ситуація, коли речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні фізичних осіб, юридичних осіб приватної форми власності, на наш погляд, характеризується певною конфліктністю. Така конфліктність ситуації може бути пов'язана з певним процесуальним статусом особи, у володінні чи користуванні якої знаходяться необхідні речі та документи. Особливо, якщо особа, у якої перебувають речі і документи, і яка чинить протидію розслідуванню, була присутня в судовому засіданні, під час якого розглядалося клопотання про надання доступу до речей і документів з метою відібрання з них зразків для експертизи. В такому випадку особа, у володінні чи користуванні якої знаходяться речі і документи, отримує повне уявлення щодо конкретних речей і документів, зразки з яких планується відібрати, строк дії ухвали тощо. За таких умов, така особа має достатньо часу та можливостей знищити визначені речі і документи, або вжити заходів для унеможливлення доступу до них. Причому, необхідно розуміти, що навіть звернення до суду з клопотанням про проведення обшуку в разі ненадання добровільного доступу до речей і документів з метою відібрання з них зразків для експертизи, не призведе

до бажаного результату, - отримати належні і допустимі докази буде об'єктивно неможливо.

В такій ситуації тактика слідчого, прокурора, на наш погляд, повинна зводитися до того, щоб отримати необхідні речі і документи в інший законний спосіб, визначений порядком, встановленим КПК України.

Тобто, запропонована нами лінія поведінки слідчого, прокурора передбачає активну прогностичну діяльність таких суб'єктів. Слідчий, прокурор має здійснити заходи зі збирання доказів, в межах визначеного ч. 2 ст. 93 КПК України порядку, щоб на момент проведення експертизи для встановлення фактичних даних необхідні речі і документи вже були наявні в матеріалах провадження. Або, відповідно, відтермінувати проведення експертизи і спочатку здійснити заходи для отримання необхідних речей і документів, і лише після цього – виносити постанову про проведення експертизи.

Для отримання необхідних доказів – речей і документів, що, в подальшому, виступатимуть порівняльними об'єктами (зразками) для експертизи, - слідчий, прокурор можуть витребувати дані речі і документи у визначеному порядку, або отримати їх в ході проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Причому, ми вважаємо, що з огляду на зміст ч. 1 ст. 245 КПК України такий підхід до отримання необхідних речей і документів не буде порушенням, внаслідок якого зібрані докази можуть бути визнані неналежними і недопустимими.

Так, законодавець зазначає: *«У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи...»*. Така конструкція кримінальної процесуальної норми є підставою для розуміння визначеного порядку наступним чином: якщо певні речі і документи вже наявні в матеріалах провадження, то немає необхідності в їх отриманні, вони вже отримані. Тобто, необхідність в отриманні зразків з речей і документів для експертизи у визначений в ст. 245 КПК України порядок виникає, коли: 1) зразки (речі і документи) відсутні у сторони

кримінального провадження, що ініціює проведення експертизи, 2) вже прийняте рішення про проведення експертизи.

Оскільки рішення про проведення експертизи обов'язково повинно бути оформлене або у вигляді постанови слідчого, прокурора про проведення експертизи, або у вигляді відповідної ухвали слідчого судді, суду, - вважаємо, що до винесення зазначених розпорядчих документів стверджувати про наявність рішення про проведення експертизи дещо передчасно.

Таким чином, слідчий, прокурор, розуміючи необхідність в подальшому проведенні експертизи та отримання певних зразків для цього, перш ніж виносити постанову про проведення експертизи, може отримати необхідні речі і документи в інший спосіб, про що ми вже зазначали вище.

Традиційно в криміналістичній теорії підготовчий етап слідчої (розшукової) дії характеризується наступними організаційно-тактичними діями:

- визначення мети, завдань слідчої (розшукової) дії, шляхів їх досягнення, складення плану слідчої (розшукової) дії, визначення об'єкта тактичного впливу;

- системний аналіз наявної слідчої ситуації за певним кримінальним провадженням, поведінки його учасників, а також ходу і результатів виконаної у провадженні роботи; оцінка наявної доказової, оперативно-розшукової, орієнтуючої інформації;

- застосування прийомів рефлексивного мислення; методів і правил криміналістичного прогнозування; методів комплексного вивчення особистості; багатоваріантного програмування слідчої (розшукової) дії;

- обрання місця, дати, часу, найбільш доцільного, з тактичного аспекту, моменту початку провадження слідчої (розшукової) дії та визначення часу, який необхідний для її провадження;

- визначення кола учасників слідчої (розшукової) дії та їх завдань; забезпечення їх явки та участі на місці провадження слідчої (розшукової) дії; постійне керівництво учасниками та надання їм допомоги з практичної реалізації наданих вказівок;

- вжиття заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, збереження криміналістично значущої інформації від застосування до неї протиправного впливу;
- розробка тактичної лінії поведінки слідчого та інших залучених до провадження слідчої дії уповноважених службових осіб;
- забезпечення взаємодії слідчого з необхідними органами та підрозділами, громадськими установами та організаціями, окремими фізичними особами, а також організація взаємодії у межах підрозділу, що здійснює розслідування кримінального правопорушення;
- визначення потреби та забезпечення можливості застосування технічних засобів під час провадження слідчої (розшукової) дії (засоби фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії, пошукові засоби тощо);
- передбачення можливості використання допомоги громадськості та форм такої допомоги тощо [88, с. 119].

З урахуванням розроблених дієвих криміналістичних рекомендацій, особливістю підготовчого етапу отримання зразків з речей і документів для експертизи, за наявності конфліктної слідчої ситуації, що характеризується високою вірогідністю відмови у добровільному наданні доступу до речей і документів з метою відібрання з них зразків та ризиком знищення доказів особою, у власності, володінні чи користуванні якої вони знаходяться, - є прогностична діяльність слідчого, прокурора щодо необхідності проведення експертизи та, відповідно, наявності необхідності порівняльних матеріалів для її проведення (зразків). На цьому етапі слідчий, прокурор визначаються щодо місця перебування необхідних речей і документів, способів їх отримання до винесення постанови про проведення експертизи та вживають заходів для їх отримання: проводять слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, витребують їх, проводять інші процесуальні дії, визначені КПК України.

На наш погляд, лише така налаштованість слідчого, прокурора на отримання необхідного порівняльного матеріалу для проведення певної експертизи може гарантувати отримання належних доказів. В протилежному

випадку, - суб'єкт розслідування має великий об'єктивний ризик безповоротно втратити докази внаслідок своїх законних дій, спрямованих на отримання зразків для експертизи.

Якщо ж отримати необхідний порівняльний матеріал для проведення експертизи до винесення постанови (ухвали суду) про проведення експертизи не вдалося, за умови високої вірогідності конфліктності слідчої ситуації, пов'язаної з відібранням зразків з речей і документів, рекомендованою лінією поведінки для суб'єкта розслідування є вжиття вичерпних заходів для обґрунтування необхідності розгляду судом клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів з метою відібрання з них зразків без присутності особи, у користуванні чи володінні якої знаходяться відповідні речі і документи. В такий спосіб буде забезпечена непоінформованість особи, у володінні чи користуванні якої знаходяться необхідні речі і документи, щодо їх важливості для доказування та забезпечить ефект раптовості при пред'явленні такій особі ухвали суду щодо надання доступу до речей і документів з метою відібрання з них зразків для експертизи. Таким чином, слідчий, прокурор мінімізують ризик знищення доказів особою, що чинить протидію розслідуванню, та підвищують вірогідність отримання належних і допустимих доказів.

Необхідно розуміти, що наявність ухвали слідчого судді (суду) на відібрання зразків з речей і документів не є підставою для отримання таких зразків примусово, і в разі відмови добровільно виконати ухвалу суду та надати доступ до речей і документів з метою відібрання з них зразків, слідчий, прокурор можуть звернутися до суду з клопотанням про проведення обшуку. Також, важливим аспектом, на наш погляд, є те, що своє небажання добровільно надати доступ до речей і документів для відібрання з них зразків для експертизи особа може не висловлювати прямо, а маскувати, вдаючись до «щирого» здивування з приводу нібито відсутності необхідних речей і документів.

У такому випадку переконання шляхом інформування особи щодо передбаченої кримінальної відповідальності за умисне невиконання вироку,

рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню, вбачається недієвим та недоцільним.

Оптимальною лінією поведінки слідчого, прокурора в зазначеній ситуації, на наш погляд, буде спроба переконати особу пошукати визначені речі і документи та інформування її щодо порядку проведення обшуку в разі ненадання визначених речей і документів добровільно, причому, незалежно від відсутності умислу в навмисному невиконанні ухвали суду.

Вбачається, що за певних обставин, розуміючи невідворотність обшуку та некомфортність цієї процесуальної дії, особа може прийняти рішення про добровільне надання доступу до речей і документів, зразки з яких необхідно відібрати.

Однак, вважаємо за необхідне наголосити, що і в цьому випадку інформування особи не повинно носити погрозливого характеру, а має на меті лише поінформувати особу про подальші законні дії правоохоронних органів та надати в такій спосіб особі можливість обрання певної свідомої моделі поведінки, роз'яснивши їй її законні права та повноваження.

Також, слідчий, прокурор мають усвідомлювати, що, якщо особа відмовилася добровільно надати доступ до визначених в ухвалі суду речей і документів, то навряд чи проведення обшуку з метою відшукування цих речей і документів забезпечить ефективний результат – отримання доказів.

До того ж, відповідно до порядку, визначеного ст. 166 КПК України, у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд, за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, *має право* (а не зобов'язаний!) постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями Кримінального процесуального Кодексу України з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів.

При цьому, відповідно до ч. 5 ст. 234 КПК України, слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не

доведе наявність достатніх підстав вважати, що відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи.

Очевидно, що для судження про наявність достатніх підстав вважати, що відшукувані речі, документи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи, необхідно, перш за все, власне суб'єктивне переконання слідчого, прокурора щодо такого місцезнаходження речей, обґрунтоване сукупністю фактичних даних, що в аналізованій ситуації об'єктивно вбачається проблематичним.

Тож сподівання на збереженість необхідних доказів особою, що відмовилася надати добровільний доступ до них з метою відібрання зразків з речей і документів для експертизи, вбачається дещо наївним. У зв'язку з чим підкреслюється актуальність та доцільність запропонованої нами лінії поведінки суб'єкта розслідування на підготовчому етапі до отримання зразків для експертизи, що полягає у визначенні іншого способу отримання необхідних речей і документів, що виступатимуть порівняльним матеріалом при проведенні експертизи.

3.2. Тактика отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання у кримінальному провадженні

Аналіз наявних комплексних вітчизняних наукових досліджень інституту отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні України за умов чинного Кримінального процесуального кодексу демонструє, на наш погляд, некоректне сприйняття вченими - криміналістами та процесуалістами видів зразків для експертизи, визначених законодавцем, що, як ми зазначали раніше, напряду впливає як на порядок їх отримання, так і на тактично-організаційне забезпечення цієї слідчої (розшукової) дії.

Так, наприклад, Галаган В. І. та Козак О. В. у своєму монографічному дослідженні уникають однозначних висновків про приналежність зразків

почерку, відбитків пальців рук особи до одного з трьох визначених законодавцем видів зразків для експертизи: зразків речей, зразків документів, біологічних зразків особи [22, с. 39]. І, надаючи рекомендації щодо тактичних прийомів отримання зразків для експертизи, будують їх виключно на природі походження зразків, а не на їх процесуальному статусі.

Коропецька С. О. в своєму дисертаційному дослідженні взагалі звужує біологічні зразки особи виключно до зразків біологічного походження і, відповідно, зосереджує свою увагу лише на технологіях отримання саме таких зразків для експертизи, не включаючи інші зразки особи, як біологічної істоти, до предмету свого наукового пізнання [36, с. 135].

Погоджуємося з Бауліним О. В., що така ситуація пояснюється, в першу чергу, недосконалістю юридичної техніки законодавця та спадковою природою правозастосовної практики. Але, як слушно зазначає вчений, ніж постійно змінювати і доповнювати закон, краще навчити юристів мистецтву справедливо застосовувати його положення у конкретній ситуації, що виникла на практиці. Причому, важливу роль дослідник відводить доктринальному тлумаченню та судовій практиці, прийнятій міжнародними судовими інституціями [18, с. 224].

Так, спираючись на сформовану судову практику, проаналізовану нами вище, ми приєднуємося до позиції Бауліна О. В., Антонюк П. Є. та Рогальської В. В., що під біологічними зразками особи повинні розглядатися всі види зразків, які можна отримати від особи як біологічної істоти: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, відбитків зубів, відбитків будь-яких поверхонь тіла живої людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахові сліди людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо).

Саме таке розуміння біологічних зразків особи для експертизи і закладене законодавцем в порядок їх отримання, визначений кримінальним процесуальним законом України і закріплений в положеннях ст. 245 КПК України. І, відповідно, з урахуванням розуміння того, що отримання будь-яких біологічних зразків особи (в нашому випадку, для експертизи у кримінальному провадженні) є

втручанням у її приватне життя, вторгненням у охоронювану державою та міжнародними судовими інституціями сферу честі і гідності особи, визначений і порядок отримання таких зразків для експертизи для сторін кримінального провадження – за правилами освідчування особи.

При цьому, необхідно зазначити, що ми категорично не погоджуємося з тлумаченням Галагана В. І. та Козак О. В., що відсутність конкретизації, до якого з трьох видів зразків, визначених законодавцем в ст. 245 КПК України, належать ті чи інші зразки, необхідність в яких виникає в ході кримінального провадження, дає можливість отримати будь-які необхідні зразки для експертизи [22, с. 35].

Ми вважаємо, що такий підхід до тлумачення кримінальних процесуальних норм суперечить Конституції України [34], зокрема, положенням ст. 19, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Тобто, уповноважені особи обмежені у своїх діях щодо збирання доказів порядком, визначеним КПК України, а тому так важливо розуміти саме юридичну природу зразків, необхідність в отримання яких виникає при проведенні експертизи у кримінальному провадженні.

Таким чином, при розслідуванні кримінальних правопорушень може виникнути необхідність в отриманні різноманітних за своїми властивостями біологічних зразків особи, які умовно можна розділити на три групи:

- зразки-відображення особи, до яких відносяться зразки-відбитки: пальців рук, зубів, ніг, губ, будь-яких частин поверхні тіла людини;
- зразки функціональних проявів особи, до яких відносяться зразки: почерку, голосу, мовлення;
- зразки властивостей особи, до яких відносяться зразки запаху, крові, слини, будь-яких виділень організму, нігтів, волосся тощо.

Відповідно до виду конкретних біологічних зразків, потреба в яких виникає для проведення експертизи, застосовується й відповідна технологія їх відбирання.

Щодо моменту отримання зразків для експертизи – до винесення постанови (ухвали суду) про проведення експертизи, або після, - з огляду на відсутність у визначеному порядку позиції законодавця, виникають дискусії стосовно часу проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Так, наприклад, Коропецька С. О. вважає, що постанові слідчого (прокурора), а також ухвалі слідчого судді (суду) про відібрання зразків (у разі звернення сторони захисту про проведення експертизи або про відібрання зразків для експертизи) передуює винесення постанови слідчого (прокурора), або, відповідно, ухвали слідчого судді (суду) про проведення експертизи [36, с.136].

Разом з тим, в п. 3.2. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України N 53/5 від 1998 року (далі – Інструкція), визначено, що до експертної установи (експерту) надаються: документ про призначення експертизи (залучення експерта), об'єкти, зразки для порівняльного дослідження та, за клопотанням експерта, - матеріали справи (протоколи оглядів з додатками, протоколи вилучення речових доказів тощо) [52].

У п. 3.3. цього ж нормативно-правового акту зазначено, що у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначаються такі дані: місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, що призначила експертизу (залучила експерта); назва суду; назва справи та її номер; обставини справи, які мають значення для проведення експертизи; підстави для призначення експертизи; прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, які виносяться на вирішення експертів; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (у тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів, направлених експертів, або посилання на такі переліки, що містяться в матеріалах справи); інші дані, які мають значення для проведення експертизи. У документі про призначення

експертизи (залучення експерта) перераховуються всі об'єкти, які направляються на експертне дослідження, із зазначенням точного найменування, кількості, міри ваги, серії та номера (для грошей НБУ та іноземної валюти), інші відмінні індивідуальні ознаки [52].

Аналіз слідчої практики також демонструє, що, хоча в КПК України і не зазначено, що саме повинно бути вказано в постанові слідчого про проведення експертизи, однак, укладаючи таку постанову слідчі завжди вказують, що саме направляється на експертизу, в тому числі всі зразки, їх кількість, стан, зміст тощо.

Таким чином, логічним є умовивід, що на момент винесення документу про проведення експертизи (постанови слідчого або ухвали слідчого судді, суду) зразки для експертизи повинні вже бути в матеріалах провадження, оскільки вони також виступають об'єктами дослідження при проведенні експертизи.

На підкріплення такої позиції можна зазначити також, що саме коло питань, що виносяться на вирішення експертизи, в окремих випадках може визначатися саме кількістю та якістю зразків, що наявні на момент прийняття рішення про необхідність проведення експертизи для встановлення певних фактичних даних.

Разом з тим у п. 2.1. Інструкції зазначено, що експерт має право відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи. Тобто, після отримання процесуального документу про проведення експертизи та всіх матеріалів експерт може визначитися, що наданих зразків недостатньо, та звернутися до ініціатора проведення експертизи (шляхом направлення клопотання) щодо надання додаткових зразків. У такому випадку отримання зразків для експертизи буде відбуватися після укладання процесуального документа про проведення експертизи.

Необхідно додатково зазначити, що з урахуванням відсутності чіткої вказівки в КПК України на послідовність моменту отримання зразків для експертизи та моменту залучення експерта або прийняття рішення про

проведення експертизи та оформлення його у вигляді певного процесуального документу, порядок здійснення цих процесуальних дій не буде впливати на допустимість отриманих доказів.

Однак, якщо вести мову про добровільне надання особою біологічних зразків для проведення експертизи, то ми вважаємо, що доцільним є наступний порядок:

- 1) отримання біологічних зразків особи,
- 2) укладання процесуального документу про проведення експертизи.

Оскільки, відповідно до визначеного КПК України порядку отримання біологічних зразків особи, за умови добровільного їх надання, здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора (тобто суб'єкта розслідування), то, на наш погляд, суб'єкт розслідування має достатню самостійність для обрання такої лінії поведінки при організації та плануванні розслідування, яка забезпечить зменшення тактичного ризику отримання неповного або ймовірного висновку експерта. Так, якщо на момент винесення постанови про проведення експертизи суб'єкт розслідування буде мати в своєму розпорядженні біологічні зразки особи, це надає йому можливість отримати консультацію фахівця перед проведенням експертизи щодо формулювання запитань експерту, обрання державної спеціалізованої установи або судового експерта, які будуть здійснювати дослідження тощо.

Так, необхідно пам'ятати, що відповідно до визначеного КПК України порядку відбирання біологічних зразків особи для експертизи, в разі їх необхідності, здійснюється за правилами ст. 241 КПК України (Освідування особи). Освідування особи в кримінальному провадженні можливо лише відносно визначених КПК України учасників кримінального провадження: підозрюваного, свідка, потерпілого. Тож, керуючись положеннями ст. 241 КПК України, логічним є обмеження кола осіб, у яких можна відібрати біологічні зразки особи для експертизи, про що і зазначають вчені в своїх дослідженнях: В. І. Галаган та О. В. Козак, С. О. Коропецька.

Однак, якщо керуватися судовою практикою, яку ми аналізували раніше [21], то по аналогії можна дійти до висновку, що оскільки отримання біологічних зразків особи здійснюється саме за *правилами* освідчування особи, а не *порядку* освідчування особи, визначеному КПК України, то й коло осіб, у яких можна відібрати біологічні зразки для проведення експертизи, не обмежується підозрюваним, свідком та потерпілим. Тобто, за необхідності, за правилами ст. 241 КПК України можна відібрати зразки у будь-якої особи в разі виникнення такої необхідності.

Хоча, необхідно зазначити, що ми послідовні в своєму розумінні моделі поведінки уповноважених осіб і вважаємо, що сторона обвинувачення може діяти лише відповідно до порядку, визначеного КПК України.

З метою уникнення дій уповноважених осіб по аналогії, що може потребувати додаткових заходів по доведенню належності і допустимості зібраних доказів з боку сторони обвинувачення, вважаємо за необхідне вносити відповідні зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України, які б забезпечували імплементацію судової практики в діяльність уповноважених осіб по доказуванню та слугували запорукою формування правильної слідчої практики. Причому, це не суперечить нашій позиції щодо доцільності доктринального тлумачення визначених процедур та дефініцій, висловлених раніше, а мова йде якраз про такі недосконалості Кримінального процесуального кодексу, які створюють підґрунтя для сумніву щодо належності та допустимості певних доказів.

Тому, в діючому правовому полі, вважаємо правильним, перш ніж здійснювати відібрання біологічних зразків особи, впевнитися, що вона має певний процесуальний статус: є підозрюваним, або свідком, або потерпілим. Якщо особа, необхідність у біологічних зразках якої виникає, не має визначеного процесуального статусу, то необхідно вчинити дії по наданню їй відповідного процесуального статусу.

Так, відповідно до ст. 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням

завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, або заяви про залучення її до провадження, як потерпілого. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження, як потерпілого. Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи, або особа перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви, потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження, як потерпілого, а за відповідним клопотанням - потерпілими може бути визнано кілька осіб. Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлиблював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди, особа, в разі необхідності, може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Про залучення особи до кримінального провадження як потерпілого слідчий, прокурор, суд виносять постанову.

Згідно ст. 65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для надання показань.

Тобто, з моменту офіційного виклику особи для надання показань, слідчим, прокурором або судом, особа набуває прав і повноважень свідка як учасника кримінального провадження.

При цьому, не можуть бути допитані як свідки:

1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні - про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

2) адвокати - про відомості, які становлять адвокатську таємницю;

3) нотаріуси - про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;

4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи - про відомості, які становлять лікарську таємницю;

5) священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

6) журналісти - про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

7) судді та присяжні - про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;

8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, - про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, - щодо дійсних даних про їх особу;

10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, - щодо цих даних;

11) експерти - щодо роз'яснення наданих ними висновків.

Відповідно до ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або

особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України для вручення повідомлень.

Відповідно, за наявності необхідності отримання біологічних зразків особи для експертизи слідчий, прокурор повинні забезпечити набуття особою відповідного процесуального статусу, який би дозволяв відібрати в неї біологічні зразки для експертизи.

Зрозуміло, що для надання особі певного процесуального статусу у конкретному кримінальному провадженні повинні бути законні підстави, обумовлені наявними у провадженні фактичними даними.

При цьому, ми наголошуємо на неприпустимості зловживання суб'єктом розслідування своїми правами щодо виклику будь-якої особи як свідка лише з метою відібрання в неї біологічних зразків. Особа повинна викликатися як свідок для надання показань лише якщо дійсно є підстави вважати, що вона володіє певною інформацією про обставини, що підлягають доказуванню у конкретному кримінальному провадженні.

Галаган В. І. та Козак О. В. виділяють наступні основні дії слідчого на підготовчому етапі отримання зразків для експертизи:

- 1) прийняття обґрунтованого рішення про отримання зразків для експертизи;
- 2) з'ясування, які зразки мають бути отримано та в якій кількості;
- 3) встановлення місця та часу отримання зразків для експертизи;
- 4) визначення кола учасників отримання зразків для експертизи та їх ролі в проведенні цієї процесуальної дії;
- 5) вивчення особи, у якої будуть відбирати зразки для експертизи;
- 6) залучення, за необхідності, інших учасників для забезпечення отримання зразків;
- 7) виклик учасників процесуальної дії на місце її проведення;

8) визначення необхідності використання науково-технічних засобів, вирішення інших організаційних питань;

9) підготовка робочого місця, визначення режиму, умов та способів отримання зразків для експертизи;

10) винесення мотивованої постанови, ухвали відповідно до КПК України;

11) відображення запланованих на підготовчому етапі заходів у плані проведення отримання зразків для експертизи [22, с.157-158].

Антонюк П. Є., Антощук А. О. та Куций Р. В., в свою чергу, провідну роль відводять підготовчому етапу проведення цієї слідчої (розшукової) дії [2, с. 284-285]. Так, вчені зазначають, що підготовка до отримання зразків для експертизи включає в себе:

1. Визначення мети слідчої (розшукової) дії та виду зразків, які планується отримати.

2. Отримання консультації експерта з відповідної експертної спеціальності щодо виду та обсягу необхідних зразків для вирішення завдань експертизи з метою отримання об'єктивних фактичних даних про об'єкт експертизи.

3. Визначення місця перебування особи та її стану, якщо планується отримання біологічних зразків у особи, та можливості отримання від неї певних зразків.

4. Визначення обсягу отримання зразків для експертизи як слідчої (розшукової) дії: які саме біологічні зразки особи планується отримати, в якій кількості, якої якості тощо.

5. Визначення відповідного процесуального статусу особи в разі необхідності отримання біологічних зразків у особи: підозрюваний, свідок чи потерпілий.

6. Забезпечення кримінальної процесуальної можливості отримання зразків для експертизи.

7. Визначення кола учасників отримання зразків для експертизи.

8. Підготовка необхідних техніко-криміналістичних та спеціальних засобів.

9. Складання плану отримання зразків для експертизи.

В цілому, погоджуючись з вченими щодо напрямів діяльності суб'єкта розслідування на підготовчому етапі отримання біологічних зразків особи, за умови їх добровільного надання, зупинимось лише на таких аспектах підготовки, які, на наш погляд, суттєво впливають на досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії.

Зважаючи на те, що при відібранні біологічних зразків особи, створюються штучні об'єкти, які в подальшому будуть виступати об'єктами судової експертизи - дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [64], - доцільним, на наш погляд, є залучення спеціаліста до цієї слідчої (розшукової) дії. Метою такого залучення фахівця є як отримання консультацій, так і безпосередня технічна допомога при відібранні зразків.

Якщо біологічні зразки, які планується відібрати у особи, відносяться до зразків-відображень або до зразків функціональних проявів особи, то доречно залучити спеціаліста-криміналіста (в Національній поліції України – працівники підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення) [63]. Якщо ж планується відібрання біологічних зразків особи, що відносяться до зразків властивостей особи, то необхідно залучити спеціаліста, який володіє фаховими знаннями в галузі медицини, оскільки відібрання таких зразків пов'язано з втручанням в організм людини, незалежно від того, на добровільній чи примусовій основі. В даному випадку, залучення медичного працівника як спеціаліста для отримання зразків для експертизи забезпечить відповідність процесуальної процедури вимогам міжнародної судової практики [74], відповідно до якої «аналіз крові може робити тільки акредитований лікар, котрий може відмовитися від виконання аналізу з огляду на виняткові причини медичного характеру».

І, хоча, законодавець не передбачає спеціаліста як обов'язкового учасника отримання зразків для експертизи, а лише передбачає можливість залучення спеціаліста для відбору зразків для проведення експертизи в ст. 71 КПК України,

ми вважаємо, що саме залучення спеціаліста – особи, яка володіє певними фаховими знаннями, - в тому числі слугуватиме для особи, у якої відбираються біологічні зразки, гарантом кваліфікованих дій по відношенню до неї, що буде сприяти створенню неконфліктної ситуації, відчуття безпеки і комфорту для особи, біологічні зразки якої відбираються.

Про важливість залучення спеціалістів вказує і В.В. Юсупов, який відзначає, що під час отримання зразків у кримінальних провадженнях про корупційні злочини слідчий використовує допомогу спеціаліста, який: визначає їх кількість і якість; з'ясовує умови, за яких повинні бути отримані зразки; безпосередньо бере участь у їх відібранні; проводить попереднє дослідження отриманих зразків; здійснює їх упакування; допомагає кваліфіковано зафіксувати в протоколі слідчої (розшукової) дії порядок відбору зразків; консультує слідчого з питань, пов'язаних із формулюванням завдання експерту [91, с. 30].

Для підтвердження необхідності залучення спеціаліста певної галузі до процесу отримання зразків для експертизи слугують і узагальненні дані вивчення матеріалів кримінальних проваджень, відповідно до яких у 92,9% випадках суб'єкти розслідування використовували допомогу спеціаліста і лише у 7,1 % такого залучення не було (Додаток В).

З метою досягнення ефективного результату при відібранні біологічних зразків особи, у випадках наявності підстав вважати, що особа відмовиться від надання зразків добровільно, О. В. Козак пропонує не інформувати особу заздалегідь про провадження цієї слідчої (розшукової) дії до моменту ознайомлення особи з постановою. На думку О. В. Козак, фактор раптовості та роз'яснення особі необхідності проведення експертизи та можливостей дослідження об'єктів при її проведенні дозволить уникнути виникнення в особи наміру відмовитися від добровільного надання біологічних зразків [31, с.136].

Ми не розділяємо такої позиції вченого, оскільки вважаємо, що така лінія поведінки суб'єкта розслідування порушує права учасників провадження щодо

їх поінформованості про хід та результати розслідування та обмежує їх у користуванні процесуальними правами.

Так, будь-хто із учасників кримінального провадження, необхідність в отриманні біологічних зразків яких може виникнути в ході розслідування, - свідок, потерпілий або підозрюваний, має право залучити представника до проведення цієї слідчої (розшукової) дії навіть за умови добровільного надання біологічних зразків. Якщо особа не буде поінформована відносно того, для проведення яких процесуальних дій вона запрошена, вона не зможе своєчасно залучити представника, що, навпаки, може створити несприятливу слідчу ситуацію та викликати незадоволення особи. І, відповідно, особа може відмовитися від добровільного надання біологічних зразків, навіть якщо раніше і не мала такого наміру.

Ми вважаємо, що, навпаки, суб'єкт розслідування повинен максимально повно роз'яснити особі, у якої планується відібрання біологічних зразків, зміст, значення і сутність цієї слідчої (розшукової) дії. Крім того, узгодити час та місце її проведення таким чином, щоб завдати мінімальних незручностей особі, у якої будуть відбиратися біологічні зразки. І така позиція суб'єкта розслідування не повинна залежати від процесуального статусу особи, біологічні зразки якої відбираються.

Необхідно також пам'ятати, що відібрання певних біологічних зразків особи може супроводжуватися її оголенням. Що саме необхідно розглядати як оголення особи, законодавець не розтлумачує. Ми ж вважаємо, що з метою уникнення непорозумінь щодо того, чи зняття сорочки з довгим рукавом та залишення особи в спідній білизні (незалежно від статі особи) необхідно розглядати як оголення чи ні, завжди доцільно дотримуватися положення щодо відповідної статі поняття та суб'єкта проведення такого відібрання зразків (з урахуванням статі особи, біологічні зразки якої відбираються). Але таке положення необхідно враховувати лише у випадках відібрання певних зразків-відображень особи та зразків властивостей особи.

Відібрання біологічних зразків особи, по своїй сутності, - вербальна слідча (розшукова) дія, в якій джерелом криміналістично значущої інформації виступає людина [69, с. 292-293]. Тому, відповідно, основними тактичними прийомами будуть виступати тактичні прийоми, сутністю яких є вплив на особу, біологічні зразки якої відбираються, з метою або унеможливлення настання несприятливої слідчої ситуації, або зміни вже створеної несприятливої слідчої ситуації на сприятливу.

Таким чином, на наш погляд, тактичну комбінацію буде складати система тактичних прийомів, яка створить у особи, біологічні зразки якої необхідно відібрати, відчуття максимального комфорту, безпеки та захищеності під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

В першу чергу це стосується часу відібрання зразків. Ми вважаємо, що перш ніж викликати особу для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, необхідно узгодити з особою час її проведення. Якщо планується відібрання зразків функціональних проявів особи (почерку, голосу, мовлення), то краще планувати проведення цієї слідчої (розшукової) дії в першій половині дня, коли особа не втомлена та наявне природнє освітлення. Навпаки, у другій половині дня людина, як біологічна істота, може бути вже втомлена, піддатися дії певних емоцій тощо, що вплине на прояв її динамічних стереотипів і, відповідно, на якість отриманих зразків.

По загальному порядку, визначеному в ч. 4 ст. 223 КПК України, проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 години до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного, а також, крім здійснення кримінального провадження у порядку, встановленому статтею 615 КПК України (Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану). Тож, керуючись визначеним порядком, зазначаємо, що у невідкладних випадках отримання зразків для експертизи, в тому числі відібрання біологічних зразків особи, може бути проведено у нічний час.

Щодо місця відібрання біологічних зразків особи, то вибір місця обумовлений видом таких зразків. Якщо планується відібрання зразків властивостей особи (крові, сперми, слини, потожирової речовини тощо), то вважаємо, що місцем проведення такої слідчої (розшукової) дії повинні бути державні спеціалізовані установи, які, відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» здійснюють судово-експертну діяльність [64]:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Оскільки ми вже однозначно знаємо, що зразки відбираються для експертизи, то саме експерти державних спеціалізованих установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, обізнані щодо методики проведення таких судових експертиз і, відповідно, - вимог до зразків, які направляються на дослідження, як об'єкти експертизи. Тому, вважаємо, що місцем проведення такої слідчої (розшукової) дії повинна бути саме державна спеціалізована установа, а експерти з відповідної експертної спеціальності повинні бути залучені як спеціалісти до відібрання біологічних зразків особи, що характеризують властивості особи як біологічної одиниці. Саме такий підхід до обрання місця проведення цієї слідчої (розшукової) дії, на наш погляд, забезпечить збирання належних та допустимих доказів у вигляді достатніх та належних біологічних зразків особи.

Якщо ж біологічні зразки особи, що відбираються, відображають функціональні прояви особи (почерк, голос), або її ознаки (відбитки пальців рук), то місцем проведення такої слідчої (розшукової) дії може бути і місце розташування органу досудового розслідування. А спеціаліст, що залучається,

допоможе забезпечити необхідні технічні засоби і витримати умови їх використання.

У ході добровільного надання особою біологічних зразків, на наше переконання, важливо надати особі максимально допустиму можливість самостійного проведення певних процедур при відібранні зразків, що не впливають на якість отриманих зразків. Така лінія поведінки суб'єкта проведення цієї слідчої (розшукової) дії слугуватиме заохоченням для особи, біологічні зразки якої відбираються, створить відчуття впевненості щодо наявності власного вибору при виконанні певних дій.

Так, наприклад, при відібранні зразків почерку, доречним буде запропонувати особі обрати пишуче приладдя із декількох запропонованих (причому, кожне із запропонованих повинне задовольняти умови належності отриманих зразків). При відібранні крові доцільно запропонувати особі самостійно наклеїти пояснювальний напис на пробірку з речовиною, або, наприклад, самостійно обрати місце на тілі, з якого буде проведений відбір крові, тощо. Такі тактичні прийоми спрямовані на створення у особи, біологічні зразки якої відбираються, відчуття співпраці, наявності власного вибору, значущості та мінімізацію негативних почуттів, пов'язаних з порушенням приватної сфери особи.

Щодо конкретних видів біологічних зразків особи, то окремі тактичні прийоми закладені в науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [27], затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. В межах дисертаційного дослідження вважаємо недоцільним детальний аналіз викладених положень, а лише акцентуємо увагу, що врахування запропонованих рекомендацій при відібранні певних видів біологічних зразків особи не лише полегшує організацію та безпосередній хід цієї процесуальної дії, але й гарантує отримання належних та достатніх зразків для проведення експертизи, що, в свою чергу, забезпечить повний та об'єктивний висновок експерта та його значущість як джерела доказів у кримінальному провадженні.

Відібрання біологічних зразків особи, за умови добровільного їх надання, закінчується складанням протоколу. Причому, відповідно до вимог ч. 4 ст. 241 КПК України, копія такого протоколу надається особі, зразки якої відбиралися.

Тож необхідно завжди враховувати цю вимогу, та, плануючи відібрання біологічних зразків особи, вживати заходів для її забезпечення.

В протоколі відібрання біологічних зразків особи вказуються умови, за яких проводилася слідча (розшукова) дія (час, місце, освітлення, технічні засоби, стан особи тощо), учасники процесуальної дії та присутні особи, описується хід самої дії (які зразки відбиралися, в який спосіб, в якій кількості, дії всіх учасників тощо), як упаковані відібрані зразки і долучені до протоколу, зауваження учасників (за наявності), а також обов'язково зазначається добровільний характер надання зразків та оформлення копії протоколу.

3.3. Тактика отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання у кримінальному провадженні

Як слушно зазначає Антонюк П. Є., зважаючи на проблемний характер примусового відбирання біологічних зразків особи в кримінальному провадженні з огляду на відсутність нормативно закріпленого механізму його реалізації та певне обмеження природніх прав людини, ефективність і правомірність проведення цієї процесуальної дії безпосередньо залежить від професійної компетентності суб'єкта розслідування, а саме:

- правильного розуміння суті біологічних зразків,
- якісної організації проведення слідчої (розшукової) дії,
- вибору тактичної лінії поведінки з метою впливу на особу [1, с. 38].

Разом з тим, необхідно усвідомлювати, що уникнути процесуальної процедури примусового отримання зразків в повному обсязі суб'єкту розслідування не вдасться, враховуючи положення ч. 5 ст. 38 КПК України, яка

зобов'язує орган досудового розслідування застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування [2, с. 286].

Також важливо розуміти, як ми вже зазначали раніше, що примусово отримати певні види біологічних зразків особи, що відображають її функціональні прояви (почерк, мовлення), не представляється можливим з урахуванням природи таких зразків та залежності їх від волевиявлення особи. Тому процедура примусового відібрання таких зразків, за відсутності добровільної згоди особи, та згідно визначеного КПК України порядку, перетворюється на формальний момент. Але, навіть в такому випадку, дуже важливо дотриматися всіх правових процедур та не перетворити відібрання зразків на катування.

Вказуючи на відсутність у визначеному КПК України порядку отримання зразків для експертизи меж і форм застосування примусу, Коропецька С. О. відводить важливе місце чинникам, які, на її думку, необхідно враховувати при прийнятті рішення про примусове відібрання біологічних зразків особи:

- значення обставин, що можна встановити при проведенні експертизи, для реалізації завдань кримінального провадження;
- відсутність можливості довести чи спростувати факти, що мають значення, за допомогою інших наявних доказів;
- вид зразків;
- ступінь ризику для життя і здоров'я особи, у якої відбирають зразки;
- принизливість процедури з точки зору існуючих у суспільстві моральних принципів;
- процесуальний статус учасника провадження, зразки якого необхідно отримати;
- мотиви і підстави відмови надати зразки добровільно;
- вичерпність заходів для того, щоб переконати особу надати зразки добровільно [36, с. 202-203].

Вбачається логічним, що відповідно до встановленого КПК України порядку, процедурі примусового відібрання біологічних зразків особи повинна обов'язково передувати процедура добровільного їх надання. І, лише, в разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки для експертизи, - застосовується легітимний примус.

Так, в ст. 245 КПК України законодавець передбачає, що у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки, слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відібрання біологічних зразків примусово.

Відповідно до встановленого КПК України порядку, в ухвалі слідчого судді, суду про примусове відібрання біологічних зразків особи, винесеної за результатами розгляду клопотання сторони кримінального провадження, має бути зазначене положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу. Тобто, відмова особи від добровільного надання біологічних зразків повинна бути підтверджена доказами. В даному випадку таким доказом виступатиме протокол слідчої (розшукової) дії про відібрання біологічних зразків особи, в якому всіма учасниками буде засвідчена відмова особи від добровільного надання біологічних зразків відповідно до винесеної постанови слідчого або прокурора, як це передбачено ч. 2 ст. 241 КПК України.

Крім того, визначаючи порядок примусового відібрання біологічних зразків особи, законодавець наділів слідчого суддю, суд *правом*, а не зобов'язав дозволити слідчому, прокурору здійснити відібрання біологічних зразків примусово. Тобто сторона кримінального провадження, що звернулася до суду з відповідним клопотанням, повинна довести відмову особи добровільно надати біологічні зразки.

Таким чином, організовуючи та реалізуючи добровільне відібрання біологічних зразків особи як слідчу (розшукову) дію, суб'єкт розслідування збирає докази відмови особи надати біологічні зразки добровільно, на які і

спирається суд у своєму рішенні щодо надання слідчому, прокурору дозволу на примусове відібрання біологічних зразків особи, про що і виносить відповідну ухвалу.

Вказуючи на можливість застосування примусу при відібранні біологічних зразків особи та проблемний характер щодо визначення меж і форм такого примусу, з огляду на відсутність порядку його застосування в КПК України, вчені, здебільшого, обходять своєю увагою визначення чітких суб'єктів застосування такого примусу.

Так, наприклад, члени авторського колективу методичних рекомендацій «Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи» вважають, що примусове відібрання біологічних зразків повинно здійснюватися за аналогією ст. 143 КПК України, яка регламентує виконання ухвали про здійснення приводу, а саме: у випадку невиконання особою, що підлягає примусовому відібранню біологічних зразків, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення примусового відібрання біологічних зразків, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу. Застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу, вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення примусового відібрання біологічних зразків, і мають зводитися до мінімального впливу на особу [57, с. 21].

Причому, відповідно до логіки членів авторського колективу зазначених методичних рекомендацій, що виходить зі структури праці, реалізовувати примусове відібрання біологічних зразків особи повинні працівники оперативних підрозділів за письмовим дорученням слідчого, прокурора [57, с.20].

Коропецька С. О. в своєму дисертаційному дослідженні взагалі обходить питання щодо суб'єкта застосування примусу при примусовому відібранні біологічних зразків особи, зазначаючи лише на критерії, що визначають межі примусу [36, с. 202-203].

Галаган В. І. та Козак О. В. в своєму монографічному дослідженні також не визначають суб'єктів застосування примусу при примусовому відібранні біологічних зразків особи, а лише акцентують увагу на необхідності дотримання процесуальної процедури застосування примусу (ухвала слідчого судді, суду) та неприпустимості дій, що принижують честь і гідність особи [22, с.178-179].

Дійсно, аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України демонструє відсутність прямої вказівки на суб'єктів застосування примусу не лише при примусовому відібранні біологічних зразків особи, але й в інших випадках законного примусу: при проведенні обшуку, освідуванні особи, здійсненні приводу тощо.

У той же час, відповідно до визначення, наведеного в п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України, слідчий - службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

І, як ми вже з'ясували в ході аналізу положень Кримінального процесуального кодексу України, слідчий не уповноважений на застосування примусу.

Ми погоджуємося з Антонюк П. Є., Антощуком А. О. та Куцим Р. В., що у випадку необхідності застосування примусу в ході проведення процесуальних дій, як учасники, повинні залучатися працівники спецпідрозділів Національної поліції України [2, с. 285].

Так, відповідно до п. 6 Розділу I Положення про підрозділи поліції особливого призначення [56] з метою забезпечення виконання завдань та функцій, покладених на ці підрозділи, поліцейські застосовують превентивні заходи та заходи примусу у випадках та в порядку, визначених Законом України «Про Національну поліцію».

Відповідно до Положення про підрозділи поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії», до основних завдань та функцій таких підрозділів, в тому числі відносяться [55]:

- здійснення заходів у сфері протидії злочинності, які пов'язані з підвищеною загрозою для життя і здоров'я поліцейських, високою ймовірністю збройного опору та передбачають, що поліцейські повинні мати високий рівень фізичної підготовленості, професійної майстерності та вміння впевнено діяти в екстремальних умовах;

- забезпечення в межах компетенції проведення уповноваженими органами (підрозділами) оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, які здійснюються щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину, за наявності достатніх підстав вважати, що проведенню цих заходів (дій) буде чинитися збройний опір.

Таким чином, функція застосування примусу при проведенні слідчих (розшукових) дій покладається на підрозділи поліції особливого призначення, які входять до штатної структури територіальних управлінь Національної поліції України.

Стосовно позиції окремих вчених, яку ми наводили вище, щодо застосування примусу працівниками оперативних підрозділів, то ми не розділяємо такої думки. Вважаємо, що згідно ч. 2 ст. 41 КПК України працівник оперативного підрозділу, виконуючи письмове доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, користується повноваженнями слідчого, і, відповідно, не уповноважений на застосування примусу.

Щодо застосування кримінальних процесуальних норм по аналогії, як пропонують автори методичних рекомендацій «Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи» [57, с. 21], то вважаємо такий підхід до збирання доказів неприпустимим з огляду на положення ч. 1 ст. 93 КПК України, яка визначає, що збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої

здійснюється провадження, у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України.

Щодо визначення суб'єктів отримання зразків для експертизи взагалі, та біологічних зразків особи за умови їх примусового відібрання, зокрема, то вважаємо за необхідне наголосити, що суб'єктом отримання є виключно уповноважена особа, яка проводить цю слідчу (розшукову) дію – слідчий або прокурор. Спеціаліст, який залучається як учасник слідчої (розшукової) дії, надає безпосередню технічну допомогу, як це передбачено ст. 71 КПК України.

Також, на наше впевнене переконання, експерт не може бути суб'єктом, отримання зразків для експертизи як слідчої (розшукової) дії. Галаган В. І. та Козак О. В. зазначають, що якщо отримання зразків для експертизи є частиною експертизи, то їх отримує експерт [22, с.175]. Ми вважаємо таке формулювання дещо некоректним з огляду на конструкції, закріплені в КПК України, а також сформовані категорії судової експертології.

Так, дійсно, методика проведення експертних досліджень при вирішенні певних завдань, передбачає стадію експертного експерименту [29, с. 19]. Але, по-перше, метою експертного експерименту не завжди є отримання порівняльного матеріалу, а, по-друге, в результаті експертного експерименту створюються експериментальні відбитки, сліди тощо. Про умови проведення експерименту та отримані результати експерт зазначає в своєму висновку. Тому, на нашу думку, не можна ототожнювати зразки для експертизи, отримані в порядку, визначеному ст. 245 КПК України, та експериментальні матеріали, отримані експертом на стадії експертного експерименту в ході проведення експертизи. Зразки для експертизи виникають поза проведенням самої експертизи та визначають, в тому числі, коло завдань, що виносяться на вирішення експертизи. Експериментальні матеріали виникають в процесі вирішення завдань експертизи, тобто виконують зовсім іншу функцію.

Не дивлячись на численні зауваження науковців щодо необхідності нормативного врегулювання процедури застосування примусу в ході отримання

зразків для експертизи у кримінальному провадженні [19, с. 13], це питання до теперішнього часу залишається поза увагою законодавця.

А отже, як слушно зазначає Антонюк П. Є., у разі виникнення в процесі доказування необхідності примусового відібрання біологічних зразків особи, на перше місце виходить професійна компетентність суб'єкта розслідування, його вміння якісно організувати проведення цієї процесуальної дії та володіння навичками щодо застосування методів і прийомів слідчої тактики [1, с. 37].

Але, при цьому, як ми вже зазначали раніше, існують об'єктивні чинники, що впливають на ефективність отримання біологічних зразків особи для експертизи у випадку їх примусового відібрання – відсутність чітко визначеного в КПК України часового проміжку, протягом якого слідчий суддя, суд розглядають клопотання сторони кримінального провадження щодо примусового відібрання біологічних зразків особи, порядок розгляду якого відбувається в порядку розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів.

Таким чином, необхідно розуміти, що між відмовою добровільного надання особою біологічних зразків для експертизи та моментом примусового відібрання таких зразків буде наявний певний проміжок часу, необхідний для розгляду судом клопотання про примусове відібрання біологічних зразків особи, згідно визначеного КПК України порядку. Скоротити цей проміжок часу можливо лише обґрунтуванням в клопотанні необхідності розгляду клопотання без особи, зразки якої планується отримати. В іншому випадку, особа, яка відмовляється надати біологічні зразки добровільно, може зловживати своїми процесуальними правами та не з'являтися на розгляд клопотання слідчим суддею, що буде затягувати процедуру винесення слідчим суддею відповідного рішення по наданому клопотанню.

Враховуючи таку можливість, розуміючи важливість отримання біологічних зразків особи для процесу доказування, тактично вірним буде для сторони кримінального провадження, що звернулася до суду з відповідним

клопотанням, обґрунтувати доцільність розгляду такого клопотання слідчим суддею без особи, біологічні зразки якої планується відбирати примусово.

Причому, якщо розслідується тяжкий або особливо тяжкий злочин [43], то доцільно спочатку провести негласну слідчу (розшукову) дію, передбачену ст. 274 КПК України – негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, та провести порівняльне дослідження. Результати такого дослідження, незалежно від їх змісту, будуть слугувати переконливим аргументом для слідчого судді, суду щодо прийняття рішення про розгляд клопотання про отримання біологічних зразків особи у примусовому порядку без присутності особи, біологічні зразки якої планується відібрати.

Щодо того, в якій формі проводиться дане порівняльне дослідження, яке не є тотожним судовій експертизі, про що ми зазначали раніше, то згідно п. 1.3. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [52], для юридичних і фізичних осіб на договірних засадах експертами проводяться експертні дослідження, що потребують спеціальних знань та використання методів криміналістики і судової експертизи.

Згідно п. 4.21. зазначеного нормативно-правового акту експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення експертиз [52].

Тож, після негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, відповідно до порядку, визначеного в ст. 274 КПК України, необхідно провести експертне дослідження з метою порівняння отриманих зразків та наявного речового доказу. Саме результати такого експертного дослідження, на наше переконання, повинні надаватися до суду разом з клопотанням про примусове відібрання біологічних зразків особи, як аргумент розгляду такого клопотання без участі особи, зразки якої планується відібрати.

І, хоча, відповідно до п. 1.8. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень результати проведення експертиз та експертних досліджень викладаються у письмовому документі - висновку експерта [52]. Висновок експерта за результатами експертного дослідження не є

тотожним висновку експерта за результатами проведення експертизи в порядку, визначеному КПК України, про що ми вже зазначали раніше в нашому дослідженні, а отже і не можуть сприйматися як джерело доказів та слугувати підставою для уникнення примусового відібрання біологічних зразків особи.

Таким чином, тактична комбінація підготовчого етапу примусового відібрання біологічних зразків особи включає сукупність тактичних прийомів, спрямованих на переконання слідчого судді, суду щодо необхідності прийняття рішення та винесення ухвали про примусове відібрання біологічних зразків особи без присутності особи, зразки якої планується відібрати, а також максимальне зменшення часового проміжку між зверненням до суду з відповідним клопотанням та винесенням ухвали.

На наше переконання, саме такий підхід до підготовчого етапу забезпечить можливість планування проведення примусового відібрання біологічних зразків особи та розслідування в цілому.

Щодо робочого етапу примусового відібрання біологічних зразків особи, то вважаємо, що, незважаючи на наявність ухвали слідчого судді, суду на примусове відібрання зразків, оптимальною лінією поведінки слідчого, прокурора є направленість на схилення особи до добровільного надання біологічних зразків.

Так, Качурін С. Г. пропонує наступні тактичні прийоми для встановлення психологічного контакту з особою, зразки якої планується отримати:

- бесіда на вільну тему;
- позитивна оцінка громадських, особистих, професійних якостей особи;
- вираз співчуття і розуміння стану підозрюваного;
- з'ясування умов перебування особи у слідчому ізоляторі тощо [28, с. 83].

З метою подолання протидії особи щодо надання біологічних зразків вчений Качурін С. Г. пропонує:

- повідомити особі про мету проведення одержання зразків та їх необхідність для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- запропонувати особі змінити свою поведінку;
- використати переконання у формі наказу;
- переконати особу у неправильності зайнятої нею позиції;
- роз'яснити необхідність надання допомоги органам досудового розслідування;
- використовувати факти надання показань свідками, іншими учасниками кримінального провадження [28, с. 83-84].

Проте Галаган В. І. та Козак О. В. вважають, що запропонований Качуріним С. Г. тактичний прийом використання переконання у формі наказу є нелогічним, оскільки поняття «наказувати» суперечить за своєю сутністю поняттю «переконувати» [22, с. 163]. Ми погоджуємося в даному випадку з Галаганом В. І. та Козак О. В. та вважаємо, що саме переконання із застосуванням різних способів впливу на особу (окрім наказу) можна вважати тактичним прийомом – таким засобом криміналістичної тактики, який передбачає добровільне виконання особою певних дій, що співпадають з інтересами суб'єкта розслідування, при наявності вибору виду поведінки. Якщо вплив на особу відбувається у формі наказу, то неможливо вести мову про вільний вибір особою виду поведінки, - виконання наказу буде вимушеною дією, а невиконання – порушенням запропонованих умов, тобто протидією.

Ми погоджуємося з Антонюк П. Є., що, пропонуючи особі надати необхідні біологічні зразки добровільно, слідчий, прокурор мають чітко роз'яснити особі або її захиснику, що саме передбачає механізм примусу та в який спосіб його буде реалізовано у разі відмови особи добровільно надати необхідні зразки. Так, вчений пропонує вдатися до деталізації уявного ходу цієї процесуальної дії, зазначивши, скільки працівників спецпідрозділу залучають до її проведення, які у них повноваження щодо обмеження особи тощо [1, с. 38].

Антонюк П. Є. акцентує увагу на тому, що така деталізація не повинна мати погрозливий характер, а визначає її мету виключно як інформування особи

щодо некомфортності та невідворотності такої дії у випадку її примусового характеру. В окремих випадках, як стверджує дослідник, більш раціональним є вплив на особу через її захисника – учасника провадження, до якого у підозрюваного, свідка чи обвинуваченого підвищений ступінь довіри порівняно зі слідчим, прокурором. При цьому, як зазначає Антонюк П. Є., пропозиція щодо добровільного надання зразків буде переконливішою за умови здійснення рекомендованих організаційних заходів, що підтверджують неминучість застосування механізму примусу [1, с. 38].

Ми погоджуємося з вченим, що після такого інформування щодо невідворотності примусу та демонстрації готовності слідчого, прокурора до примусового відібрання зразків, - більшість осіб погодиться на добровільне їх надання.

Якщо ж після застосування тактичної комбінації, спрямованої на переконання особи щодо добровільного надання біологічних зразків, вона підтвердила свою незгоду добровільно надати біологічні зразки, застосовується легітимний примус, і біологічні зразки відбираються примусово, якщо це не стосується зразків почерку, голосу та мовлення.

Перед застосуванням до особи примусу слідчий, прокурор обов'язково повинні провести чіткий інструктаж співробітникам спеціальних підрозділів поліції, яких залучено до проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Причому такий інструктаж проводиться на підготовчому етапі, ще до переконання особи надати біологічні зразки добровільно.

В ході такого інструктажу слідчий, прокурор повинні чітко окреслити:

- мету слідчої (розшукової) дії, що проводиться та вид біологічних зразків особи, що планується відібрати,
- мету залучення співробітників спеціальних підрозділів поліції,
- межі застосування примусу, в тому числі, застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів, що обумовлені метою слідчої (розшукової) дії,

- особу, яка буде віддавати команди співробітникам спеціального підрозділу (або сам суб'єкт проведення слідчої (розшукової) дії, або особа із числа залучених співробітників спеціального підрозділу поліції),
- процедуру відібрання конкретних біологічних зразків,
- обмеженість співробітників спеціального підрозділу щодо вчинення самостійних дій, що не відповідають командам, або виходять за їх межі.

Причому, якщо примусове відібрання біологічних зразків особи буде пов'язано з її оголенням, то співробітники спеціального підрозділу, що залучаються, повинні бути однієї статі з особою, біологічні зразки якої відбираються.

Подібний інструктаж необхідно провести також зі спеціалістом, що залучається до відібрання біологічних зразків особи для надання безпосередньої технічної допомоги.

Визначальним фактором, яким, на наш погляд, повинен керуватися слідчий, прокурор при організації та проведенні примусового відібрання біологічних зразків особи, є безпека для всіх учасників цієї слідчої (розшукової) дії.

Саме з метою забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор повинні:

- вибрати відповідне місце примусового відібрання біологічних зразків особи (державна спеціалізована установа, що здійснює судово-експертну діяльність; медичний заклад; кімната для проведення слідчих (розшукових) дій за місцем розташування органу досудового розслідування; приміщення медичної частини в місцях тимчасового тримання тощо),
- визначитися щодо кола необхідних учасників з урахуванням виду біологічних зразків, що відбираються,
- забезпечити відповідні умови відібрання біологічних зразків особи (стерильність, освітлення, гігієну, повагу до честі і гідності особи тощо),
- забезпечити надійні науково-технічні та спеціальні засоби,

- забезпечити умови для належного зберігання відібраних біологічних зразків,
- забезпечити надання необхідної допомоги учасникам слідчої (розшукової) дії, якщо виникне така необхідність.

Так, наприклад, ігнорування прокурором окремих зазначених аспектів при примусовому відібранні біологічних зразків особи при розслідуванні вбивства українського журналіста Олеся Бузини у 2016 році призвело до виникнення певного суспільного резонансу [80], що в подальшому поставило під сумнів результати висновку експерта, зробленого в ході дослідження відібраних зразків.

Прокурор провів відібрання крові підозрюваних не в медичному закладі, застосував примус не лише до осіб, зразки яких відбиралися, але й до їх адвокатів, не розділив відібрання зразків у двох осіб на дві різні процесуальні дії, тощо [47].

Наведений приклад яскраво демонструє необхідність дотримання запропонованих криміналістичних рекомендацій щодо тактичного забезпечення примусового відібрання біологічних зразків особи для експертизи.

Висновки до 3 розділу

Проведений нами аналіз ефективності отримання зразків для експертизи як слідчої (розшукової) дії, спрямованої на збирання належних та допустимих доказів, та її тактико-криміналістичного забезпечення, як засобу збирання доказів, дозволяє зробити наступні висновки:

1. З урахуванням відсутності чіткої вказівки в КПК України на послідовність моменту отримання зразків для експертизи та моменту залучення експерта або прийняття рішення про проведення експертизи та оформлення його у вигляді певного процесуального документу, порядок здійснення цих процесуальних дій не буде впливати на допустимість отриманих доказів.

2. Відібрання зразків з речей і документів являє собою слідчу (розшукову) дію змішаного характеру, оскільки речі і документи, необхідність у зразках яких може виникнути для проведення експертизи, завжди перебувають у чийсь власності, або володінні, або користуванні, і такі особи (фізичні або юридичні) можуть вдаватися до протидії щодо отримання зразків з речей і документів.

3. При необхідності отримання зразків для експертизи з тварин (живих чи неживих), потрібно дотримуватися порядку КПК України, визначеного для отримання зразків з речей, з огляду на відсутність окремого правового режиму для тварин в кримінальному провадженні.

4. У більшості випадків при необхідності отримання таких зразків для експертизи, як зразки з речей і документів, виникає потреба тимчасового вилучення самих речей і документів. При цьому, визначений КПК України порядок відібрання зразків з речей і документів, містить багато аспектів, які негативно впливають на ефективність кінцевого результату – отримання належних і допустимих доказів, а, в окремих випадках, взагалі унеможлиблює отримання доказів.

5. Визначений КПК України порядок дозволяє виділити дві слідчі ситуації, які можуть виникнути в ході доказування, пов'язані з необхідністю відібрання зразків з речей і документів, і потребуватимуть різного підходу щодо тактико-криміналістичного забезпечення:

- речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні державних, комунальних підприємств, установ, організацій;
- речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні фізичних осіб, юридичних осіб приватної форми власності.

6. Перша слідча ситуація характеризується відносною безконфліктністю, оскільки, в окремих випадках, процедура отримання ухвали слідчого судді, суду на тимчасовий доступ до речей і документів, які перебувають у володінні, користуванні чи власності державних і комунальних підприємств, установ і організацій, з метою відібрання з них зразків, носить суто

формальний характер. Але уникнути її неможливо з огляду на визначений КПК України порядок отримання зразків для експертизи. Безконфліктність визначеної слідчої ситуації вимагатиме від суб'єкта розслідування (сторони кримінального провадження, що ініціює отримання зразків або проведення експертизи) лише вжиття заходів для забезпечення процесуальної спроможності цієї слідчої (розшукової) дії та грамотної організації робочого етапу відібрання зразків з речей і документів, з урахуванням виду та природи самих речей і документів та методики подальшого експертного дослідження.

7. Друга слідча ситуація, коли речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні фізичних осіб, юридичних осіб приватної форми власності, характеризується певною конфліктністю, пов'язаною з об'єктивною можливістю знищення доказів такими особами. В даній слідчій ситуації тактика слідчого, прокурора повинна зводитися до того, щоб отримати необхідні речі і документи в інший законний спосіб, визначений порядком, встановленим КПК України: слідчий, прокурор можуть витребувати дані речі і документи у визначеному порядку, або отримати їх в ході проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Саме така налаштованість слідчого, прокурора на отримання необхідного порівняльного матеріалу для проведення певної експертизи може гарантувати отримання належних доказів. У протилежному випадку, суб'єкт розслідування має великий об'єктивний ризик безповоротно втратити докази, внаслідок своїх законних дій, спрямованих на отримання зразків для експертизи.

8. При добровільному наданні особою біологічних зразків для проведення експертизи доцільним є наступний порядок: отримання біологічних зразків особи, укладання процесуального документу про проведення експертизи. Наявність у суб'єкта розслідування біологічних зразків особи на момент винесення постанови про проведення експертизи надає йому можливість отримати консультацію фахівця перед проведенням експертизи щодо формулювання запитань експерту, обрання державної спеціалізованої установи або судового експерта, які будуть здійснювати дослідження тощо.

9. Згідно визначеного КПК України порядку, перш ніж здійснювати відібрання біологічних зразків особи, необхідно впевнитися, що вона має певний процесуальний статус: є підозрюваним, або свідком, або потерпілим. Якщо особа, необхідність у біологічних зразках якої виникає, не має визначеного процесуального статусу, то необхідно вчинити дії щодо надання їй відповідного процесуального статусу.

10. При відібранні біологічних зразків особи, за умови добровільного їх надання, тактична комбінація складається з системи тактичних прийомів, що спрямовані на створення у особи, біологічні зразки якої необхідно відібрати, відчуття максимального комфорту, безпеки та захищеності під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

11. З огляду на проблемний характер примусового відбирання біологічних зразків особи в кримінальному провадженні, пов'язаного з відсутністю нормативно закріпленого механізму його реалізації та певне обмеження природніх прав людини, ефективність і правомірність проведення цієї процесуальної дії безпосередньо залежить від: правильного розуміння суті біологічних зразків, якісної організації проведення слідчої (розшукової) дії, вибору оптимальної тактики з метою впливу на особу, що, в сукупності, складає професійну компетентність суб'єкта розслідування. Причому, процедури примусового відбирання біологічних зразків особи повинна обов'язково передувати процедура добровільного їх надання. І, лише, в разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки для експертизи, застосовується легітимний примус.

12. У випадку необхідності застосування примусу при відібранні біологічних зразків особи для експертизи, як учасники, повинні залучатися працівники спецпідрозділів Національної поліції України, до повноважень яких належить застосування легітимного примусу. Інші учасники кримінального провадження не уповноважені на застосування примусу, у зв'язку з чим їхні дії із застосування примусу розцінюються як катування. Перед застосуванням до особи примусу слідчий, прокурор обов'язково повинні провести чіткий

інструктаж співробітникам спеціальних підрозділів поліції, яких залучено до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

13. При розслідуванні тяжкого або особливо тяжкого злочину доцільно спочатку провести негласну слідчу (розшукову) дію, передбачену ст. 274 КПК України – негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, та провести порівняльне дослідження. Результати такого дослідження, незалежно від їх змісту, будуть слугувати переконливим аргументом для слідчого судді, суду щодо прийняття рішення про розгляд клопотання про отримання біологічних зразків особи у примусовому порядку без присутності особи, біологічні зразки якої планується відібрати, що, в свою чергу, виступає важливим чинником у підвищенні ефективності процесу розслідування, в цілому.

14. Тактична комбінація підготовчого етапу примусового відібрання біологічних зразків особи включає сукупність тактичних прийомів, спрямованих на переконання слідчого судді, суду щодо необхідності прийняття рішення та винесення ухвали про примусове відібрання біологічних зразків особи без присутності особи, зразки якої планується відібрати, а також максимальне зменшення часового проміжку між зверненням до суду з відповідним клопотанням та винесенням ухвали. Під час робочого етапу примусового відібрання біологічних зразків особи оптимальною лінією поведінки слідчого, прокурора є направленість на схиляння особи до добровільного надання біологічних зразків.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження, на основі вивчення, аналізу, узагальнення та систематизації наявних наукових та емпіричних знань щодо отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні, відповідно до поставленої мети дослідження, зроблено низку висновків та розроблено науково обґрунтовані криміналістичні рекомендації, що за своїм змістом і направленістю задовольняють вимогу наукової та практичної новизни і спрямовані на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів із розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема:

1. Встановлено, що упродовж значного періоду, у практиці виявлення та подальшого розслідування кримінальних правопорушень отримувалися окремі зразки для експертних досліджень, проте на законодавчому рівні, це не регламентувалося. Як результат, питання отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні на монографічному рівні в Україні системно не досліджено. Із кримінально-процесуальних аспектів вказану проблематику на монографічному рівні досліджували О. В. Козак, В. І. Галаган, С. О. Коропецька. Окремим аспектам отримання деяких видів зразків для експертизи в кримінальному провадженні присвятили свої роботи такі українські вчені: П. Є. Антонюк, О. В. Баулін, Н. С. Карпов, Л. Т. Котляренко, В. В. Рогальська та інші, але вказані напрацювання в комплексі не розкривали проблематику.

Водночас, отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні на сучасному етапі та ураховуючи воєнний стан, має відчутну специфіку та потребує ґрунтовного опрацювання, узагальнення й розроблення криміналістичних рекомендацій у вигляді системи тактичних прийомів щодо проведення зазначеної процесуальної дії для органів досудового розслідування, прокурорів і судів. Донині залишаються недослідженими й актуальними та такими, що потребують розробки, питання щодо: порядку отримання зразків із речей і документів та біологічних зразків особи; співвідношення порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні з міжнародно-

правовими актами у галузі кримінального провадження інших країн. Крім цього, затребуваними в практичній діяльності є рекомендації щодо тактики отримання: зразків з речей і документів; біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання; біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання. На це вказали і 70,8 % респондентів, які зазначили, що порядок отримання зразків у кримінальному провадженні врегульований недостатньо та потребує змін щодо розширення виду зразків та чіткого тлумачення щодо приналежності певних зразків до певного виду. Встановлено, що потребує врегулювання: 30,7 % – видів зразків та чітке тлумачення щодо віднесення певних зразків до певного виду, 11,9 % – чітке визначення кола учасників кримінального провадження, у яких можуть відбиратися зразки для проведення експертизи; 33,8 % – порядок примусового відібрання зразків в особи; 6,2% – суб'єкти відібрання зразків для експертизи; 13,5% – процедура отримання ухвали суду на примусове відібрання зразків із речей і документів та зразків особи; 3,9% – порядок отримання зразків із речей і документів

2. Обґрунтовано, що отримання зразків для експертизи – це слідча (розшукова) дія (78,1 % опитаних), яка є засобом криміналістичної тактики для збирання доказів у вигляді конкретних об'єктів-зразків для експертизи. Отримання зразків для експертизи складається з чотирьох етапів: 1) підготовка до отримання зразків для експертизи; 2) безпосередньо отримання зразків для експертизи; 3) фіксація отриманих результатів; 4) оцінка результатів та визначення їх місця в системі зібраних доказів. Кожен із виділених етапів є важливим з огляду на ефективність слідчої (розшукової) дії в цілому та отримання належних і допустимих доказів.

3. Важливою умовою належності та допустимості доказів, зібраних у ході отримання зразків для експертизи, є відповідність криміналістичних засобів і методів, що використовувалися, визначеним критеріям допустимості. До основних критеріїв допустимості застосування тактичних прийомів при отриманні зразків для експертизи у кримінальному провадженні віднесено: 1) законність; 2) науковість; 3) етичність; 4) об'єктивність; 5) точність та надійність;

б) відповідність; 7) процесуальне оформлення; 8) конфіденційність. Основним критерієм допустимості всіх криміналістичних засобів і методів є законність (100%). Звернена увага на те, що зразки для експертизи повинні відповідати також критеріям: якості (92,7%); безсумнівності походження (69,7%); достатньої кількості (51,1%); відтворюваності (34,9%); порівнюваності (52,6%); відносної незмінності (стійкості) (74,5%).

Акцентовано увагу на тому, що допустимість тактичних прийомів, як засобів криміналістичної тактики, заснована на психологічній природі: тактичний прийом – це такий спосіб поведінки суб'єкта, який залишає альтернативний варіант поведінки для інших учасників кримінального провадження. Лише наявність добровільного вибору особи щодо виконання певних дій є запорукою допустимості використання будь-якого тактичного прийому. Тактичний прийом повинен пропонувати особі вибір такої моделі поведінки, яка заснована лише на критеріях моральності та етичності. Саме добровільний вибір особи, а не страх повинен виступати мотивацією для обрання відповідної поведінки, особливо в умовах примусового характеру кримінальної процесуальної діяльності. При цьому, основними критеріями допустимості використання тактичних прийомів, як таких, що дозволяють відмежувати їх від інших способів впливу, запропоновано розглядати: законність, етичність, моральність та наукову обґрунтованість. А вибірковість та пізнавальну цінність відносити до вимог, що висуваються до тактичних прийомів як елементів криміналістичної тактики.

Наголошено, що допустимість фактичних даних, які містяться у висновку експерта, як доказів у кримінальному провадженні, забезпечується, в тому числі, належністю і допустимістю зразків, що досліджувалися при проведенні експертизи. А допустимість і належність зразків для експертизи забезпечується, у першу чергу, безумовним дотриманням процесуального порядку їх отримання.

4. Доведено, що зразки для експертизи – особливі об'єкти дослідження при проведенні експертизи у кримінальному провадженні, необхідність у яких виникає при вирішенні ідентифікаційних та неідентифікаційних

(класифікаційних, ситуаційних, діагностичних) завдань. У зв'язку з чим запропоновано під зразками для експертизи в кримінальному провадженні розуміти матеріальний об'єкт (певну кількість об'єкта) або матеріально фіксоване відображення самого об'єкта чи його проявів, отримані у визначеному кримінальним процесуальним законом порядку, які характеризуються сукупністю ознак і властивостей, що дозволяють вирішувати певні експертні завдання при проведенні експертизи у кримінальному провадженні. Відповідно до порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні, виділяють: зразки речей, зразки документів, біологічні зразки особи. На підставі аналізу судової практики встановлено, що під біологічними зразками особи слід розуміти всі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи як біологічної істоти: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, відбитки зубів, відбитки будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахові сліди людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо). Водночас, встановлено, що лише 14,3 % опитаних відносять зразки почерку особи до біологічних зразків особи; 81,7 % - вважають їх зразками документів; а 4 % - зразками речей. Стосовно зразків голосу особи та відбитків пальців рук, то 73,9 % респондентів віднесли їх до біологічних зразків особи, 12,5 % – до зразків речей, 5,3 % опитаних вважають їх зразками документів, а 8,3 % слідчих, що брали участь в анкетуванні, - не визначилися з відповіддю.

5. Доведено, що встановлений КПК України порядок отримання зразків для експертизи з речей і документів є таким, що закладає підстави для конфліктних слідчих ситуацій, пов'язаних із великим тактичним ризиком втрати доказів. Це, у свою чергу, вимагає від суб'єкта розслідування застосування певних засобів криміналістичної тактики у вигляді як окремих тактичних прийомів, так і тактичних комбінацій для досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії та розслідування, у цілому. При цьому, за відсутності закріплених у КПК України строків розгляду судом звернення сторін кримінального провадження про тимчасовий доступ до речей і документів не

лише не відповідає загальним засадам кримінального провадження щодо розумності строків та спотворює сутність тимчасового доступу до речей і документів, як власне заходу забезпечення кримінального провадження, але й унеможлиблює організаційну діяльність слідчого з планування та здійснення розслідування, і виступає об'єктивним чинником, який негативно впливає на ефективність процесу розслідування у цілому. Термінами розгляду слідчим суддею клопотань про відібрання зразків з речей і документів у 55,7 % випадках розглядається судом в термін до 3 днів, 31,7 % – 3-10 днів, 12,6 % – термін розгляду судом такого клопотання перевищував 10 днів.

Акцентована увага на недоліках встановленого КПК України порядку отримання зразків із речей і документів для експертизи, що негативно впливають на кінцеву мету даної слідчої (розшукової) дії: збирання доказів, що у 18,2 % випадків призводило до визнання фактичних даних, що містилися у висновку експерта, неналежними та недопустимими доказами. Проведені дослідження дали змогу окреслити напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства, що потребують уваги законодавця, зокрема: 1. Перегляд доцільності ухвали слідчого судді, суду на обшук у разі відмови добровільного виконання ухвали суду на тимчасовий доступ до речей і документів з метою отримання з них зразків для експертизи. 2. Перегляд порядку отримання стороною обвинувачення зразків із речей і документів, що перебувають у користуванні підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності.

На необхідність додаткового врегулювання порядку отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні вказали й 70,8 % опитаних нами слідчих Національної поліції України. Причому, серед них вказали, що потребує врегулювання: 30,7 % – види зразків та чітке тлумачення щодо віднесення певних зразків до певного виду; 11,9 % – чітке визначення кола учасників кримінального провадження, у яких можуть відбиратися зразки для проведення експертизи; 33,8 % – порядок примусового відібрання зразків у особи; 6,2% – суб'єкти відібрання зразків для експертизи; 13,5% – процедура отримання

ухвали суду на примусове відібрання зразків з речей і документі та зразків особи; 3,9% – порядок отримання зразків із речей і документів.

Обґрунтовано, що порівняльне дослідження, можливість негласного отримання зразків для проведення якого законодавець передбачив в ст. 274 КПК України, за своєю процесуальною суттю не є тотожним експертизі, а отже зразки, отримані негласно, не можуть використовуватися для проведення експертного дослідження.

Шляхом аналізу наявного порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні, встановлено, що в КПК України відсутній визначений порядок отримання зразків із трупа для проведення експертизи, що створює передумови для збирання сторонами кримінального провадження неналежних і недопустимих доказів та негативно впливає на ефективність процесу розслідування. Особливої гостроти окреслена проблема набуває у зв'язку з масштабними воєнними діями на території України, пов'язаними з військовою агресією російської федерації проти України. Наголошено, що спроби ситуативного вирішення органами досудового розслідування проблеми невизначеності порядку отримання зразків для експертизи з трупа не можуть гарантувати допустимості використання отриманих у такий спосіб доказів у міжнародних судових інституціях.

б. Проаналізовано міжнародні стандарти отримання біологічних зразків особи та встановлено, що відповідно до практики ЄСПЛ примусовий аналіз крові для експертного дослідження визнається порушенням права на особисте життя, але вважається необхідним за певних обставин для захисту прав інших осіб. Заслуговує на особливу увагу законодавство США, Великої Британії, ФРН, Польщі, у якому містяться заборони невиправданого втручання у життєдіяльність людського організму. Розглядаючи забір і аналіз крові, як «незначне втручання», суд зобов'язує правоохоронні органи забезпечувати гарантії, відповідно до яких таке втручання здійснюється виключно за рішенням уповноваженої особи відповідного рівня та лише відповідним суб'єктом -

акредитованим лікарем, який може відмовитися від виконання аналізу з огляду на виняткові причини медичного характеру.

7. Доведено, що відібрання зразків із речей і документів являє собою слідчу (розшукову) дію змішаного характеру, оскільки речі і документи, необхідність у зразках яких може виникнути для проведення експертизи, завжди перебувають у чийсь власності або володінні, або користуванні, і такі особи (фізичні або юридичні) можуть вдаватися до протидії щодо отримання зразків із речей і документів. У більшості випадків, при необхідності отримання таких зразків для експертизи, як зразки з речей і документів, виникає потреба тимчасового вилучення самих речей і документів. Проте, визначений КПК України порядок відібрання зразків із речей і документів містить багато аспектів, які негативно впливають на ефективність кінцевого результату – отримання належних і допустимих доказів, а в окремих випадках, взагалі, унеможлиблює отримання доказів, тому потребує уваги законодавця щодо його перегляду.

Виділено дві слідчі ситуації, які можуть виникнути у ході доказування, пов'язані з необхідністю відібрання зразків із речей і документів, і потребуватимуть різного підходу щодо тактико-криміналістичного забезпечення: 1) речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні державних, комунальних підприємств, установ, організацій; 2) речі і документи перебувають у власності, володінні або користуванні фізичних осіб, юридичних осіб приватної форми власності.

Встановлено, що перша слідча ситуація характеризується відносною безконфліктністю, оскільки, в окремих випадках, процедура отримання ухвали слідчого судді, суду на тимчасовий доступ до речей і документів, які перебувають у володінні, користуванні чи власності державних і комунальних підприємств, установ і організацій, з метою відібрання з них зразків, носить формальний характер. Але уникнути її неможливо з огляду на визначений КПК України порядок отримання зразків для експертизи. Безконфліктність визначеної слідчої ситуації вимагатиме від суб'єкта розслідування лише вжиття заходів для забезпечення процесуальної спроможності цієї слідчої (розшукової) дії та

грамотної організації робочого етапу відібрання зразків із речей і документів, з урахуванням виду та природи речей і документів та методики подальшого експертного дослідження.

Друга слідча ситуація характеризується певною конфліктністю, пов'язаною з об'єктивною можливістю знищення доказів. У даній слідчій ситуації тактика слідчого, прокурора повинна зводитися до того, щоб отримати необхідні речі і документи в інший законний спосіб, визначений порядком, встановленим КПК України: слідчий, прокурор можуть витребувати дані речі і документи у визначеному порядку, або отримати їх в ході проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Саме така налаштованість слідчого, прокурора на отримання необхідного порівняльного матеріалу для проведення певної експертизи може гарантувати отримання належних доказів. У протилежному випадку, суб'єкт розслідування має великий об'єктивний ризик безповоротно втратити докази, внаслідок своїх законних дій, спрямованих на отримання зразків для експертизи.

8. Сформовані рекомендації щодо організації отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання: отримання біологічних зразків особи, укладання процесуального документа про проведення експертизи. Наявність у суб'єкта розслідування біологічних зразків особи на момент винесення постанови про проведення експертизи надає йому можливість отримати консультацію спеціаліста перед проведенням експертизи щодо формулювання запитань експерту, обрання державної спеціалізованої установи або судового експерта, які будуть здійснювати дослідження тощо. При відібранні біологічних зразків особи, за умови добровільного їх надання, тактична комбінація складається з системи тактичних прийомів, що спрямовані на створення у особи, біологічні зразки якої необхідно відібрати, відчуття максимального комфорту, безпеки та захищеності під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Обґрунтовано, що при розслідуванні тяжкого або особливо тяжкого злочину доцільно спочатку провести негласну слідчу (розшукову) дію,

передбачену ст. 274 КПК України «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження», та провести порівняльне дослідження. Результати такого дослідження, незалежно від їх змісту, будуть переконливим аргументом для слідчого судді, суду щодо прийняття рішення про розгляд клопотання про отримання біологічних зразків особи у примусовому порядку без присутності особи, біологічні зразки якої планується відібрати, - що, в свою чергу, виступає важливим чинником у підвищенні ефективності процесу розслідування в цілому.

9. Розроблені криміналістичні рекомендації щодо організації та проведення примусового відібрання біологічних зразків особи. Так, тактична комбінація на підготовчому етапі примусового відібрання біологічних зразків особи включає сукупність тактичних прийомів, спрямованих на забезпечення обґрунтування слідчого судді, суду щодо необхідності прийняття рішення та винесення ухвали про примусове відібрання біологічних зразків особи без присутності особи, зразки якої планується відібрати, а також максимальне зменшення часового проміжку між зверненням до суду з відповідним клопотанням та винесенням ухвали. Під час робочого етапу примусового відібрання біологічних зразків особи оптимальною лінією поведінки слідчого, прокурора є направленість на схилення особи до добровільного надання біологічних зразків.

З'ясовано, що в КПК України відсутні чітко визначені межі та суб'єкти застосування примусу при примусовому відібранні біологічних зразків особи для експертизи. Внаслідок чого, здійснення примусового відібрання біологічних зразків особи у кримінальному провадженні відбувається, виходячи з: процесуального статусу особи, у якої відбирають зразки (69,7%); наявних власних можливостей суб'єкта проведення (34,9%); власного рівня правової та професійної культури слідчого (18,2%); характеру та лінії поведінки сторони захисту (51,1%); характеру слідчої ситуації (11,9%). У зв'язку з чим доведено, що провідну роль відіграє лінія поведінки суб'єкта розслідування, його професійна компетентність, тактичні комбінації, сутність яких полягає у впливі на особу, зразки якої відбираються.

Акцентовано увагу на тому, що законний примус при отриманні зразків для експертизи повинен розглядатися учасниками кримінального провадження як винятковий засіб отримання доказів. Обґрунтована позиція, що принцип винятковості застосування примусу повинен знайти своє відображення як у визначеному КПК України порядку примусового отримання зразків для експертизи, так і в криміналістичних рекомендаціях щодо організаційно-тактичного забезпечення проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що підтверджується у 45 % випадках.

Визначені суб'єкти застосування легітимного примусу у випадку примусового відібрання біологічних зразків особи для експертизи – це працівники спеціальних підрозділів Національної поліції України, до повноважень яких належить застосування легітимного примусу. Зазначено, що інші учасники кримінального провадження не уповноважені на застосування примусу, у зв'язку з чим їхні дії із застосування примусу розцінюються як катування. Перед застосуванням до особи примусу слідчий, прокурор обов'язково повинні провести чіткий інструктаж зі співробітниками спеціальних підрозділів поліції, яких залучено до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонюк П. Є. Організаційно-тактичні аспекти примусового відбирання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2017. Вип. 1. С. 34–39. URL: http://elar.naiaiu.kiev.ua/bitstream/123456789/16331/1/Visnik_1-27-2017.pdf
2. Антонюк П. Є., Антощук А. О., Куций Р. В. Тактика отримання зразків в кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 281–289. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.39>
3. Антонюк П. Є., Зубрійчук В. В. Тактичні особливості негласного отримання деяких зразків, необхідних для порівняльного дослідження. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: матеріали міжвідом. наук-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.)* : у 2 ч. Київ, 2017. Ч. 1. С. 190–192.
4. Антонюк П. Є., Кононенко Н. О. Тактичне забезпечення освідування особи. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 215–221. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.33>
5. Антонюк П. Є., Улещенко О. О. Об'єктивні чинники, що впливають на ефективність процесу розслідування кримінальних правопорушень (на прикладі тимчасового доступу до речей і документів). *Проблеми досудового розслідування в сучасних умовах: правові та організаційні аспекти: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 29 квіт. 2021 р.)*. Одеса, 2021. С. 108–111.
6. Антонюк П. Є., Улещенко О. О. Прогалини кримінального процесуального закону, що впливають на ефективність процесу розслідування. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 82–85.
7. Антонюк П. Є., Щербанюк Д. В. Процесуальна регламентація слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із тілом неживої людини. *Кримінальне*

судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 60–63.

8. Антощук А. О., Басюк Л. О. Порядок відібрання зразків з речей і документів для експертизи у кримінальному провадженні: критичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2023. Вип. 77, ч. 2. С. 205–210. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.35>

9. Басюк Л. О. Актуальні проблеми отримання і оформлення зразків для порівняльного дослідження при проведенні почеркознавчої експертизи в умовах воєнного стану. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (20 квіт. 2022 р.). Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 98–102.
URL:<https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9845/1/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba-20.04.2022.pdf>

10. Басюк Л. О. Деякі проблемні аспекти отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) в умовах воєнного стану. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 31 трав. 2022 р.) ; ОДУВС. Одеса, 2022. С. 11–13.

11. Басюк Л. О. Залучення спеціаліста з метою отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 25 лист. 2022 р.) ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2022. С. 138–141.

12. Басюк Л. О. Отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання. *Аналітично-порівняльного правознавства.* 2023. № 4. С. 446–450. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.72>

13. Басюк Л. О. Отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Інновації в криміналістиці та судовій*

експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.] ;Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 324–326.

14. Басюк Л. О. Отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.] ;Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 324–326.

15. Басюк Л. О. Отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) для експертизи у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 208–213. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.32>

16. Басюк Л. О. Співвідношення порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні з нормативно-правовими актами у галузі кримінального провадження інших країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 249–255. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.39>

17. Басюк Л. О., Антощук А. О. Окремі тактичні основи отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 10 листоп. 2023 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 68–71.

18. Баулін О. В. Особливості отримання біологічних зразків особи для проведення експертизи у досудовому розслідуванні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2015. Вип. 60. С. 222–231.

19. Баулін О. В. Актуальні питання отримання зразків для експертизи у досудовому розслідуванні. *Судово-експертне забезпечення кримінального процесу* : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару (м. Київ, 29 трав. 2014 р.) /

[уклад. А. О. Полтавський, О. В. Юдіна] ; за заг. ред. О.Г. Рувіна. Київ, 2014. С. 11–14.

20. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 155–156.

21. Відібрання біологічних зразків без понятих не є порушенням кримінального процесуального закону. *LexInform. Юридичні новини України* : [сайт]. URL: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/vidibrannya-biologichnyh-zrazkiv-bez-ponyatyh-ne-ye-porushennyam-kryminalnogo-protseualnogo-zakonu/>

22. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України: монографія. [2-ге вид., переробл. та допов.]. Краматорськ: Каштан, 2015. 224 с.

23. Гончаренко В. Г., Сокиран Ф. М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: навч. посіб. Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1994. 46 с.

24. Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідування : монографія /В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, О. М. Калачова, С. С. Клочуряк. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 160 с.

25. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

26. Звіт Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017–2023 рр. *Офіс Генерального прокурора*: [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

27. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

28. Качурін С. Г. Системи тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів. *Право України*. 2007. № 7. С. 83–84.
29. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2007. 521 с.
30. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. 888 с.
31. Козак О. В. Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2011. 207 с.
32. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : підписана 4 листоп. 1950 р. в Римі. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
33. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : підписана 10 груд. 1984 р. ; ратифіковано із застереженнями Указом Президії Верховної Ради від 26 січ. 1987 р. № 3484-XI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
34. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
35. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика: навч. посіб. Одеса : Гельветика, 2022. 286 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/40899/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%A2%D0%95%D0%A5%D0%9D%D0%86%D0%9A%D0%90.pdf>
36. Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 258 с.

37. Криміналістика : підручник / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін.]. 2-ге вид., перероб. і допов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
38. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. [2 ге вид., перероб. і допов.]. Харків : Право, 2020. 752 с.
39. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
40. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник для студ. юрид. вузів і фак-тов / ред. В. Ю. Шепітько ; Нац. акад. правових наук України. Харків : Право, 1998. 375 с.
41. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / ред. В. Ю. Шепітько ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Київ : Ін Юре, 2004. 725 с.
42. Кримінальний кодекс України : затв. Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
43. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
44. Кримінально-процесуальний кодекс України : затв. Законом Української РСР від 28 груд. 1960 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>
45. МакБрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010. 576 с. URL: <https://rm.coe.int/1680098ae0>
46. Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.
47. Медики: у Медведька і Поліщука безліч травм після «допиту». *Українська правда*. 2016. 13 лип. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/07/13/7114652/>

48. Мельниченко А. В. Забезпечення прав громадян під час відібрання біологічних зразків. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 46–49. URL: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip>
49. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято ГА ООН від 16 груд. 1966 р. ; ратифікований указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовт. 1973 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
50. Молекулярно-генетична ідентифікація осіб, загиблих під час російської збройної агресії проти України: успіхи та проблеми / [І. Ю. Костіков, В. В. Марійко, Ю. В. Щербакова, С. В. Мартиненко, А. І. Сірівля, Б. О. Сандалович, Р. Г. Аббасов]. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 39(1), С. 10–28. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-39-1-10>
51. Москаленко О. В. Тактичний прийом у системі криміналістичної тактики: критерії його допустимості. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія : Право. 2017. Вип. 26. С. 102–110.
52. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
53. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: посібник / В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич. заг. ред. Я. Ю. Кондратьєв ; Нац. акад. внутр. справ ; Лабораторія проблем розслідування злочинів. Київ : [б.в.], 2004. 147 с.
54. Петелюк О. М. Використання дактилоскопічної інформації у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 21 с.
55. Положення про підрозділи поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії» : наказ Міністерства внутрішніх справ України від

26 листоп. 2018 р. № 958. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1436-18#Text>

56. Положення про підрозділи поліції особливого призначення: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04 груд. 2017 р. № 987. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1565-17#Text>

57. Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи : метод.реком. для практ. підрозд. / [О. В. Лускатов, В. В. Рогальська, А. І. Терещенко, В. Д. Людвік, К. М. Пантелеєв, Н. В. Павлова, Г. С. Бідняк]. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 36 с.

58. Про введення воєнного стану : указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. *Президент України* : [сайт]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

59. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою оптимізації залучення спеціалістів під час досудового розслідування : проект Закону України реєстр. № 10075 від 20 верес. 2023 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42822>

60. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 квіт. 2013 р. № 223-558/0/4-13. *Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ* : [сайт]. URL: http://sc.gov.ua/ua/2013_rik.html

61. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 верес. 2009 р. № 390. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>

62. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних

рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

63. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06 лип. 2017 р. № 570. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>

64. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

65. Рогальська В. В. Відбирання біологічних зразків для експертизи: кримінально-процесуальна характеристика. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 150–156. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2017/25.pdf

66. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : монографія / за ред. доц. С. М. Смокова. Івано-Франківськ : Надвірнянська друкарня, 2011. 176 с.

67. Садченко О. О. Ознака я властивість як об'єкт експертного дослідження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 80–88. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.09>

68. Саковський А. А. Окремі аспекти залучення спеціалістів для оперативно-розшукового документування. *Юридична наука*, 1(5(107)). 2020. С. 190–195. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-1.23>

69. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.

70. Сегай М. Я. Судебная экспертология: концептуальне основы экспертной методологии. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 черв. 2002 р.). Харків, 2002. С. 36–42.

71. Справа «РГ і Ю проти Сполученого Королівства» (Заява № 44787/98) : рішення палати Європейського суду з прав людини від 25 верес. 2001 р. Комюніке Секретаря Суду. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі* : [сайт]. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=419>
72. Справа «Саундерс проти Сполученого Королівства» (Saunders v. The United Kingdom) (Заява №19187/91) : рішення Європейського Суду з прав людини від 29 листоп. 1996 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі* : [сайт]. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=408>
73. Справа «Тирадо Ортіс і Лосано Мартін проти Іспанії» (Заява № 43486/98) : рішення Європейського Суду з прав людини від 22 черв. 1999 р. *Національна школа суддів України* : [сайт]. URL: <http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf>
74. Справа «Х. проти Нідерландів» (X v Netherlands) (Заява № 8239/78) : рішення Європейського суду з прав людини від 4 груд. 1978 р. DR 16, 184. *МакБрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес*. Київ, 2010. С. 178. URL: <https://rm.coe.int/1680098ae0>
75. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О. Організаційні засади ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій із масовими жертвами. *Криміналістичний вісник*. 2023. Т. 39, № 1. С. 29–38. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-29
76. Стратонов В. М. Місце, роль та межі пізнавальної кримінально-процесуальної діяльності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2009. № 2, т. 22 (61). С. 313–320.
77. Стратонов В. М., Стратонова О. В. Окремі проблеми слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія : Юридична. 2015. № 1. С. 174–186.

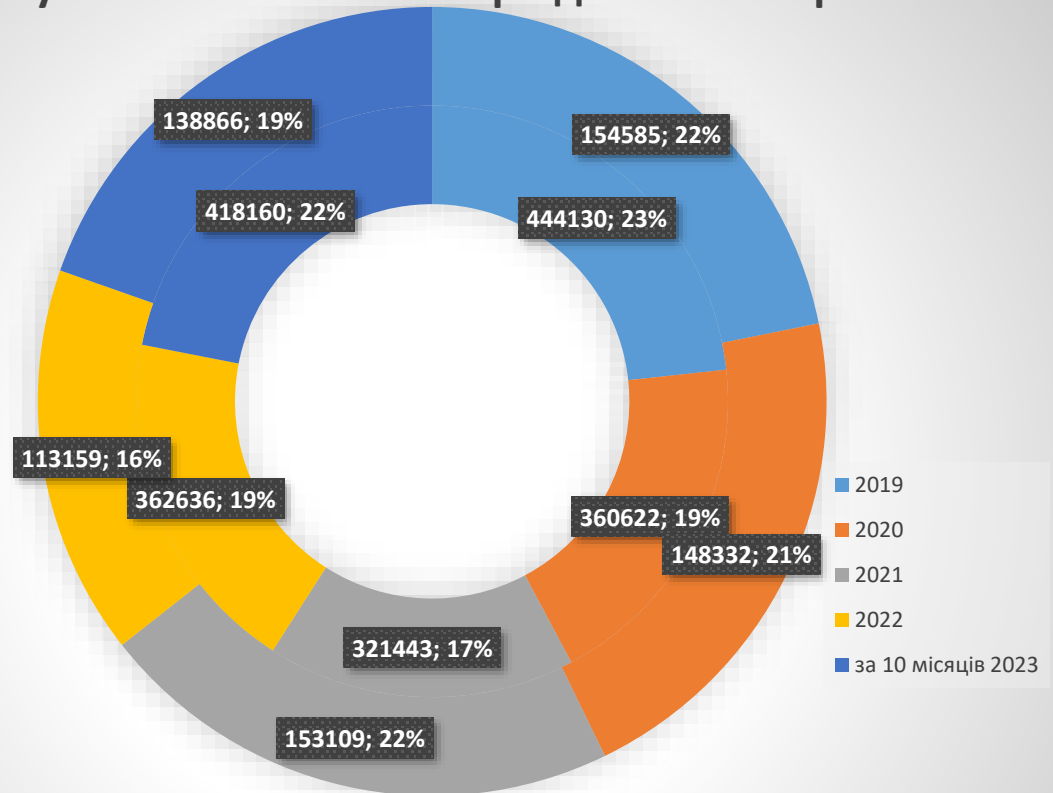
78. Строков І. В. Правові та моральні засади застосування криміналістичних засобів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 325 с.
79. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. Київ : А.С.К, 2007. 848 с.
80. У підозрюваних у вбивстві Бузини у «найменш інвазивний спосіб» відібрали біологічні зразки. *Конфлікти і Закони* : [сайт]. URL: <https://k-z.com.ua/ukrayna/38686-u-pidozryuvanikh-u-vbivstvi-buzini-u-najmensch-invazivnij-sposib-vidbirali-biologichni-zrazki>
81. Ухвала Богунського районного суду міста Житомира від 06 лют. 2020 р. по справі № 295/1559/20, провадження 1-кк/295/572/20. *Zakononline* : [сайт]. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87489691>
82. Ухвала Солом'янського районного суду м.Києва від 18 черв. 2019 р. по справі № 760/16027/19, провадження № 1-кк/760/8562/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83055643>
83. Федченко В. М. Теоретико-прикладні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 164–169. DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-С. 164-169.
84. Француз А. Й., Кулініч К. С. Роль криміналістичної тактики в діяльності приватних детективів. *Legal Bulletin*. 2022. № 6. С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2022-06-10-15>. С. 13.
85. Хабло О. Ю. Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2014. Вип. 63. С. 231–237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_63_41
86. Цивільний кодекс України : затв. Законом України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

87. Черенков А. М. Розслідування декларування недостовірної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 270 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16673>
88. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 241 с.
89. Шевчук В. Засоби криміналістичної тактики: поняття та система. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 166–180. DOI: 10.35774/app2020.02.166.
90. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. , 2009. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2009. Вип. 18. С. 185–192.
91. Юсупов В. В. Отримання зразків для експертизи у кримінальних провадженнях про корупційні злочини. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 29 трав. 2020 р.) / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2020. С. 27–30.
92. Юсупов В. В. Спеціальні знання при проведенні кримінального провадження та в інших видах судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 486–490. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/111>
93. Basyuk Larisa. Practice of forced obtaining samples for comparative study in Ukraine and Europe. *VISEGRAD JOURNAL ON HUMAN RIGHTS*. 2022. № 2, 2022. P. 7–10. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/06/VJHR_2_2022_Last.pdf
94. Ragazzo Michele, Stefano Melchiorri, Laura Manzo, Valeria Errichiello, Giulio Puleri, Fabio Nicastro, and Emiliano Giardina. *Comparative Analysis of ANDE 6C Rapid DNA Analysis System and Traditional Methods* Genes 11. 2020. no. 5. P. 582. DOI: <https://doi.org/10.3390/genes11050582>

ДОДАТКИ

Додаток А

Динаміка облікованих кримінальних правопорушень та направлення із обвинувальним актом за період 2019-2023 рік

Відповідно до статистичної інформації Офісу Генерального прокурора, загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень у 2019 році становила 444130 із них направлено до суду із обвинувальним актом 154585 кримінальних правопорушень; у 2020 році – 360622 із них – 148332 до суду із обвинувальним актом; у 2021 році – 321443 із них – 153109 до суду із обвинувальним актом; у 2022 році – 362636 із них – 113159 до суду із обвинувальним актом; за 10 місяців 2023 року – 418160 із них направлено до суду – 138866.

Аналітична довідка
за результатами анкетування 125 слідчих та 67 спеціалістів-криміналістів
Національної поліції України з проблем отримання зразків для експертизи
у кримінальному провадженні

№	ПИТАННЯ	%	
1.	Зазначте Ваш вік:		<p style="text-align: center;">%</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ 20–25 років ■ 25–30 років ■ 30–35 років ■ 35–40 років ■ понад 40 років
	20–25 років	7,2	
	25–30 років	27,2	
	30–35 років	48,8	
	35–40 років	10,4	
	понад 40 років	6,4	
2.	Ваш досвід практичної роботи:		<p style="text-align: center;">%</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ до 1 року ■ від 1 до 3 років ■ від 3 до 5 років ■ від 5 до 10 років ■ понад 10 років
	до 1 року	10,2	
	від 1 до 3 років	27,6	
	від 3 до 5 років	25,8	
	від 5 до 10 років	32,2	
понад 10 років	4,2		
3.	Ваша освіта:		<p style="text-align: center;">%</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ вища юридична ■ вища освіта за іншим профілем ■ неповна вища
	вища юридична	78,4	
	вища освіта за іншим профілем	16,8	
	неповна вища	4,8	

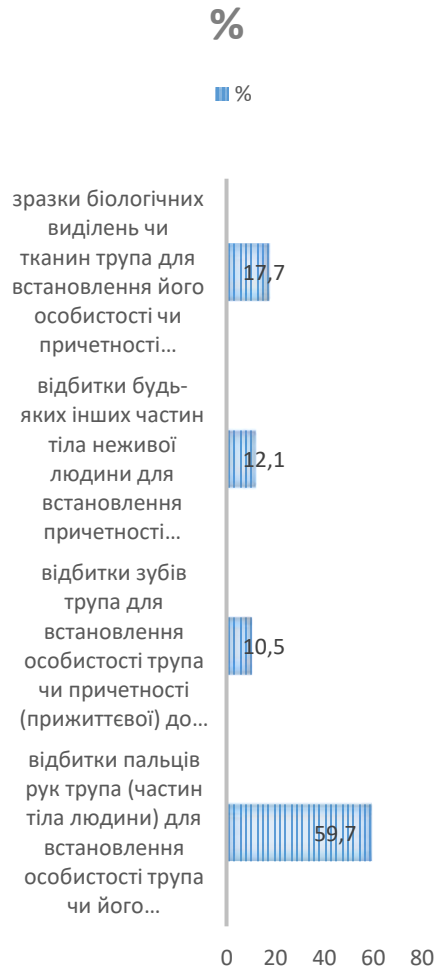
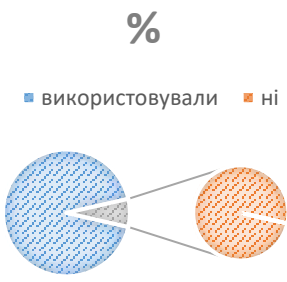
4.	Який регіон України ви представляєте (область)?		<p style="text-align: center;">%</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Регіон</th> <th>Відсоток (%)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>М. КИЄВА</td><td>12</td></tr> <tr><td>РІВНЕНСЬКА</td><td>8,8</td></tr> <tr><td>ЛЬВІВСЬКА</td><td>9,6</td></tr> <tr><td>КИЇВСЬКА</td><td>14,4</td></tr> <tr><td>ЗАПОРІЗЬКА</td><td>4</td></tr> <tr><td>ЗАКАРПАТСЬКА</td><td>5,6</td></tr> <tr><td>ЖИТОМИРСЬКА</td><td>7,2</td></tr> <tr><td>ХМЕЛЬНИЦЬКА</td><td>13,6</td></tr> <tr><td>ТЕРНОПІЛЬСЬКА</td><td>10,4</td></tr> <tr><td>ІВАНО-...</td><td>4,8</td></tr> <tr><td>ДНІПРОПЕТРОВС...</td><td>4,8</td></tr> <tr><td>ВОЛИНСЬКОЇ</td><td>5,6</td></tr> <tr><td>ВІННИЦЬКОЇ</td><td>4</td></tr> </tbody> </table>	Регіон	Відсоток (%)	М. КИЄВА	12	РІВНЕНСЬКА	8,8	ЛЬВІВСЬКА	9,6	КИЇВСЬКА	14,4	ЗАПОРІЗЬКА	4	ЗАКАРПАТСЬКА	5,6	ЖИТОМИРСЬКА	7,2	ХМЕЛЬНИЦЬКА	13,6	ТЕРНОПІЛЬСЬКА	10,4	ІВАНО-...	4,8	ДНІПРОПЕТРОВС...	4,8	ВОЛИНСЬКОЇ	5,6	ВІННИЦЬКОЇ	4
	Регіон	Відсоток (%)																													
	М. КИЄВА	12																													
	РІВНЕНСЬКА	8,8																													
	ЛЬВІВСЬКА	9,6																													
	КИЇВСЬКА	14,4																													
	ЗАПОРІЗЬКА	4																													
	ЗАКАРПАТСЬКА	5,6																													
	ЖИТОМИРСЬКА	7,2																													
	ХМЕЛЬНИЦЬКА	13,6																													
	ТЕРНОПІЛЬСЬКА	10,4																													
	ІВАНО-...	4,8																													
	ДНІПРОПЕТРОВС...	4,8																													
	ВОЛИНСЬКОЇ	5,6																													
	ВІННИЦЬКОЇ	4																													
Вінницької	4																														
Волинської	5,6																														
Дніпропетровськ	4,8																														
Івано-Франківська	4,8																														
Тернопільська	10,4																														
Хмельницька	13,6																														
Житомирська	7,2																														
Закарпатська	5,6																														
Запорізька	4																														
Київська	14,4																														
Львівська	9,6																														
Рівненська	8,8																														
м. Києва	12																														
5.	Чи вважаєте ви, що порядок отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні врегульований недостатньо та потребує змін та доповнень?		<p style="text-align: center;">%</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток (%)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>врегульований недостатньо та потребує змін</td><td>70,8</td></tr> <tr><td>не має потреби у внесенні змін</td><td>29,2</td></tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток (%)	врегульований недостатньо та потребує змін	70,8	не має потреби у внесенні змін	29,2																						
	Відповідь	Відсоток (%)																													
	врегульований недостатньо та потребує змін	70,8																													
не має потреби у внесенні змін	29,2																														
не має потреби у внесенні змін	29,2																														
врегульований недостатньо та потребує змін	70,8																														
6.	До якого виду зразків ви відносите зразки почерку особи?		<p style="text-align: center;">%</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Вид зразка</th> <th>Відсоток (%)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>зразки речей</td><td>14</td></tr> <tr><td>зразки документів</td><td>82</td></tr> <tr><td>біологічні зразки особи</td><td>4</td></tr> </tbody> </table>	Вид зразка	Відсоток (%)	зразки речей	14	зразки документів	82	біологічні зразки особи	4																				
	Вид зразка	Відсоток (%)																													
	зразки речей	14																													
	зразки документів	82																													
біологічні зразки особи	4																														
зразки речей	4																														
зразки документів	81,7																														
біологічні зразки особи	14,3																														
7.	До якого виду зразків ви відносите зразки голосу особи?		<p style="text-align: center;">%</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Вид зразка</th> <th>Відсоток (%)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>зразки речей</td><td>8</td></tr> <tr><td>зразки документів</td><td>13</td></tr> <tr><td>біологічні зразки особи</td><td>74</td></tr> <tr><td>важко відповісти</td><td>5</td></tr> </tbody> </table>	Вид зразка	Відсоток (%)	зразки речей	8	зразки документів	13	біологічні зразки особи	74	важко відповісти	5																		
	Вид зразка	Відсоток (%)																													
	зразки речей	8																													
	зразки документів	13																													
	біологічні зразки особи	74																													
важко відповісти	5																														
зразки речей	12,5																														
зразки документів	5,3																														
біологічні зразки особи	73,9																														
важко відповісти	8,3																														

8.	До якого виду зразків ви відносите зразки голосу особи?		<p style="text-align: right;">%</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ зразки речей ■ зразки документів ■ біологічні зразки особи ■ важко відповісти
	зразки речей	12,5	
	зразки документів	5,3	
	біологічні зразки особи	73,9	
	важко відповісти	8,3	
9.	Яким критеріям повинні відповідати зразки для експертизи:		<p style="text-align: right;">%</p> <ul style="list-style-type: none"> ЗАКОННОСТІ 100 НЕЗМІННОСТІ... 74,4 ПОРІВНЮВАНО... 52,6 ВІДТВОРЮВАНО... 34, ДОСТАТНЬОЇ... 51,1 БЕЗСУМНІВНОС... 69,7 ЯКОСТІ 92,7 <p style="text-align: center;">0 50 100 150</p> <p style="text-align: center;">■ %</p>
	законності	100	
	якості	92,7	
	безсумнівності походження	69,7	
	достатньої кількості	51,1	
	відтворюваності	34,9	
	порівнюваності	52,6	
	незмінності (стійкості)	74,4	
9.	Чи виникали у професійній діяльності ситуації, які потребували отримання зразків з трупу для проведення експертизи (відбитків пальців рук, волосся, нігтів, тканин чи кісток тощо)? Якщо так, то яких саме зразків?		<p style="text-align: right;">%</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ зразки відбитків пальців рук ■ інші
	зразки відбитків пальців рук	63,5	
	інші	36,5	

10.	Чи були випадки у вашій діяльності чи діяльності ваших колег (підлеглих) визнання фактичних даних, що містилися у висновку експерта, неналежними і недопустимими доказами на підставі порушення порядку отримання зразків, що використовувалися для проведення експертизи?		<p style="text-align: center;">%</p> <p>■ траплялися випадки ■ не було таких випадків</p>
	траплялися випадки	18,2	
	не було таких випадків	81,8	
11.	Що, на вашу думку, в порядку отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні потребує змін та доповнень?		<p style="text-align: center;">Ряд 1</p> <p>■ Ряд 1</p>
	види зразків та чітке тлумачення щодо віднесення певних зразків до певного виду	30,7	
	чітке визначення кола учасників кримінального провадження, у яких можуть відбиратися зразки для проведення експертизи;	11,9	
	порядок примусового відібрання зразків у особи	33,8	
	суб'єкти відібрання зразків для експертизи	6,2	
	процедура отримання ухвали суду на примусове відібрання зразків з речей і документів та зразків особи	13,5	
	порядок отримання зразків речей і документів	3,9	
12.	Що враховувалося при застосуванні примусу при відібранні біологічних зразків особи у кримінальному провадженні:		<p style="text-align: center;">%</p> <p>■ %</p>
	процесуального статусу особи, у якої відбирають зразки	69,7	
	наявних власних можливостей суб'єкта проведення	34,9	
	власного рівня правової та професійної культури слідчого	18,2	
	характеру та лінії поведінки сторони захисту	51,1	
	характеру слідчої ситуації	11,9	

Аналітична довідка
за результатами вивчення 256 кримінальних проваджень у яких
отримувалися зразки для експертизи

№	ПИТАННЯ	%																	
1.	Категорія кримінальних проваджень:		<p style="text-align: center;">%</p> <table border="1"> <caption>Категорія кримінальних проваджень</caption> <thead> <tr> <th>Категорія</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи</td> <td>48,4</td> </tr> <tr> <td>Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи</td> <td>8,2</td> </tr> <tr> <td>Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи</td> <td>30,8</td> </tr> <tr> <td>Кримінальні правопорушення проти власності</td> <td>11,3</td> </tr> <tr> <td>Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту</td> <td>1,3</td> </tr> <tr> <td>Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи</td> <td>11,3</td> </tr> <tr> <td>Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи</td> <td>1,3</td> </tr> </tbody> </table>	Категорія	Відсоток	Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	48,4	Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	8,2	Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	30,8	Кримінальні правопорушення проти власності	11,3	Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	1,3	Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	11,3	Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	1,3
	Категорія	Відсоток																	
	Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	48,4																	
	Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	8,2																	
	Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	30,8																	
	Кримінальні правопорушення проти власності	11,3																	
Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	1,3																		
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	11,3																		
Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	1,3																		
	Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	48,4																	
	Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	8,2																	
	Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	30,8																	
	Кримінальні правопорушення проти власності	11,3																	
	Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	1,3																	
2.	Чи зверталися до прокурора / суду для отримання зразків з трупу для проведення експертизи?		<p style="text-align: center;">%</p> <table border="1"> <caption>Відбір зразків з трупу</caption> <thead> <tr> <th>Вид постанови</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>відібрання проводилося на підставі постанови прокурора</td> <td>46%</td> </tr> <tr> <td>вносили постанову про відібрання зразків з трупу</td> <td>54%</td> </tr> </tbody> </table>	Вид постанови	Відсоток	відібрання проводилося на підставі постанови прокурора	46%	вносили постанову про відібрання зразків з трупу	54%										
	Вид постанови	Відсоток																	
	відібрання проводилося на підставі постанови прокурора	46%																	
вносили постанову про відібрання зразків з трупу	54%																		
	відібрання проводилося на підставі постанови прокурора	53,6																	
	вносили постанову про відібрання зразків з трупу	46,4																	
3.	На протязі якого часу зазвичай суд розглядає клопотання сторони обвинувачення щодо отримання зразків з речей і документів, поданого по правилах тимчасового доступу до речей і документів?		<p style="text-align: center;">%</p> <table border="1"> <caption>Термін розгляду клопотання</caption> <thead> <tr> <th>Термін</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>до 3 днів</td> <td>55,7</td> </tr> <tr> <td>3 – 10 днів</td> <td>31,7</td> </tr> <tr> <td>більше 10 днів</td> <td>12,6</td> </tr> </tbody> </table>	Термін	Відсоток	до 3 днів	55,7	3 – 10 днів	31,7	більше 10 днів	12,6								
	Термін	Відсоток																	
	до 3 днів	55,7																	
	3 – 10 днів	31,7																	
більше 10 днів	12,6																		
	до 3 днів	55,7																	
	3 – 10 днів	31,7																	
	більше 10 днів	12,6																	

4.	Щодо клопотань про тимчасовий доступ суди приймають рішення:		 <p>■ задовольняють клопотання ■ відмовляють у задоволенні</p>
	задовольняють клопотання	80	
	відмовляють у задоволенні	20	
5.	Для проведення експертизи в кримінальному провадженні виникала потреба у таких зразках з трупа:		 <p>■ %</p> <p>зразки біологічних виділень чи тканин трупа для встановлення його особистості чи причетності... 17,7</p> <p>відбитки будь-яких інших частин тіла неживої людини для встановлення причетності... 12,1</p> <p>відбитки зубів трупа для встановлення особистості трупа чи причетності (прижиттєвої) до... 10,5</p> <p>відбитки пальців рук трупа (частин тіла людини) для встановлення особистості трупа чи його... 59,7</p> <p>0 20 40 60 80</p>
	відбитки пальців рук трупа (частин тіла людини) для встановлення особистості трупа чи його причетності (прижиттєвої) до вчинення кримінальних правопорушень	59,7	
	відбитки зубів трупа для встановлення особистості трупа чи причетності (прижиттєвої) до вчинення кримінальних правопорушень	10,5	
	відбитки будь-яких інших частин тіла неживої людини для встановлення причетності (прижиттєвої) до вчинення кримінальних правопорушень	12,1	
	зразки біологічних виділень чи тканин трупа для встановлення його особистості чи причетності (прижиттєвої) до вчинення кримінальних правопорушень тощо	17,7	
6.	Чи залучали суб'єкти розслідування спеціаліста до процесу отримання зразків для експертизи:		 <p>■ використовували ■ ні</p>
	використовували	92,9	
	ні	7,1	

АКТИ ПРОВАДЖЕНЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Управління дізнання
Національної поліції України,
кандидат юридичних наук,
полковник поліції

Олександр КОВТУН

2023 р.

**впровадження у практичну діяльність підрозділів дізнання
Національної поліції України матеріалів дисертації аспірантки кафедри
криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх
справ Басюк Лариси Олександрівни на тему: «Отримання зразків для
експертизи у кримінальному провадженні»**

Комісія у складі: заступника начальника Управління дізнання НП України – начальника відділу організації роботи дізнання, полковника поліції Гамшеєвої К. В., начальника відділу розгляду звернень Управління дізнання НП України, кандидата юридичних наук, полковника поліції Мазурка О. Я. та старшого дізнавача з особливих доручень відділу організації роботи дізнання Управління дізнання НП України, кандидата юридичних наук, підполковника поліції Васківського А. О., склала цей акт про впровадження у практичну діяльність підрозділів дізнання Національної поліції України результатів проведеного дисертаційного дослідження аспіранткою кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Басюк Лариси Олександрівни на тему: «Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні».

Представлені пропозиції, отримані на основі проведеного дослідження у галузі криміналістики та судової медицини, мають належний теоретичний і методологічний рівень та можуть бути використані Управлінням дізнання Національної поліції України під час підготовки нормативних документів та методичних рекомендацій щодо удосконалення криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних проступків, а також під час проведення занять у системі службової підготовки.

Члени комісії:

Заступник начальника
Управління дізнання НП України
полковник поліції

Катерина ГАМШЕЄВА

Начальник відділу
Управління дізнання НП України
полковник поліції

Олег МАЗУРОК

Старший дізнавач з ОД
Управління дізнання НП України
підполковник поліції

Андрій ВАСКІВСЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Станіслав ГУСАРЄВ

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри криміналістики та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ Басюк Лариси Олександрівни на тему
«Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні» у
освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора **Ю.М. Чорноус** (голова комісії), завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, доцента **Ю. О. Левченка** та заступника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук **Б.Ю. Бистрицького** склала цей акт про те, що результати дисертації аспіранта кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Басюк Лариси Олександрівни на тему «Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні», на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість, використовуються під час підготовки лекцій, посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з криміналістики, кримінального права, кримінального процесуального права, оперативно-розшукової діяльності, а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовці бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників системи МВС України.

Голова комісії:

Юлія ЧОРНОУС

Члени комісії:

Юрій ЛЕВЧЕНКО

Богдан БИСТРИЦЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

АКТ

**про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
Басюк Лариси Олександрівни на тему
«Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні»
в науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора **Вознюка Андрія Андрійовича** (голова комісії), начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника **Корольчука Віктора Володимировича** та провідного наукового співробітника наукової лабораторії з проблем протидії злочинності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника **Тичини Дмитра Михайловича** склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Басюк Лариси Олександрівни на тему «Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні» впроваджені в науково-дослідну діяльність академії.

1. Наукові праці Л.О. Басюк, присвячені питанням розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи, застосовуються у дослідженнях проблем розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя.

2. Матеріали дисертаційного дослідження Л.О. Басюк застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, методик правоохоронної діяльності, аналітичних оглядів, пропозицій щодо внесення змін у нормативно-правові акти.

Голова комісії:

Члени комісії:

Андрій ВОЗНЮК

Віктор КОРОЛЬЧУК

Дмитро ТИЧИНА

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Басюк Л.О. Отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) для експертизи у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Право і суспільство*. № 3/2022. С. 208–213. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.32>
2. Basyuk Larisa. Practice of forced obtaining samples for comparative study in Ukraine and Europe. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 2, 2022. P. 7–10. URL : https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/06/VJHR_2_2022_Last.pdf
3. Антощук А.О., Басюк Л.О. Порядок відібрання зразків з речей і документів для експертизи у кримінальному провадженні: критичний аналіз. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 77: частина 2. 2023. С. 205–210. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.35>
4. Басюк Л.О. Співвідношення порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні з нормативно-правовими актами у галузі кримінального провадження інших країн. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 78: частина 2. 2023. С. 249–255. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.39>
5. Басюк Л.О. Отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання. *Аналітично-порівняльного правознавства*. № 4. 2023. С. 446–450. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.72>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Басюк Л.О. Отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі*. : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) /

[редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 324–326.

7. Басюк Л.О. Актуальні проблеми отримання і оформлення зразків для порівняльного дослідження при проведенні почеркознавчої експертизи в умовах воєнного стану. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (електрон. вид., 20 квіт. 2022 р.). Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 98–102.

8. Басюк Л.О. Деякі проблемні аспекти отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) в умовах воєнного стану. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : матер. наук.-практ. інтер.-конф. (Одеса, 31 трав. 2022 р.) : ОДУВС, 2022. С. 11–13.

9. Басюк Л.О. Залучення спеціаліста з метою отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матер. міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 25 лист. 2022 р.) : НАВС. С. 138–141.

10. Басюк Л.О., Антощук А.О. Окремі тактичні основи отримання біологічних зразків особи за умови примусового їх відібрання. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса* : матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 10 лист. 2023 р.). НАВС. С. 68-71.